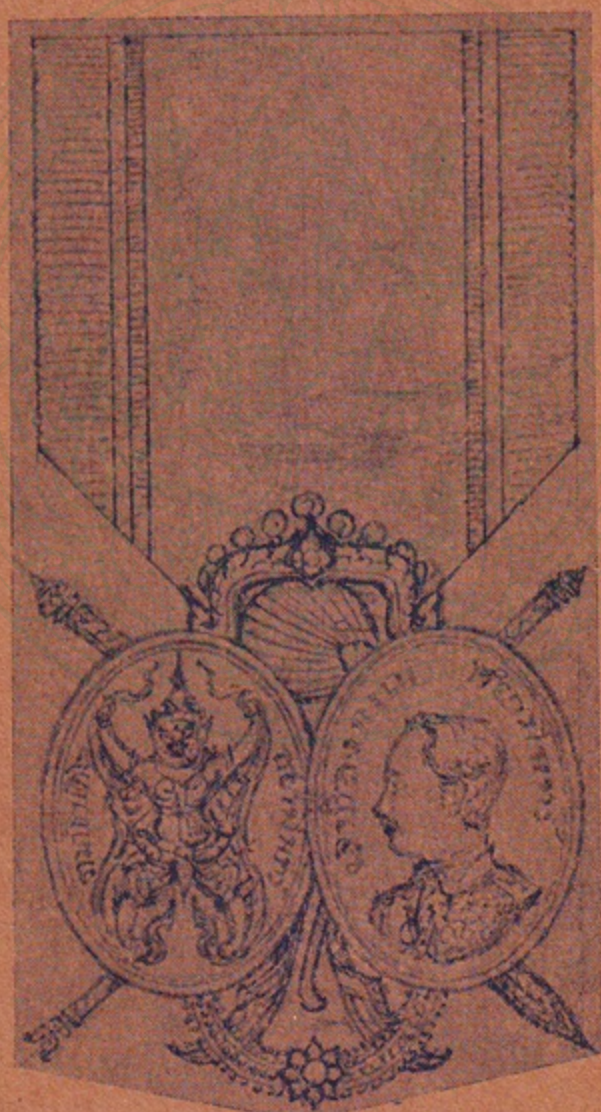

ปีที่๑๓·เล่ม๓ กันยายน ๒๕๑๒

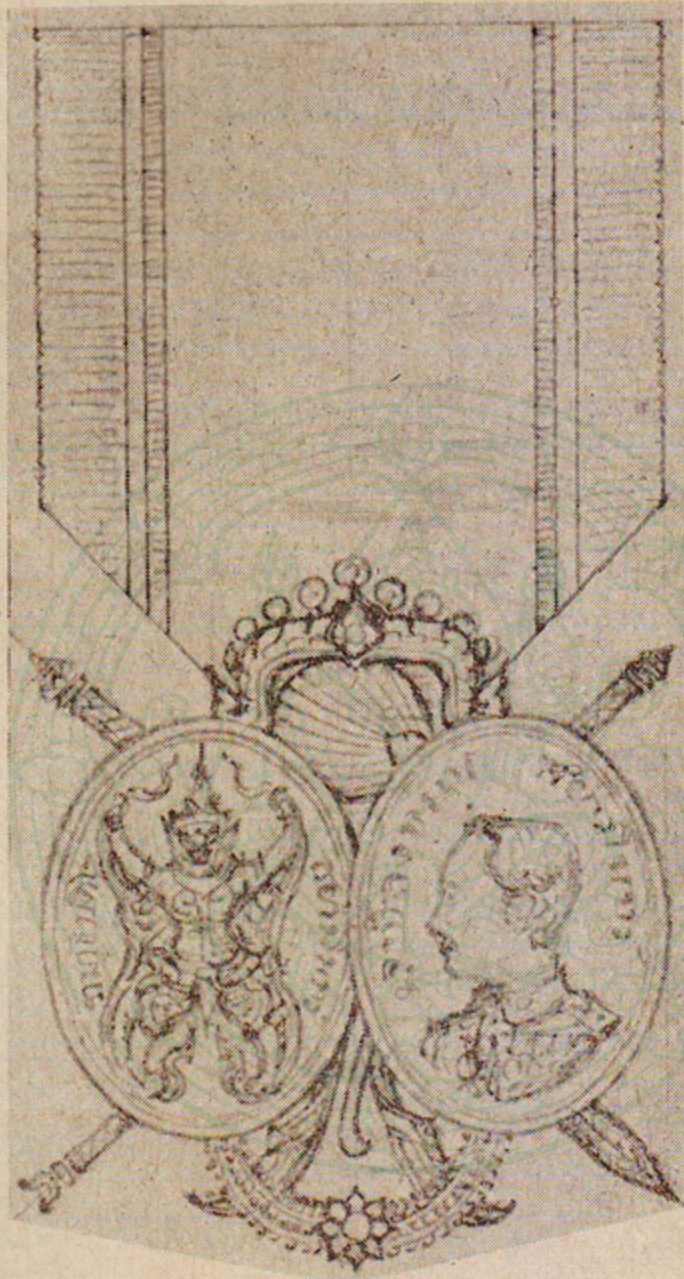
ศิลปากร

นิตยสารรายสัปดาห์ของกรมศิลปากร

แบบร่าง เจริญรัชมงคล

แบบร่าง เหยี่ยวรัชมงคล

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงออกแบบร่าง
 ทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ แต่ไม่ได้ใช้

ระเบียบการหนังสือ ศิลปากร

กำหนดเวลาออก เดือน พฤษภาคม กรกฎาคม กันยายน พฤศจิกายน มกราคม มีนาคม

อัตราค่าบำรุง รับ ๑ ปี ๔๐ บาท

การบอกรับ จะบอกรับตั้งแต่เล่มใดก็ได้ ครบ ๖ เล่ม เป็น ๑ ปี ชื้อปลีกขายเล่มละ ๑๐ บาท
ไปรทบอกรับเสียก่อนหนังสือหมด พร้อมกับส่งเงินค่าบำรุง ต่างจังหวัด
ไปรทส่งเงินทางธนาณัติ หรือเช็คไปรษณีย์ ในนามของ ผู้จัดการ ส่งจ่าย ป.ณ.
หน้าพระลาน ในพระนคร บอกรับที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ โทรศัพท์
๒๖๑๕๑ หรือที่แผนกเผยแพร่และสถิติ สำนักงานเลขาธิการ กรมศิลปากร
ถนนหน้าพระธาตุ โทรศัพท์ ๒๐๖๒๘

สารบัญ

ปีที่ ๑๓ เล่ม ๓

กันยายน

๒๕๑๒

๑. สารบัญเล่มนี้ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ หน้า ๑
๒. บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ และพระยาอนุมานราชธน ,, ๒๑
๓. ขั้วทิพย์ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ,, ๔๑
๔. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ สมศรี โชติช่วง ,, ๔๔
๕. บริหารพิพิธภัณฑ์สถานอย่างไรในสังคมปัจจุบัน นิคม มุสิกคามะ ,, ๔๕
๖. รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถาน เมืองเก่าพระรถ ดงศรีมหาโพธิ์ อำเภอศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี บรรจบ เทียมทัต ,, ๖๕
๗. นายพลริเชอลิเออ เล่าเรื่องเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชูศรี สวัสดิสงคราม แปล ,, ๗๘
Admiral Richelieu about King Chulalongkorn ,, ๘๔
๘. ประติมากรรมขอม ศาสตราจารย์ จอง บัวเชอลิเย่ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิศกุล ทรงเรียบเรียง ,, ๑๐๑
๙. คำอ่านศิลาจารึก อักษรไทยลานนา ภาษาไทย ประสาร บุญประกอง ,, ๑๑๔
อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง

SILPĀKON

Vol. 13

September, 1969

No. 3

CONTENTS

1. "San Somdet" (Letters Between Their Late Royal Highness Prince Naris and Prince Damrong)	Page 1
2. Notes on Miscellaneous Subjects by His Late Royal Highness Prince Naris and Phya Anuman Rajadhon	„ 21
3. Harvest Offerings (Khao Thip) by P.S. Sastri	„ 41
4. National Archives of Thailand by Somsri Chotechuang	„ 44
5. Museum Administration in the Present Society by Nikom Musikakama	„ 49
6. Report on the Survey and Excavation of Archaeological Sites at the Old City of Phra Rot, Dong Si Maha Phot, Amphoe Si Maha Phot, Changwat Prachin Buri by Banchop Thiamthat	„ 65
7. Admiral Richellieu about King Chulalongkorn, translated by Choosri Swadisongkram	„ 78
8. Khom Sculpture by Professor Jean Boisselier, translated and complied by Professor M.C. Subhadradis Diskul	„ 101
9. Reading and Explanation of Thai Inscription in Northern Thai Characters, from Amphoe Wang Nua, Changwat Lampang by Prasarn Boonprakong	„ 114

สารสนสมเด็จ

ตำหนักปลายเนิน กลองเตย

วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๔๘๓

กราบทูล สมเด็จพระยาดำรงฯ ทราบฝ่าพระบาท

บังเกิดความรู้สึกขึ้นว่าทำหนังสือเวรถวายก่อนได้รับลายพระหัตถ์นั้นสะดวกดี นึกอะไรได้ทั้งมีเวลาอยู่ก็เขียนไป คิดว่าทำเมื่อได้รับลายพระหัตถ์แล้วเช่นนั้นคิดจะกาเหลือกตาปล้น นึกอะไรไม่ไกร่ทัน จึงกราบทูลมาให้ทรงทราบไว้ว่าหนังสือซึ่งจะมีมาถวายต่อไป จะมีเรื่องบรรเลงมาก่อน แล้วจึงจะมีสนองความในลายพระหัตถ์ตอนหลัง

เบ็ดเตล็ด

ร้อนใจที่จะกราบทูลสารภาพ ว่าที่วิจารณ์คำ “ข้าเจ้าหงส์” มาถวายนั้นผิดไปเสียแล้ว แท้จริงรำลึกชาติขึ้นได้ว่าคำ “ข้าเจ้าหงส์” มาคนละทาง ไม่ใช่ไกวเป็นหงส์ในพิธีชิงช้าของพราหมณ์ที่เทวสถาน นั้นเขาเรียกโดยทางราชการว่า “กล่อมหงส์” คำ “ข้าเจ้าหงส์” นั้นเป็นชื่อเพลง คือเพลงซึ่งไต่กันอย่างเพลงปรบไต่ แต่ลูกคู่ร้องรับยืนคำอยู่ ว่า “ข้าเจ้าหงส์เอ๋ย ปีก่อนร้อนลง เข้าในดงลำไย” เมื่อยังร้องซ้ำยืนอยู่นานเมื่อหูเข้า เขาก็ร้องรับยกไปเป็นว่า “อินนะชิตฤทธรงค์ เข้าในดงลำไย” หรือ “หนนะมานชาญธรงค์ เข้าในดงลำไย” เพลงนี้เขาเอามาเล่นบำเรอเมื่อไปเที่ยวเมืองนางรอง เรียกว่า “เพลงข้าเจ้าหงส์” เมื่อได้ฟังจึงรู้สึกใจขึ้นว่า คำ “อินนะชิตฤทธรงค์ เข้าในดงกล้วย” นั้นมีมูล แต่เปลี่ยนชื่อต้นลำไยเสียเป็นต้นกล้วย เพื่อจะต่อคำซึ่งหยาบที่สุดตามภาษากกขละให้กินสัมผัสกันเท่านั้น เพราะเหตุเช่นกราบทูลมาแล้วนั้น จึงคิดว่าคำ “ข้า” จะเป็น “ชะ” หรือ “ฉา” เช่นเดียวกับลูกคู่เพลงปรบไต่ร้อง “ชะฉา” เมื่อต้นบทคิดจะนั้น ไม่ใช่หมายความว่าชิงช้า อันทางวิจารณ์คำ “ข้า” นี้ทำให้เกิดคิดไปถึงคำ “โหม่งกรุ่มชะแม่” ในกฎมนเทียรบาล ว่าแต่ก่อนโน้นเขาจะร้องกันว่า “ชะแม่ชะ” กระมัง อันนี้เทียบกับที่ร้องว่า “ถัดทาถัด” ในภายหลังที่ร้อง “ถัดทาถัด” นั้นไม่ได้ความ กลัวจะร้องผิด อันคำซ้ำกันแต่ความ

ข้างกันนั้น โบราณจารย์ท่านก็รู้สึกเคืองคร้อนมาแล้ว เห็นได้จากที่ท่านบัญญัติให้เขียนแก้วไว้ เช่น น้ำ หน้ำ ลำ หล้า เป็นต้น แก้วกันใหม่เมื่อเร็ว ๆ นี้เองก็มี เช่น เข้า ข้าว นายกุหลาบก็เคยคิดแก้ แก้ว ข้าว แต่ไม่สำเร็จ เพราะไม่มีใครตาม

ทำรูปพงศาวดารนั้นเห็นเป็นยากเต็มที มีแต่จะผิด ด้วยเราไม่รู้ว่าเวลานั้นเขาทำอะไร กันอย่างไร และแต่งตัวกันอย่างไร เอาตัวอย่างแต่เพียงที่ไม่สู้หน้านัก เป็นต้นมีคำในหนังสือว่า “สมประบ่าอ่าเอี่ยมไร” ท่านนั้นก็เข้าใจยากเสียเต็มทีแล้ว ยิ่งสูงขึ้นไปในกฎมนเทียรบาลกล่าวไว้ว่า “เกล้าหนูนอกเี่ยวแซม” จะทำรูปเป็นอย่างไรเล่า

พูดถึงพงศาวดารนึกขึ้นมาได้ ว่าเห็นหนังสือพิมพ์เขาลง ว่ากรมศิลปากรประกาศ “ริเสฟ” วัดหลายวัดในเมืองเลย มีวัดหนึ่งเรียกว่าวัดพระแก้วไม่เคยไปถึงเมืองเลย จะตรัสบอก ได้หรือไม่ว่าวัดนั้นเป็นอย่างไร ชื่อวัดพระแก้วเพราะเหตุไร พระแก้วอะไร

เรื่องโบสถ์และสีมา คึกคากว่าจะบัญญัติกันขึ้นทีหลัง ไม่ใช่พุทธกาลซึ่งพระเจ้าทรง บัญญัติ เรื่องที่ปรากฏในบาลีกล่าวอะไรกันง่ายนัก ยังไม่ได้ไต่ถามพระเถระซึ่งท่านได้ดูหนังสือ มามาก ๆ สีมาก็หมายความว่าเขต เขตก็ควรมีอะไรเป็นที่หมาย ถ้าไม่ได้สิ่งที่มีอยู่ประจำที่เป็น เครื่องหมายก็ต้องปักหลักหมาย หลักในเมืองเราก็คควรเป็นหลักไม้เพราะเป็นสิ่งที่หยิบได้ง่าย ที่เป็น หลักศิลาอันทำขึ้นด้วยความยากเย็นเป็นพิเศษ โบสถ์มาหินที่ปักเป็นเขตไว้รอบโบสถ์ก็มาแต่เสา ระเนียดล้อมเขตเมือง ซึ่งหยักปลายเป็นรูปโคนหมากรุกเพื่อให้งาม ครั้นก่อนเป็นกำแพงอิฐ ที่หยัก ปลายเสาก็เปลี่ยนเป็นเหลี่ยม เรียกชื่อว่าโบสถ์มา ที่เอามาล้อมโบสถ์คือปักหลักหมายเขตนั้นเอง หลักจะเป็นไม้หรือหินก็คงเป็นสีมาเครื่องหมายเขตได้เหมือนกัน

ลายพระหัตถ์

เมื่อวันที่ ๑๓ กรกฎาคม ได้รับลายพระหัตถ์เวยตามกำหนดอันควรได้รับ และบริสุทธิคติ ในนั้นมีสำเนาลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๘ มิถุนายน ซึ่งกราบทูลขอมา และได้กราบทูลตอบแล้วด้วย จึงจะกราบทูลสนองความในลายพระหัตถ์ ฉบับซึ่งได้รับมาใหม่ลงวันที่ ๙ กรกฎาคม ลงข้อ ต่อไปนี้

พระคำรัสในเรื่องปราสาทพิมาย ตลอดจนถึงเมืองสุโขทัย ทำให้ได้สติคิดเห็น ว่าเมืองซึ่ง ได้ชื่อว่า “สุโขทัย” นั้น เราจะรู้ไม่ได้เลยว่าตั้งอยู่ที่ไหนแน่ จะรู้ได้ก็แต่เพียงในจดหมายเหตุที่ใกล้ๆ ว่าพுகหมายถึงเมืองเมื่อตั้งอยู่ที่ไหนเท่านั้น วัดพระพายหลวงซึ่งทรงสันนิษฐานว่าเป็นเมืองเก่า นั้น อาจเป็นเขาสร้างมาแต่เดิมเช่นนั้นก็ได้ หรือใครจะสร้างประจบประแจงเอาที่หลังก็ได้ นึกเทียบ ถึงสถานที่เคารพต่าง ๆ ในเมืองเขมร เช่น นครวัดเป็นต้น เขาก็ทำกุและกำแพงไว้ดูเมือง จึงได้

ชื่อว่านครวัด เมืองหรือค่ายก็เป็นที่อยู่ชุมรเรียกเหมือนกันว่า “บันทาย” สถานที่เคารพอันทำเป็นลักษณะที่อยู่นั้นมีมากซ้ำเรียกชื่อว่า “บันทาย” เสียทีเดียวก็มี เช่น “บันทายกฐิ” เป็นต้น โดยตัวอย่างอันนั้น วัดพระพายหลวงเขาอาจทำเป็นลักษณะเมืองมาแต่เดิมก็ได้ หรือจะสร้างประจบประแจงเข้าที่หลังก็ได้ เมืองพิมายก็เช่นเดียวกัน อาจทำมาแต่เดิมก็ได้ หรือจะสร้างประจบประแจงเข้าที่หลังก็ได้ ที่ศรีเรียกว่า “บ้อม” นั้นก็ถูกแต่โดยปริยาย แท้จริง เมือง เวียง วัง ค่าย บ้อม กำแพง และอะไรอื่นอีก จะใหญ่หรือเล็กก็รวบลงเป็นว่าที่อยู่เหมือนกันทั้งนั้น เขาจะทำสถานที่เคารพไว้เป็นที่อาศัยที่อยู่ด้วยก็ไม่มีขัดข้องเลย

ในข้อพระดำรัสถึงการทำเครื่องถม มีเรื่องเรือแตกปนอยู่ในนั้น เป็นเหตุให้รำลึกชาติขึ้นได้ ถวายหญิงปลื้มจิตเคยสงสัย ว่าทำไมเรือเก่าๆ จึงก่ล่มลงนัก แตกบ่อยๆ เกล็ดกระหม่อมก็ต้องอธิบายให้เข้าใจว่า การเดินเรือแต่ก่อนต้องเดินใกล้ฝั่ง เพื่ออาศัยคุ้งเป็นที่สังเกต ครั้นถูกพายุกคลื่นใหญ่ก็ไม่ทำอย่างอื่นได้ นอกจากเลือกเข้าไปหาฝั่งจึงไปกระทบกระทั่งอะไรเข้า ทำให้เรือต้องแตกเสียไปบ่อย ๆ

พระราชยานอนนั้น จำได้กลับคล้ายคลึงคลาว่าดูเหมือนกระจิงเป็นทอง ถ้าเป็นเช่นนั้นจะทำต่อเติมกันขึ้นในนี้คอกกระมัง พุดถึงพระราชยานก็เกิดปัญหาขึ้นในใจต่อไปว่าอันคานหามต่าง ๆ มีหลายอย่างนัก ในที่นี้จะกล่าวถึงแต่คานหามสำหรับคนขี่ เมื่อรวมลงก็มีเป็นสองอย่างเท่านั้น คือนั่งห้อยท้ายอย่างนั่งเก้าอี้ชนิดหนึ่ง กับนั่งขัดสมาธิอีกชนิดหนึ่ง อย่างไหนจะมีมาก่อนมาหลังแก่กันนั้นคิดไม่เห็น อย่างนั่งเก้าอี้ก็เป็นเอาคานผูกเก้าอี้คาดหน้าว่าเป็นแบบมาทางจีน อย่างนั่งขัดสมาธิก็เป็นเอาคานผูกแครง เหมาะสำหรับกิริยาพวกเรา ที่เรียกว่าแครงอยู่เต็มตัวก็มี อาจเป็นแบบมาทางอินเดียนก็ได้ โดยที่ยังไม่ทราบนี้ จึงลองตั้งปัญหามาถวายเพื่อจะได้ทรงทราบอะไรมาอย่างไรบ้าง

เรื่องข้อวัดปั้นบงอร กาคผิดไปนิดใจ ประวัติประกอบกับชื่อวัดฟังก็พิลึก อันชื่อวัดในบ้านเราก็เป็นชื่อตามตำบลเป็นพื้น เหมือนกับวัด “บาตูลันจิง” ซึ่งแปลว่าหินลอย ฉะนั้นวัดหินลอยถ้าจะเทียบกับบ้านเราก็ได้แก่วัดพระจันทร์ลอย พระจันทร์นั้นก็เป็นที่หิน

เรื่องผลเงาะ “ปลูะสัน” ก็คิดคาคผิดไปมากอีก นึกว่าเป็นของที่บ้าน ก็กลายเป็นของเกาะสุมาตราไป ชื่อซึ่งเข้าใจว่าคล้ายผลเงาะสามัญซึ่งเรียกว่า “รัมบูตัน” ก็ไม่คล้ายต้องกันแต่พระรัชฎาเป็นผู้เอามาเหมือนกันเท่านั้น ทั้งหลายคนใดซึ่งตั้งใจส่งไปให้ อันควรที่จะบอกขอบใจก็ไม่ปรากฏชื่อในลายพระหัตถ์ ปรากฏแต่หม่อมเจิมคนเดียว เพราะฉะนั้นจึงกราบทูลมา ขอได้ทรงพระเมตตาโปรดบอกขอบใจ แก่ผู้ซึ่งตั้งใจจัดส่งไปให้จงทั่วกันด้วย ที่หม่อมเจิมอยู่คอยเวลาโรงเรียนเลิก เพื่อเอาหลานแมวกลับกรุงเทพฯ นั้นก็ทีเดียวแล้ว เรื่อง

พิธีตรุษซึ่งจะทรงฝากมาประทานนั้นก็อย่างยิ่ง ตั้งใจคอยอยู่ ข้าได้พบกับพระองค์ธานีให้รู้
 ทั่วว่าทรงแต่งอยู่ เธอก็ชอบใจเห็นว่าดี ยังได้รับกับเธอว่าถ้าได้มาก็จะคัดมาให้ด้วย ที่รับทั้งนั้น
 ก็ไม่ได้นึกว่าจะทรงแต่งยืดยาวเป็นหนังสือมากมาย เมื่อเป็นหนังสือมากก็ต้องเปลี่ยนทำ เมื่อ
 อ่านแล้วก็ส่งไปให้เธออ่าน แม้เธอชอบเธอต้องการจะมีฉบับไว้ก็ให้เธอคัดเอาเอง

กรรมนิกรรมแล้วแต่จะโปรด

พร

บ้านชินนามอน ปันง

วันที่ ๒๓ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๘๓

ทูล สมเด็จพระนริศ ๑

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์เฝ้าฉบับลงวันที่ ๑๖ กรกฎาคมนั้นแล้ว กราวนี้เขาเอามา
 ส่งแต่เวลาเช้าในวันเสาร์

ทูลสนองความในลายพระหัตถ์

๑) ที่ทรงพระคำริจะเริ่มเขียนจดหมายเฝ้าแต่ก่อนวันรับจดหมายของหม่อมฉัน
 นั้นควรแล้ว เพราะไม่ต้องรีบร้อนมีเวลาทรงคิดอ่านได้มาก ส่วนวิธีเขียนของหม่อมฉันนั้น
 เอาเวลาเป็นหลัก แต่เช้าตั้งแต่ตื่นนอน พอกินกาแฟและอ่านหนังสือพิมพ์ข่าวแล้วก็ตั้งต้น
 เขียนหนังสือไปจนราวเที่ยงครึ่งจึงหยุดทุกวัน เขียนจดหมายเฝ้าวันอาทิตย์กับวันจันทร์ บางที
 ถ้าความยาวก็ถึงวันอังคาร แต่คนส่งไปรษณีย์เวลาบ่ายวันอังคารเสมอถ้ามีเรื่องค้างเขียนไม่หมด
 ทูลผิดไว้เขียนในจดหมายฉบับหลัง ก็เริ่มเขียนความที่ค้างนั้นแต่วันอังคารไปจนแล้ว ถ้าไม่มี
 ความค้างก็เขียนเรื่องอื่นแต่วันอังคารไปจนวันเสาร์ หม่อมฉันเขียนเรื่องพิธีตรุษเสร็จแล้ว เดียวนี้
 กำลังเขียนวิจารณ์เรื่องแห่กล่อมลูกหลวงตอบแทนคุณห่อพระสมุทฯ ที่เขาส่งฉบับได้ใหม่มาให้ดู
 เมื่อสำเร็จหม่อมฉันจะคัดสำเนาส่งไปถวายด้วย

๒) คำว่า “ข้า” ที่หมายความว่า “ไกว” นั้นสำนวนเก่ามีอยู่ในตำราสมโภชพระเจ้า
 ลูกเธอขึ้นพระอู่ ว่าเมื่อพราหมณ์เชิญพระราชากุมารขึ้นพระอู่แล้ว “ให้พระพี่เลี้ยงพระแม่นมข้า
 ข้างละ ๑ ทำ ข้ากล่อมข้างละ ๑ คำ” ทั้งนี้ คำ “ข้า” หมายความว่าวิริยาว่า “ไกว” แต่
 ไกว ๑ ทำก็ยังไม่เห็นว่าทำอย่างไร

คำอื่นเสียงเหมือนกันแต่หมายความว่าต่างกัน ที่เขาคิดกันนั้น แท้ก็ก็มีเหลวก็มีเช่น คำว่า “หน้า” กับ “นำ” เดิมมีบัญญัติว่าคำ “หน้า” ให้ใช้สำหรับหน้าสิ่งซึ่งมีชีวิต หม่อมฉัน เคยถามพวกครูเก่า ๆ ว่าหน้าทราศัพและหน้ากาก็ควรเขียนอย่างไร ก็มีคุณ ที่มาบัญญัติว่า “หน้า” ควรใช้ที่นามศัพท์ และ “นำ” ควรใช้ที่กริยาศัพท์นั้นหม่อมเจ้าประภากรเป็นผู้บัญญัติ ขึ้นเมื่อเป็นรองอธิบดีกรมศึกษาธิการ แต่บัญญัติคำนำ นำ ไม่ทำให้ผิดความเดิมเหมือนกับคำว่า “เท้า” กับ “ท้าว” เพราะคำ “เท้า” เดิมเป็นนามศัพท์ แสลงยศ เช่นเท้าสามนต์และเท้า วรจันทร์เป็นต้น คำ ท้าว เดิมเป็นกริยาศัพท์ เช่นท้าวแสนเป็นต้น ที่เอาท้าวมาใช้เป็นนามศัพท์ ทำให้ผิดความตามบัญญัติเดิมลงไป แต่ที่บัญญัติคำ “เข้า” กับ “จ้าว” นั้นคืออยู่ ถ้วยไม่เสีย ความที่เคยเข้าใจไปเป็นอย่างอื่น คำ “เข้า” กับ “จ้าว” ที่นายกุหลาบบัญญัติให้ใช้ต่างกันนั้น ใช้ไม่ได้ เพราะจะเขียนเจ้าหรือจ้าวก็หมายความว่าอย่างเดียวกัน ไม่เหมือนคำ “เข้า” กับ “จ้าว”

๓) เรื่องเขียนรูปภาพเข้าเรื่องพงศาวดารนั้น หม่อมฉันเห็นว่าเป็นอาจินตัยเพราะ อยู่ในความสมมตของผู้เขียนทั้งนั้น ไม่เลือกว่าชาติใดภาษาใด จะยกตัวอย่างให้เห็นได้ง่าย ๆ เช่น รูปภาพเทวคา หรือรูปเท้าพระยาเดิมเขียนใส่ชฎายอดสูง พระองค์ท่านเองทรงพระคำริเขียนชฎา เป็นทรงเทริด เดียวนี้ก็เขียนกันเป็นชฎาทรงเทริดทั้งบ้านทั้งเมือง ใครเขียนชฎาทรงสูง อย่างเดิมก็เหมือนไม่เป็นช่าง แต่ที่จริงเทวคาหรือท้าวพระยาแต่ก่อนเก่าก็มีได้ใส่ชฎาทรงสูง ทรงสูงและทรงเทริด เป็นความคิดสมมตทั้งนั้น ดูเหมือนทูลกระหม่อมจะเป็นผู้เริ่มทรงพระราช คำริให้อาจารย์อินโช่งเขียนเรื่องพงศาวดารให้เป็นรูปภาพตามจริง แต่ก็สำเร็จผลเพียงแปลกับ รูปภาพแบบเก่า หาเป็นตามจริงได้ไม่ ยกตัวอย่างดังเช่นทำยุทธหัตถีด้วยช้างผูกเครื่องคชาธาร เป็นต้น เรื่องนี้ไม่พักต้องหาตัวอย่างถึงโบราณสมัย แม้รูปภาพการสงครามเวลานี้ที่เขียน หรือ แม้รูปฉายที่ลงหนังสือพิมพ์ฝ่ายไหนทำก็ทำแต่จะให้เห็นที่เป็นดีข้างฝ่ายนั้น หาได้เห็นที่จริงแท้ไม่

๔) ครั้นตามถึงวัดที่เรียกว่า “วัดพระแก้ว” ในเมืองเลยนั้น หม่อมฉันไม่เคย ได้ยินว่ามีวัดพระแก้วที่เมืองเลย หรือว่าเมืองเลยมีเรื่องเกี่ยวข้องกับพระแก้วมรกตมาแต่ก่อน อาจจะอ้างพระแก้วองค์อื่น เช่น “พระแก้วขาว” ที่กล่าวในพงศาวดารโยนก มีเรื่องว่าต้อง เทียวพาหนีภัยไปยังที่ต่าง ๆ (ซึ่งทำให้หม่อมฉันนึกว่าจะเป็นพระพุทธรูปขจรรัตน) ได้พาหนีจาก เชียงใหม่ผ่านมาทางเมืองเลยก็เป็นได้ แต่ตามที่หม่อมฉันทราบนั้นในแขวงเมืองเลยมีเจดีย์-สถานที่สำคัญองค์ ๑ เรียกว่า “พระเจดีย์ศรีสมรึก” ซึ่งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ กับพระเจ้า ชัยเชษฐาสร้างครั้งปักปันเขตแดนกรุงศรีอยุธยากับกรุงศรีสัตนาคนหุต แต่หม่อมฉันไม่ได้ ไปเห็นเอง

๕) เรื่องสีมาวัดหม่อมฉันได้เขียนความเห็นถวายเพิ่มเติมไปในจดหมายฉบับที่ผ่านกับลายพระหัตถ์ฉบับนี้ ใจความก็ตรงกับกระแสพระคำริเห็นว่าเป็นพระพุทธรูปอันเดิมคงเป็น การที่ทำได้ง่าย ๆ มากลายเป็นวิจิตรพิสดารต่อภายหลังเมื่อล่วงพุทธกาลแล้วหลายร้อยปี

๖) เรื่องพระราชยานถมกระຈังจะเป็นทองหรือถมนั้น หม่อมฉันก็ออกจะกลับ กล้ายคล้อยคลา จำได้แต่กระຈังพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ทำด้วยทอง จึงสันนิษฐานว่ากระຈังพระราชยานถมก็คงเป็นทอง แต่ถึงกระຈังเป็นทองก็คงเป็นของเจ้าพระยานครฯ (น้อย) ทำถวาย จะผิดกันแต่ถ่ายแบบไปทำที่เมืองนครหรือเข้ามาทำในกรุงเทพฯ เท่านั้น

เนื่องในเรื่องพระราชยานหม่อมฉันนึกขึ้นได้ถึงสาขาคีตอีกเรื่อง ๑ ซึ่งจะพูดถึงไปนี้ ครั้งหม่อมฉันออกไปเมืองเขมรเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ ไปเห็นพระราชยานทองคำที่ในพิพิธภัณฑสถานเมืองพนมเปญ องค์ ๑ (นึกว่าท่านเสด็จไปเมื่อภายหลังก็คงได้ทอดพระเนตรเห็นเหมือนกัน) หม่อมฉันถามพวกขุนนางเขมรว่าเป็นของสร้างขึ้นเมื่อครั้งไหน เขาบอกว่าสมเด็จพระนโรดมให้มาทำออกไปจากกรุงเทพฯ เมื่อในรัชกาลที่ ๕ หม่อมฉันนึกแคลงใจ เห็นว่าถ้าให้เข้าไปทำพระราชยานทองคำโดยเปิดเผยคงถูกห้าม จะไปซ่อนทำก็เป็นของขนาดใหญ่จะปกปิดอย่างไรได้ จึงเข้าไปพิจารณาถูกเห็นเป็นฝีมือเขมรมิใช่ไทย อันฝีมือช่างทองเขมรกับไทยผิดกัน สังเกตได้ง่าย เครื่องราชูปโภคที่หม่อมฉันได้เห็นในครั้งนั้น บรรดาที่เป็นฝีมือไทยหม่อมฉันทายโดยไม่มีใครบอกก่อน ถูกทุกสิ่ง เป็นตัน แต่ศิริภรณ์มี ๔ องค์ คือ มกุฎ องค์ ๑ ชฎา ๕ ยอด องค์ ๑ มหามาลา องค์ ๑ มาลาทรงประพาศ องค์ ๑ หม่อมฉันทายว่ามกุฎกับมหามาลาเป็นของไทยก็ถูก เขาบอกว่าทุลกระหม่อมพระราชทานออกไป ฝีมือผิดกับชฎา ๕ ยอด กับมาลาทรงประพาศที่ทำในเมืองเขมร ที่ในคลังเครื่องราชูปโภคมีคู่ใบ ๑ ตั้งพานทองเรียงกันไว้บนชั้นหนึ่งหลายใบ หม่อมฉันสังเกตเห็นใบหนึ่งฝีมือจำหลักผิดเพี้ยน ถามเขาว่าพานใบนั้นมาแต่เมืองไทยหรือทำที่เมืองเขมร เขาบอกว่าเป็นพานเครื่องยศทุลกระหม่อมพระราชทานสมเด็จพระหริรักษ์รามาริบัติ แม้ที่สุกเมื่อไปอยู่ในหอพระอัฐิเห็นโกศทรงพระอัฐิสมเด็จพระหริรักษ์งามผิดโกศอื่น ๆ ถามเขาว่าสร้างที่ไหน เขาก็บอกว่า เป็นของทุลกระหม่อมพระราชทานออกไปจากกรุงเทพฯ ฝีมือทำพระราชยานทองคำของสมเด็จพระนโรดมเชื่อได้ว่าเป็นฝีมือเขมร ที่อ้างว่าให้มาทำไปจากกรุงเทพฯ น่าจะมีมูลเพียงให้คนเข้ามาลอบถ่ายแบบพระราชยานออกไป เช่นเดียวกับให้มาลอบถ่ายแบบพระแก้วมรกตออกไปสั่งให้ช่างบักการตช่างแก้วฝรั่งเศษหล่อขึ้นใหม่ ที่ประดิษฐานอยู่ในวัดพระแก้วเมืองพนมเปญกับนี้

แต่ข้อที่ว่าสมเด็จพระนโรดมสร้างราชยานทองคำเมื่อสมัยรัชกาลที่ ๕ นั้นชอบกลนักหนา ค่ายเข้ากับกติกัตพัทซึ่งหม่อมฉันเคยได้ยินเล่ากันว่าสมเด็จพระนโรดมมีความเคารพยำเกรงทูตกระหม่อมมาก เมื่อไทยกับฝรั่งเศสทำหนังสือสัญญากันยอมให้กรุงกัมพูชาเป็นอิสระ พวกข้างฝรั่งเศสชักชวนให้สมเด็จพระนโรดมวางตัวตีเสมอกับไทย แต่ในสมัยเมื่อทูตกระหม่อมยังเสด็จอยู่ สมเด็จพระนโรดมไม่ยอมทำตาม มีเรื่องซึ่งยกเป็นตัวอย่าง เช่นจะให้ทำเศวตฉัตร ๙ ชั้น ทั้งในท้องพระโรง สมเด็จพระนโรดมไม่ยอมทำว่าเกินวาสนา จนเมื่อทูตกระหม่อมเสด็จสวรรคตแล้วจึงตั้งต้นทำเทียมกรุงเทพ ฯ เช่นสร้างปราสาทราชมนเทียรเป็นต้น ดูเข้าเคাঁกับการสร้างพระราชยานทองคำในรัชกาลที่ ๕ อาจจะเป็นเพราะได้ยินว่าสร้างพระราชยานทองคำในกรุงเทพ ฯ ก็เป็นไปได้

๗) ที่ทรงปรารภมาในลายพระหัตถ์ถึงเรื่องคานหาบต่าง ๆ นั้น เติมหม่อมฉันหมายจะทูลสนองในจดหมายฉบับนี้ แต่เมื่อคิดค้นหาหลักฐาน เก้าเจื่อน มันเลยลึกลงไปจนถึงกฏมนเทียรบาล จะรวมความมาคิดและเขียนในจดหมายเวอร์ฉบับนี้ไม่ทัน ขอประทานผลัดไปเขียนจดหมายเวอร์ฉบับหน้า

ปกรณกะ

๘) หม่อมฉันได้ความรู้ใหม่ควรจะทูลบรรเลงได้เรื่อง ๑ ที่สวนน้ำตกหรือที่มักเรียกกันว่าสวนลิงในปีนั้นนี้ แต่ก่อนมาไม่เคยมีเวลาปิด ใครจะไปเที่ยวกลางวันหรือกลางคืนเวลาใดก็ได้ตามชอบใจ แต่เมื่อสัก ๒ เดือนมานี้เห็นเขาทำรั้วอย่างยกได้ ๒ ผืน ถึงเวลาค่ำเอารั้วนั้นตั้งแทนบานประตูปิดทางไม่ให้ใครเข้าไปเที่ยวในสวนเวลากลางคืน เขาทำเช่นนั้นเพราะเหตุใดแต่แรกไม่ปรากฏ หม่อมฉันไม่ชอบไปเที่ยวสวนในเวลากลางคืนก็ไม่ได้เอาใจใส่สืบให้ทราบเหตุที่ปิดสวน เพิ่งมาเห็นอธิบายเหตุในหนังสือพิมพ์เมื่อเร็ว ๆ นี้ว่าเมื่อฝนแล้งอยู่คราวหนึ่งนั้นต้องไขน้ำตกให้ไปลงถึงประปาเสียโดยมาก ปล่อยให้น้ำไหลลงลำธารน้อยไป เป็นเหตุให้เกิดมีห้วงน้ำนิ่งในลำธาร ยุงก็ลงไปไข่ในที่น้ำนิ่ง ในไม่ช้าก็เกิดยุงชุมที่ในสวน เขาจับเอายุงเหล่านั้นมาชันสูตรปรากฏว่าเป็นยุงชนิดที่อาจพาเชื้อโรคมาระบาดไปเข้าตัวมนุษย์ กรมเทศบาลเกรงว่าคนเข้าไปเที่ยวในสวนในเวลากลางคืน ไปถูกยุงกัดจะพาโรคมาระบาดไปติดต่อแพร่หลาย จึงให้ปิดสวนมิให้คนเข้าไปเที่ยวในเวลากลางคืน เกียวนั้นแม้มีฝนตกบ้าง ก็ยังแล้งมาก กรมเทศบาลเห็นว่ายังจะต้องปิดสวนต่อไป จึงลงหนังสือพิมพ์ให้มหาชนทราบเหตุ

๙) ในสัปดาห์ที่ล่วงมาเป็นเทศกาลเข้าพรรษา ตามวัดตามประทีปและมีคนพากันไปทำบุญตามเคย ปีนี้จำนวนพระสงฆ์จำพรรษาในปีนี้อยู่ช้าน้อย วัดบึงบอระเพ็ด ๕ รูป วัด

ปุโลตีกุสกับวัดศรีสว่างอารมณ์มีวัดละ ๒ รูป วัดบุบผารามกับวัดจันทารามมีวัดละรูป หม่อมฉัน
ได้ไปบูชาพระที่วัดศรีสว่างอารมณ์กับวัดปิ่นบังอรและได้เลี้ยงพระ ๓ วัด ขอดถวายพระกุศลแก่
พระองค์ท่านกับทั้งพระญาติให้ทรงอนุโมทนา

กรรมนิกรรมแล้วแต่จะโปรด

ศิริ ๒๖ กรกฎาคม

* * * * *

ดำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๓ กรกฎาคม ๒๔๘๓

กราบทูล สมเด็จพระราชดำรัส ฯ ทราบฝ่าพระบาท

แห่งใจ

ฉัตร ๓ คันซึ่งใช้นำเสด็จในกระบวนพยุหยาตรา เรียกกันว่าพระกัณฏิรรมย์กัณฏิรรม
เขียนเป็น “กรรฏิรรมย์” หรือ “กรรฏิรรม” ขยับจะแปลเอาความไม่ได้ จะต้องคิดถึงความหมาย
ว่าหมายความว่าอย่างไร ฉัตรกัน (กัณ) หรือฉัตรกรรม ถ้าหมายถึงกัณฏิรรมจะเขียน “พระกัณ
ฏิรรมย์” หรือ “พระกัณฏิรรม” ถ้าหมายถึงกรรมก็ควรเขียน “พระกรรมฏิรรมย์” หรือ “พระ
กรรมฏิรรม” ตัวอย่างที่อ่านกรรมเป็นกรรม ก็มีอยู่เช่นชื่อพระที่นั่ง “ถกกรรมประเวศ” เป็นต้น
เมื่อนึกถึงที่ใช้ฉัตรนั้นก็นึกได้ ๓ อย่าง เอลงผูกเสาในแพช้างเผือก แล้วเชิญนำหน้าช้างเผือก
ขึ้นบกอย่างหนึ่ง ใช้เชิญนำเสด็จในกระบวนพยุหยาตราอย่างหนึ่ง กับผูกเสาพระแท่นมณฑลอีก
อย่างหนึ่ง แต่อย่างหลังนี้เป็นประเพณีจักขึ้นใหม่ ฉัตรก็คือร่ม ร่มเป็นเครื่องกัน ฉัตรพระคชา
ธารก็ปักไว้ด้วยจงใจให้กันพญาซึ่งอยู่ที่คอช้าง เสวตฉัตรก็คือร่มขาว มีคำอยู่ว่า “เจ้าร่มขาว
หลวงพระบาง” แต่มาในทีใดนึกไม่ออก สำนวนใจว่าเป็นคำฉันท์ เอร่มขาวคือเสวตฉัตรเชิญ
นำเสด็จเสียไม่กันคิดจะผิดทาง แต่ก็ได้ชุกกับเครื่องพระอภิรม ที่ให้ชื่อว่า “พระกรรมฏิรรม” อาจ
ตั้งใจให้เข้าชุกกับเครื่องพระอภิรมก็เป็นได้

เบ็ดเตล็ด

ตั้งใจว่าแต่ต่อไป ถ้าไม่ถูกที่จำเป็นแล้วจะไม่ใช้คำมครสังสกฤต เราคิดจะถนัดมาก
เช่น “อัลยิบรา” ซึ่งไม่มีภาษาไทยเราก็มาผูกขึ้น เรียกว่า “พิชคณิต” ทำเช่นนั้นก็ให้ต้องเรียน
สองชั้น คือเรียนว่า “พิชคณิต” ได้แก่อะไรนั้นชั้นหนึ่ง แล้วเรียน “อัลยิบรา” ว่าเป็นอย่างไร

นั้นอีกชั้นหนึ่ง บัวยการไปหนักหนา เป็นการประหลาดที่ภาษามครสังสกฤตเข้ามาปอยู่ในภาษาของเรามาก คิดดูก็เห็นเหตุ คนเราถ้าแสวงความรู้ก็ต้องวิ่งเข้าหาพระ พระท่านถนัดในคำมครสังสกฤตเพราะท่านเรียนทางพระศาสนาย่อมต้องเรียนภาษามครสังสกฤตตามที่พระศาสนาทางนั้น ท่านจึงเอามาสอนให้พวกเราต่อไป นึกก็เห็นชั้นที่เขาว่าบาทหลวงไปสอบสวนพวกไทยที่อยู่เมืองจีนว่าถือศาสนาอะไร พวกนั้นไม่เข้าใจเหตุด้วยคำว่าศาสนาเป็นภาษาสังสกฤต พวกนั้นไม่รู้ภาษาสังสกฤตเลย ท่านบาทหลวงก็จนแท้ที่ จะหาคำไทยแทนคำศาสนาพูดกับพวกนั้นให้เข้าใจกัน เลยไม่ได้เรื่อง

เมื่อวันที่ ๑๙ เข้าไปวัดพระแก้วในการพระราชกุศลเข้าพรรษาเป็นวันพระจึงได้นุ่งกางเกงใช้ผ้าถุงแคบสั้นที่เขาขายคงได้กราบทุลมาแล้ว แต่แม่โคประเชิญให้โดยเรียบร้อย ชายกระเบนไม่หลุด ขอถวายพระกุศลในการที่ได้นุ่งผ้าประเชิญนั้น จะกราบทุลให้ทรงทราบต่อไปอีก ว่าผ้าม่วงที่เขาขายกันทุกวันนี้ลงที่ก็มีนอกมีในด้วย จะนุ่งโดยไม่ดูเลยอย่างแต่ก่อนไม่ได้ เมื่อยังรุ่นๆ เคยได้ยินผู้ใหญ่เขาว่า ผ้าถุงนั้นถ้าเย็บชายติดกันเสียแล้วดี เพราะนุ่งหมุนไปได้ไม่สึกหรือแต่จำเพาะแห่ง มานึกดูเวลานี้ก็เห็นว่า จะหมุนไปได้ก็แต่คันที่ม้วนเป็นชายกระเบนเอาตะเข็บไว้ข้างใน ประมาณว่าจะเลื่อนไปได้ก็เพียง ๑/๘ ถ้ากว่านั้นเห็นจะไม่ได้ ตะเข็บมาอยู่ที่หน้าขาจะถูก็ได้หรือ

เมื่อวันที่ ๒๐ ไปจุดเทียนพรรษาที่วัดพระเชตุพน ได้ไถลเที่ยวดูอะไรหลายอย่างมีลงอย่างที่จะกราบทุลเป็นรายงานต่อไปนี้

๑) รูปพัศยศ ที่ในพระอุโบสถนั้น มีแต่ที่หลังบานประตู ส่วนหลังบานหน้าต่างนั้นเขียนเป็นลายวงกลม มีดอกบัวอยู่ภายใน ใจกลางดอกเป็นหนังสือบอกชื่อตำแหน่งพระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์สั้นด้วยกัน

๒) ที่เชิงบันพระอุโบสถด้านนอกเขียนเรื่องเด็กร้องเล่นถูกตามพระคำรัส แต่ดูไม่ออก “ตก” เสียเป็นอันมาก เช่น เป็นรูปคนขี่เรือลากแหนั้นจะแปลว่าอะไรก็ไม่ออกเป็นคำวยเราใหม่และคัน ที่แปลออกก็มี เช่น เขียนเป็นสำเภามีหมาอยู่ในนั้น มีรูปคนขึ้นเป็นนกเกาะอยู่ที่หัวเรือ พอเห็นก็เข้าใจว่าเขาเขียนเรื่องบท “จิ้งโจ้มาไล่สำเภา” คนขึ้นนกนั้นเขาคงใจจะเขียนเป็นจิ้งโจ้ นึกตามไปว่าจิ้งโจ้ควรจะเขียนรูปเป็นอย่างไรก็จน เราเรียกแกงกระรู่ว่าจิ้งโจ้ก็มี เรียกแมงมุมชนิดหนึ่งซึ่งเดินยุ่มย้ามอยู่บนหลังนั้นว่าจิ้งโจ้ก็มี เรียกทหารผู้หญิงว่าจิ้งโจ้ก็มี เห็นเป็นว่าทั้งชื่อใส่ไคล้ให้ทั้งนั้น ออกเห็นใจช่างเขียนว่าจะเขียนจิ้งโจ้เป็นรูปอย่างไรนั้นยากเต็มที ที่โบสถ์พระนอนก็มีเขียนอย่างเดียวกันต้องตามพระคำรัส แต่ก็ดูไม่ออกเสียมาก เช่น เป็นรูปกษัตริย์ว่ายนํ้าอยู่ในลูกคลื่น เป็นนางตัวเดียวก็มี เป็นพระกับนางก็มี มีที่ดูออกนั้นเขียนเป็นเรือหงส์

เล็ก ๆ มีคนขี่สามคน คนกลางถือฉัตร คนหัวถือธง คนท้ายพายเรือ พอเห็นก็รู้ว่าเขาเขียนบท “วัดโบสถ์” บทนั้นเป็นบทกล่อมลูก อาจเขียนแบ่งเป็นบทต่างกันกับในพระอุโบสถก็ได้ แต่ว่าเอาแน่ไม่ได้เพราะดูไม่ออกมาก

๓) ที่กราบทูลว่าศิลาจารึกคุณเสื่อขอบุตรหายนั้นไม่หาย แต่ย้ายที่เอาไปฝังติดไว้ที่หลังพระโลกนารด จะเห็นจะอ่านได้ก็แต่คนที่ชนเป็นขึ้นไปบนบัวฐานมุกเข้าไปหลังพระเท่านั้น ในการที่ได้พบว่ายยังอยู่ต้องยกความชอบให้ชายงั่วเพราะแกชุกชนเข้าไปจึงได้เห็น ได้พิจารณาวิหารพระโลกนารดเห็นปรากฏว่าต้องมีการทำแก้เพราะเชิญพระองค์ใหญ่เข้าไปประดิษฐานนั้นหลายอย่าง เป็นอันว่าเพดานห้องที่ทั้งพระก็ต้องคัดเลื่อนให้สูงขึ้น แม้กระนั้นพระรัศมีก็ยังระเรี่ยอยู่กับเพดาน ทำให้รำลึกนึกถึงพระคำริของฝ่าพระบาท ที่ว่าถ้าเอาไว้ในพระอุโบสถจะเป็นที่ประทุหน่ววิหารก็ต้องแก้ขยายให้ใหญ่สูงขึ้นอีกมาก แต่ก็ผิดส่วนกับประตุตามปกติไม่งามเลย เห็นจะหวังให้เห็นองค์พระได้ถนัดข้างนอก แม้องค์พระโลกนารดก็ทำแปลก มีจีวรเป็นกลีบ แต่กลีบห่างตามทางที่ช่างทำโดยเห็นงาม ไม่เหมือนพระห่มผ้ายันตามจริง อย่างอินเดียวข้างเหนือหรือสมัยใหม่ในกรุงเทพ ฯ และไม่เป็นริ้วอย่างลังกาหรืออินเดียวกลางองค์ด้วย

๔) จะกราบทูลถึงทางฝีมือช่าง คุบันมุกเรื่องรามเกียรติ์ ซึ่งเชื่อว่าเจ้ากรมอ่อน (พระพรหมประกาศิต) เป็นผู้เขียนให้อย่างนั้น รู้สึกเพลิดเพลิดเต็มที และที่ทำเป็นรูปภาพ เรื่องนั้นแปลกทางจากที่เคยทำมาแล้วแต่ก่อนด้วย ส่วนพนักงานหลักศิลาที่พระอุโบสถนั้น เชื่อว่าอาจารย์ใจ (พระพรหมพิจิตร) เขียนให้อย่าง คุยังอ่อน แต่ทำทางเอาการแล้ว เวลานั้นอาจารย์ใจเห็นจะยังเด็ก ส่วนยักษ์ยืนข้างประตูเข้าเขตวิหารยอด เชื่อว่าหลวงเทพ (รจนา) ปั้นเห็นดีแต่หน้า ตัวกลายมาก สู้ยักษ์ของ “ครุฑา” ที่พระมณฑปวัดพระแก้วไม่ได้หลุด หลวงเทพชื่อนี้ เคยได้เห็นหน้าโฉนของท่านทำดีมาก แต่พร้อมทั้งตัวกลายไป ช่างดีในทางทำหน้าโฉนมักเป็นเช่นนั้น เพราะหมกมุ่นทำอยู่จำเพาะแต่หน้า ครั้นถึงต้องทำตัวด้วยก็ดูไม่ดี

๕) ที่ตั้งพระอัฐิกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีเห็นไม่ควรตั้งที่ทรงนั้น ที่ซึ่งตั้งอยู่ดูเป็นอาสนสงฆ์ ที่ว่าเทียบกับการเปรียญตามวัด ห้องนั้นที่จะเป็นท้องพระโรงที่พระสงฆ์เข้าเฝ้า หรือจะอย่างไรก็เป็นการเกาทราบไม่ได้ ที่เห็นไม่สมควรก็ดูเป็นเอาพระอัฐิมาตั้งไว้ริมทาง จะถามเอาเหตุแก่ใครก็ไม่มีใครสามารถที่จะบอกได้ นึกถึงเหตุก็เห็นอยู่อย่างเดียว ว่าเอามาตั้งไว้ในที่ใกล้ซึ่งจะเสด็จไปทรงบูชาได้ง่าย ๆ เท่านั้น

ลายพระหัตถ์

เมื่อวันอาทิตย์เดือนนี้วันที่ ๒๑ ได้รับลายพระหัตถ์เวรซึ่งลงวันที่ ๑๖ กรกฎาคม หนังสือ นั้นบริสุทธิ ได้ความรู้ในลายพระหัตถ์ฉบับนั้นขึ้นใหม่หลายอย่าง จะกราบทูลสนองลงข้อต่อไป

ข้อพระวินิจฉัยในเรื่องเครื่องถม ที่ว่าถมคำต้องทำพื้นมากนั้นถูกต้องทีเดียวแล้ว ถมชนิดที่เกล้ากระหม่อมเรียกว่าถมบางขุนพรหมนั้นเกือบไม่มีพื้น จะเรียกว่าถมทองคู่กับถมคำก็ควรจะได้ ได้ความรู้ใหม่ว่าฝ่าบาตรพระสิหิงค์ที่เมืองนครนั้นเป็นถมละครทำอย่างถมคำ ที่มียอกนั้นเกล้ากระหม่อมเห็นก็ไม่ชอบ ค้วยของแบนใหญ่เช่นฝ่าบาตรทำยอกแหลมเล็กขึ้นไปตรงกลางนั้นผิดหลัก หลักช่างไทยยอกอะไรก็ต้องทำเป็นทรงจอมแห เช่น เม็ดทรงมันเป็นต้น จะกราบทูลเล่าบรรเลง พระเทพกวี (มณี) วัดบวรนิเวศ สมเด็จ ฯ กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงมอบหมายให้ดูแลการทำฐาน และจัดตั้งพระรูปในพระอุโบสถ เกล้ากระหม่อมเป็นผู้ทำแบบฐานถวาย ท่านจึงมาที่บ้านบ่อย ๆ เพื่อถามเอาความเข้าใจในแบบและที่ตั้ง ครึ่งหนึ่งสนทนากันถึงอะไรก็ลืมไปเสียแล้ว เป็นเหตุให้ท่านโจษถามขึ้นว่า “ทรงมัน” จะหมายความว่าอะไร เกล้ากระหม่อมก็ตอบฟุ้งถวายเป็นทรงมันทป ท่านเห็นก้วยในการที่ทำยอกฝ่าบาตรเล็กจุ่มขึ้นไปนั้น นึกว่าตั้งใจจะติดเทียน เข้าใจว่าบาตรนั้นจะใช้ทำน้ำมัน ก็เมื่อพูดถึงบาตรน้ำมันนั้นก็นึกขึ้นมาได้ ว่าฝ่าพระบาทไปใต้บาตรเก่าที่ไหนดมา ตรัสให้เกล้ากระหม่อมคิดแบบเชิงและฝ่าถวาย เห็นได้ทรงใช้ทำน้ำมันอยู่ คิดเห็นว่าเป็นถูกที่สุด น้ำมันจะต้องทำด้วยบาตร ที่ใช้ชันใช้หม้อย่างใด ๆ นั้นเห็นหาควรไม่ ไม่คิดจะมีบาตรน้ำมันใช้เหมือนกัน แต่จะให้ทำชันในเมืองเรารู้สึกว่าจะได้ของกำมะลอเต็มที จะให้ทำมาแต่ต่างประเทศก็ใช่ที่ อีกประการหนึ่งก็ไม่ตกลงใจว่าควรทำรูปเป็นอย่างไร นึกถึงบาตรที่ประธานไปให้คิด ฝ่าและเชิงนั้นมีรูปแบนมาก ยังได้นึกว่าบาตรอะไรจึงแบนถึงนั้น มาคิดดูเดี๋ยวนี้ก็เห็นว่าถูกทีเดียวเพราะมีบทในพระวินัยห้ามไม่ให้เลียบาตร บาตรเดี๋ยวนี้เลียได้เมื่อไหร่ บาตรจะต้องแบนกว้างจึงจะเลียได้ อีกบทหนึ่งห้ามไม่ให้เอาบาตรหนุนหัว นั้นก็บ่งว่าบาตรต้องแบนถ้าสูงอย่างเดี๋ยวนี้จะหนุนหัวอย่างไรได้ เพราะฉะนั้นจึงเห็นว่าบาตรที่ทรงได้มานั้นใกล้เคียงข้อวินัยเป็นอย่างยิ่งแล้ว หอพระสิหิงค์ก็เพิ่งทราบ ว่าเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (พร้อม) ทำ นึกว่าทำกันขึ้นภายหลังคราวเดียวกับสร้างที่ว่าการเมือง

อันนครศรีธรรมราชนั้นเปลี่ยนแปลงไปไม่ใช่แต่ที่คนทำ แม้ธรรมชาติก็เปลี่ยนแปลง ค้วย ได้บอกแก่ลูกว่าตะเข้แยะ ที่บอกกันนั้นก็เพราะได้ไปเห็นเมื่อครั้ง “โกบีโธบ” แต่กลายเป็นขี้หก ไม่มีสักตัวเดียว กรมการเขาเห็นกระสับกระส่ายในเรื่องตะเข้ เขาก็อุทิศให้เอาเบ็คราวไปลาก ได้มาให้อูตัวเดียวยาวสักคอกก็บแทนัน

เรื่องปีพาทย์มอญในงานศพ เพิ่งได้ทราบมูลเหตุซึ่งตรัสบอกในครั้งนี้ดีมาก แต่ก่อน “งมหมู” ไม่ทราบอะไร คำว่า “บัวลอย” ก็เป็นชื่อเพลงที่บีเป่าไม่ใช่ชื่อเครื่องนางหงส์ซึ่งใช้กลองมลายูหลายคู่เห็นจะเป็นกลองชนะนำไป อันเครื่องประโคมทั้งหลายไม่ว่าสิ่งไร เห็นจะมาแต่ “ปัญจสุริยางค์” ทั้งสิ้น คือ มีเสียงเป็น ๕ อย่าง เสียงกลองใหญ่ กลองเล็ก กับเสียงเครื่องลม เครื่องทองเหลือง จะเป็นเครื่องมากอย่างหรือน้อยอย่างก็มีเท่านั้นเอง

เรื่องสีมา ตามที่เกล้ากระหม่อมกราบทูลโดยเคา ก็ลงรอยกันกับที่ศรีสโดยได้ทรงทราบอย่างแท้จริงมาแล้วนั้นทีเดียว

พระเจนเขียนหนังสือมาทูลลาตายไม่ทรงอนุญาต รู้สึกเห็นเป็นเรื่องขื่นและนำไปให้คิดถึงที่เขาส่งดอกไม้ธูปเทียนมาทูลลาตาย ประเพณีเดิมที่เขาจะส่งมาก่อนตาย เมื่อรู้ตัวว่าตายแล้ว ที่ลูกหลานส่งมาถวายเมื่อตายแล้วดูไม่เป็นควรเลย ที่เป็นเช่นนั้นหากจะเป็นการที่ตายโดยไม่รู้ตัวนำไปก็ได้

เรื่องพระราชยานทองลงยา กระแสพระตำริของฝ่าพระบาทเห็นเหมาะมาก
เกล้ากระหม่อมก็ยังไมพบหลักฐานอันใดซึ่งจะถือเอาเป็นแน่ได้

กรรมกิจแล้วแต่จะโปรด

พรหม

บ้านจีนนามอน ปีนัง

วันที่ ๓๐ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๘๓

ทูล สมเด็จพระนริศฯ

หม่อมฉันได้ทูลผิดไปในจดหมายเวียนฉบับก่อน ว่าจะเขียนเรื่อง “ยั่วยานคานหาม” ที่ศรีสตามมาถวายต่อภายหลัง และได้เขียนมาทุกวันตั้งแต่วันอังคารที่ ๒๓ จนได้รับลายพระหัตถ์เวียนฉบับลงวันที่ ๒๓ กรกฎาคม เมื่อวันเสาร์ที่ ๒๗ จึงจะทูลวิจารณ์เรื่องนั้นก่อน

วิจารณ์ลักษณะยั่วยานคานหาม

สิ่งซึ่งเรียกรวมกันว่ายั่วยานคานหามในวิจารณ์ที่เขียนนี้ หมายความว่ายานอย่างที่ใช้คานหาม ยั่วยานคานหามที่ใช้เมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยา ระบุไว้ในกฎมนเฑียรบาลเรียกชื่อต่างกันเป็น ๘ อย่าง และมีอธิบายศักดิ์ของยานนั้นๆ ดังนี้

ยานสำหรับเจ้า

- ๑) ราชนทรยาน สำหรับพระเจ้าแผ่นดิน
- ๒) ราชยาน สำหรับพระเจ้าแผ่นดิน
ราชยานมีจำลอง สำหรับพระอัครมเหสี และพระมเหสี
- ๓) เทวียานมีมังกรชู สำหรับพระราชเทวีและพระอัครชายา

๔) ทิพยานทอง สำหรับสมเด็จหล่อพระพุทธรเจ้า

ทิพยานนาก สำหรับพระมหาอุปราช

๕) ยานมาศกลีบบัว สำหรับ (เจ้าฟ้า) ลูกเธอกินเมือง

เครื่องยศพระเยาวราช (คือพระองค์เจ้าลูกเธอ) ในกฎมนเฑียรบาลว่า พระเยาวราช
ข้างตัว ๑ ม้าตัว ๑ คนกว่า ๒๐ “กว่านั้นเอาออก” ทั้งนี้ ส่อว่ายานเจ้าที่พรรณนามาทรงได้แต่ชั้น
ที่เป็นเจ้าฟ้า

ยานสำหรับขุนนาง

๖) กานหามเกี้ยวทอง สำหรับ (เจ้าพระยา) ศักดินา ๑๐,๐๐๐ กินเมือง (เอก)
ทั้ง ๔ และเท้านั่งเมือง (เจ้าประเทศราช)

กานหามเกี้ยว (สามัญ) สำหรับเจ้าเมือง (โท) ศักดินา ๑๐,๐๐๐

๗) ยั่ว สำหรับขุนนางผู้ใหญ่ในกรุงศักดินา ๑๐,๐๐๐ และหัวเมือง (เจ้าเมืองตรี)
ศักดินา ๕,๐๐๐

๘) ยาน สำหรับขุนนาง ศักดินา ๓,๐๐๐

ยานต่าง ๆ สำหรับขุนนางที่พรรณนามา ก็มีจำกัดใช้ได้แต่ขุนนางเพียงชั้นถือศักดินา
๓,๐๐๐ ขุนนางศักดินาชั้นต่ำกว่านั้นจะใช้ไม่ได้

ยั่วยานกานหามที่ใช้ในกรุงรัตนโกสินทร์ คงเรียกชื่ออย่างในกฎมนเฑียรบาลก็มี เช่น
พระเชนทรยาน ยานมาศ และราชยาน เป็นต้น แต่ยานมีชื่ออย่างเรียกในกฎมนเฑียรบาลหายสูญ
ไปเสียก็มาก เช่น เทวียน ทิพยาน กานหาม เกี้ยว และยั่วยาน ไม่มีในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้
จะเข้าใจว่าเป็นตัวเล็กยานอย่างที่เคยใช้เสียก็เห็นจะไม่ได้ เพราะความจำเป็นต้องใช้ยานอย่างคน
หามยังมีอยู่ และมีชื่อยานที่เรียกกันในกรุงรัตนโกสินทร์ผิดกับที่เรียกในกฎมนเฑียรบาลก็หลาย
อย่าง เช่น วอ เสลียง และ แกร์ เป็นต้น จะว่าเป็นยานเพื่อกิจประกิจฐขึ้นใหม่ก็เห็นจะไม่ถูก
ความจริงน่าจะเป็นแต่แก้ไขรูปร่างยานอย่างเก่าแล้วเรียกยานอย่างทำใหม่เป็นชื่ออื่น แต่ลักษณะ
ยานเก่ายังคงอยู่อย่างเดิม ดังเช่นเรื่องจะยกเป็นตัวอย่างต่อไปข้างหน้า แต่จะเอาชื่อยานที่เรียก
ในกฎมนเฑียรบาล กับชื่อยานที่เรียกในกรุงรัตนโกสินทร์ปรับกันให้รู้ว่อย่างไหนตรงกับอย่างไหน
ยากอยู่ ได้แก่พิจารณาลักษณะของยานต่าง ๆ ที่ผิดกันเป็นข้อสำคัญ เป็นหลักของวินิจฉัย

ยานต่าง ๆ ที่ใช้คนหามผิดกันด้วยกระบวนคนหามอย่าง ๑ คือยานประเภท ๑ คนหาม
เดินเรียงตัวกันเป็นแถวเดียว เช่น เสลียงหัวหาม ๒ คน เสลียงสามัญหาม ๔ คน คนหามเดินเรียง
เป็นแถวเดียวกัน ยานอีกประเภท ๑ คนหามเดินเป็น ๒ แถว เช่น พระยานมาศและพระราชยานที่
พระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นต้น กระบวนหาม ๒ ประเภทนี้พิเคราะห์ดูเห็นได้ว่าอย่างหามเรียงตัวนั้น
ไปไหนไปได้สะดวก แม้ทางแคบเพียงมีรอยคนเดินก็ไปได้ แต่อย่างคนหาม ๒ แถวนั้นไปทาง
แคบไม่สะดวกเพราะคนหามเดินไม่ถนัดสะดวกแต่ในทางกว้างเช่นท้องถนนหรือสนาม เพราะฉะนั้น

ยานที่ใช้ไปมาโดยปกติจึงชอบใช้อย่างหามเรียงตัว แต่การหามเรียงตัวหามได้เพียง ๔ คน เป็นอย่างมาก จึงต้องเป็นยานเบา ถ้าเป็นยานหนักหาม ๔ คนไม่ไหวต้องใช้คนหามมากขึ้นก็ต้องหามเป็น ๒ แถว แม้พระราชยานของพระเจ้าแผ่นดินที่หาม ๘ คนก็เพราะหนักมาก ด้วยมีพระราชกุมารขึ้นพระราชยานด้วยดังกล่าวในกฎมนเฑียรบาล ถ้าพระเจ้าแผ่นดินเสด็จไปในทางแคบ เช่นประพาสภายในพระราชวังก็ทรงพระราชยานคนหามแถวเดียวแค่ ๔ คน หรือมิฉะนั้นก็ทรงเสลี่ยงหิ้ว ซึ่งมีคนหามแค่ ๒ คน

ลักษณะหามยานยังผิดกันอีกสถาน ๑ คือยานประเภท ๑ เอาเชือกผูกลำคาน ๒ ข้าง ทำเป็นเสาแทรกขึ้นไปผูกกับคานน้อยอีกอัน ๑ คนหาม ๆ ปลายคานน้อยทั้ง ๒ ข้าง ถ้าหาม ๔ คน คนหามเดินกลางระหว่างลำคาน ถ้าหาม ๘ คนทำคานหามขวางผูกกับลำคานอีกอัน ๑ ยื่นปลายออกไปพ้นลำคานทั้ง ๒ ข้างลักษณะหามอีกอย่าง ๑ นั้นเอาลำคานขึ้นพาดบ่าคนหามที่เดียว ลักษณะหาม ๒ อย่างเช่นว่ามา ผิดกันที่หามอย่างเอาลำคานขึ้นพาดบ่าอาจจะหามยานที่มีน้ำหนักมาก เพราะจะหามกว่า ๑๐ คนก็ได้ แต่ลำบ่าที่ต้องเลือกคนหามให้สูงได้ขนาดไล่เลี่ยกันทั้งหมด ถ้ามิฉะนั้นน้ำหนักก็ไปตกอยู่แต่แก่คนสูง แต่อย่างที่ทำหามด้วยมีเสาแทรกถึงคนหามจะสูงต่ำผิดกันก็ไม่ขัดข้อง แต่จะหามคนน้ำหนักมากหนักไม่ไหว คงเป็นเพราะเหตุนี้ด้วยอีกอย่าง ๑ ยานที่ใช้กันในการไปมาโดยมากจึงใช้อย่างมีเสาแทรกหาม

มีข้อพึงสังเกตอีกสถาน ๑ ที่ยานอย่างหามเอาลำคานขึ้นบ่า ตั้งแต่พระราชนทรและพระยานมาศเป็นต้น ตลอดจนยานอย่างที่เรียกกันในกฎมนเฑียรบาลว่า “คานหามเก้าอี้” คนที่นั่งห้อยตีนทั้งนั้น ข้อนี้ถือว่ายานอย่างหามลำคานขึ้นบ่าเป็นยานสำหรับผู้เป็นใหญ่ยิ่งถืออาญาสิทธิ์ในที่นั้น ๆ ซี่เมื่อแห่แหนเป็นเกียรติยศ เพราะฉะนั้นเสนาบดีศักดินา ๑๐,๐๐๐ อยู่ในกรุงจึงขี่ไม่ได้ ส่อต่อไปอีกอย่าง ๑ ว่า บรรดายานที่มีเสาแทรกหามคนขึ้นนั่งราบกับพื้นทั้งนั้น ยังเป็นยานสำหรับผู้หญิงจะเรียกว่าราชยานหรืออะไรก็ตาม ล้วนเป็นยานนั่งราบมีเสาแทรกหามหมดทุกอย่าง

มียานลักษณะไม่ตรงกับที่ได้กล่าวมาอยู่ ๓ อย่าง เรียกว่าเสลี่ยงกงอย่าง ๑ เสลี่ยงแปลงอย่าง ๑ คนหามอย่าง ๑ ลักษณะต่างกันดังนี้

เสลี่ยงกง คือเอายานมาศมาผูกเสาแทรกหาม ๘ คน ซี่ได้แต่เจ้าไถยน์ว่าเป็นของคิดประดิษฐ์ขึ้นใหม่ แต่จะเป็นเมื่อใดไม่ทราบ ปรากฏแต่ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้กรมสมเด็จพระเชษดาภิเศกทรงเสลี่ยงกงเป็นพระเกียรติยศพิเศษผัดกับเจ้านายพระองค์อื่น ซึ่งทรงเสลี่ยงสามัญ ตามเสด็จในกระบวนพยุหยาตราเลียบพระนคร

เสลี่ยงแปลง มีลักษณะขยายส่วนเสลี่ยงสามัญให้สูงขึ้นสักหน่อยและคนหามลำคานขึ้นบ่าเช่นเดียวกับยานมาศ พิเคราะห์ดูตรงกับที่เรียกว่า “คานหามเก้าอี้” ในกฎมนเฑียรบาลจะ

ประคิษฐ์ขึ้นเมื่อใดไม่ทราบ สำหรับพระยาผู้แทนพระองค์พระเจ้าแผ่นดินในกระบวนแห่ในพิธีแรกนาและพิธีอื่นซึ่งซ้ำ

ยานอีกอย่าง ๑ เรียกว่า “กานหาม” เป็นของมีมาแต่โบราณ แต่ในกฎมนเทียรบาลไม่ระบุชื่อ เห็นจะเป็นเพราะเป็นยานชั้นศักดิ์ต่ำอยู่นอกจำกัฏ ลักษณะกานหามนั้นมีลำคานอันเกี่ยวคนหาม ๒ คน แยกหัวลำคานขึ้นบ่าข้างหน้าคน ๑ ข้างหลังคน ๑ ตรงกลางลำคานผูกเปลสำหรับคนขี่ จะนั่งก็ได้หรือนอนก็ได้ พวกขุนนางชั้นพระหลวงที่แก่ชราซึ่งขี่กานหามจนในรัชกาลที่ ๕ กานหามทำตามแบบยานของพวกขอมแต่โบราณยังมีรูปภาพจำหลักศิลาที่ระเบียงพระนครวัด เป็นกระบวนแห่พระเจ้าแผ่นดิน จำหลักรูปพระมเหสีทรงกานหามมีหลังคาอย่างสีกาปรากฏอยู่ ใช้แต่เท่านั้น เครื่องทองสัมฤทธิ์ของโบราณที่ขุดได้ในมณฑลนครราชสีมา ก็พบสิ่งซึ่งหล่อเป็นปลอกสวมกานหามมีขอสำหรับเกี่ยวเปล ทั้งห่วงสำหรับผูกท้ายที่เปลไปแขวนกับขอนั้น (มีตัวอย่างอยู่ในพิพิธภัณฑสถาน) ส่อให้เห็นว่าไทยเราได้แบบกานหามมาจากพวกขอม แต่ไทยไม่นับถือจึงกำหนดเป็นยานชั้นต่ำกว่าเพื่อน

ว่าถึงการเปลี่ยนชื่อยานเพราะแก้ไขรูปร่างบ้างเล็กน้อย มีตัวอย่างอยู่ในหนังสือพงศาวดารรัชกาลที่ ๓ (หน้า ๗) เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เล่าถึงการแก้แบบ “แคร่” และ “วอ” ในสมัยนั้น เรื่องแก้แบบแคร่ท่านเล่าว่า “ขุนนางผู้ใหญ่แต่ก่อน (มา) ที่เป็นผู้ใหญ่อายุมากก็ทำแคร่ไม้จริง มีเสามีกันยาหลังคากันแซงเตย มีพนักหลัก คานไม้ล้ามะลอก (ซี่) เข้ามาในพระราชวังเรียกว่า “แคร่กันยา” ที่เป็นขุนนางมีเครื่องยศได้รับพระราชทานพานทองก็ยกกันยาเสียมีแต่แคร่เปล่า ครั้นนั้นเจ้าพระยาพระคลัง (บิดาของท่าน ซึ่งภายหลังได้เป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์) จึงดำริการทำให้งามดีขึ้น จัดหาไม้ที่ลายประหลาดมาประกอบเป็นแม่แคร่แล้วหุ้มทองเหลืองหุ้มเงินที่มุม (แคร่) ไม้คานนั้นใช้ไม้แก้วบ้างไม้ลายต่าง ๆ บ้าง ไม้แสมสาร ไม้กะพี้เขากระบือบ้างมีปลอกหุ้ม ที่อื่นก็ทำขึ้นใช้แบบอย่างมาจนทุกวันนี้”

พิเคราะห์ตามคำที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เล่า ก็มีเค้าเข้ากับวินิจฉัยเรื่องยานที่เขียนนี้ อยู่บ้าง เป็นต้นที่ท่านว่า “แต่ก่อน” ข้าราชการผู้ใหญ่ขี่แคร่กันยา คำ “แต่ก่อน” ตรงกับอดีตกาลไม่มีจำกัฏ อาจจะเป็นถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาก็ได้ สิ่งซึ่งเรียกว่า “แคร่กันยา” นั้นก็ต้องเป็นของมีแบบแผน มิใช่คิดทำขึ้นขี่เข้าวังได้ตามชอบใจ เพราะฉะนั้นน่าจะตรงกับที่ในกฎมนเทียรบาลว่า ข้าราชการศักดินา ๑๐,๐๐๐ ขึ้นไป ต่อลงมาท่านว่าข้าราชการชั้นกินพานทองยกกันยาเสียมีแต่แคร่เปล่า ก็น่าจะตรงกับที่ในกฎมนเทียรบาลว่าข้าราชการศักดินา ๓,๐๐๐ ขึ้นไป แต่ว่าห้วนไป ควรจะว่าข้าราชการในกรุง ฯ ศักดินาต่ำกว่า ๑๐,๐๐๐ ลงมาจนศักดินา ๓,๐๐๐ ขึ้นไป ถ้าเช่นนั้นก็ต้องกันกับแบบที่ข้าราชการศักดินาไม่ถึง ๓,๐๐๐ ขี่กานหาม และตรงกับคำที่คนมักเรียกรวมกันว่า “ขั้วยานกานหาม”

แคร่ที่เจ้าพระยาพระคลังคิดใหม่นั้นดูเหมือนประสงค์จะให้หายไปไ้เร็วกว่าเพราะเบา
กว่าแคร่อย่างเก่าเป็นสำคัญ จึงลดขนาดแคร่ให้เล็กลงเป็น ๔ เหลี่ยมพอกุที่นั่ง และตัดพนักพิง
ออกเสีย แต่เป็นการแก้แบบเดิมมิใช่คิดยานขึ้นอย่างใหม่ แต่เมื่อมีขึ้นแล้ว ข้าราชการชั้นที่มีศักดิ์
ที่ย้ายยานได้ก็เปลี่ยนไปใช้แคร่อย่างใหม่ ย้ายยานอย่างเดิมก็เลยสูญ คำที่เรียกว่าแคร่อาจจะเกิดขึ้น
ครั้งนั้นสำหรับเรียกยานที่เจ้าพระยาพระคลังประดิษฐ์ขึ้นก็เป็นได้

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ยังเล่าเรื่องแก้ไข “วอ” ต่อไปอีกเรื่อง ๑ ว่าเมื่อในรัชกาลที่ ๒
เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณฤกษ์ทรงพระตำริเอาแบบแคร่กันยาของขุนนางไปทำวอคาคหลังคาค้วยผ้าสี
ผึ้งผูกม่านแพรสำหรับทรงเสด็จเข้าวัง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อยังเป็นกรมโปรด
จึงให้ทำพระวออย่างนั้นขึ้นทรงบ้าง พระราชทานนามว่า “วอประเวศวัง” ครั้นเสด็จเสวยราช
พระราชทานพระวอประเวศวังนั้นแก่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่ยังทรงผนวชให้
ทรงต่อมา

ความที่ท่านเล่าในเรื่องวอมีประโยชน์อยู่ ที่ให้เก๊าคือจะสันนิษฐานว่า แคร่กันยาและ
ยัว รูปร่างจะเป็นอย่างไร ค้วยเปรียบกับลักษณะวอที่ทำใหม่ ยัวและยานอย่างเดิม แคร่คงเป็น
๔ เหลี่ยมมี มีพนักหลังและพนักข้าง มีเสา ๔ เสารับหลังคาคาคกระแซง บางทีขนาดจะเขื่อง
กว่าวอที่ทำใหม่ แต่วอที่ทำใหม่ก็มีใช้เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณฤกษ์ทรงประดิษฐ์คิดทำยานขึ้นอย่าง
ใหม่ เพราะวอสีวิกาซึ่งลักษณะอย่างเดียวกันก็มีมาแล้วช้านาน เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณฤกษ์เป็นแต่
แก้ขนาดและเครื่องตกแต่งให้ผิดกับของเดิม แต่ชื่อที่เรียกว่า “วอ” นั้นน่าพิศวงอยู่ ค้วยไปพ้อง
กับภาษาพม่า เขาเรียกพระยานมาศ (อันอยู่ในพิพิภพรัตนสถานในเมืองมณฑล) ว่า “วอ” แต่
ยานในกฎมนเฑียรบาลไม่มีชื่อวอ ส่อว่ายานที่เรียกวอจะมีขึ้นในเมืองไทยต่อภายหลัง

ในหนังสือพงศาวดารรัชกาลที่ ๓ มีอีกแห่ง ๑ (หน้า ๗) ในตอนตั้งข้าราชการเมื่อ
แรกเสวยราช ว่าพระราชทานเกียรติยศพิเศษแก่เจ้าพระยาอภัยภูธร (น้อย) ที่สมุหนายก กับ
เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี (สังข์) ที่สมุหกลาโหม ซึ่งเป็นตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีมาแต่
ในรัชกาลก่อนทั้ง ๒ คน ให้ขึ้นเสด็จกันกลดเข้าพระราชวังได้ การที่พระราชทานเกียรติยศพิเศษ
อย่างว่ามีใช้แบบใหม่ เคยมีเยี่ยงอย่างมาแล้วแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี จะวิจารณ์ในที่
นี้แต่ค้วยคำว่า “เสด็จ” อันไม่มีในชื่อยานที่พรรณนาในกฎมนเฑียรบาล และคำว่าเสด็จจะ
เป็นภาษาไท ไทยเอามาใช้แต่เมื่อใดยังไม่ทราบ แต่ตามที่เข้าใจกันทั่วไปนั้น เสด็จเป็นยาน
สำหรับแต่เจ้าทรง เพราะฉะนั้น เมื่อโปรดให้ขุนนางคนใดขึ้นเสด็จ จึงถือว่ายกเกียรติยศขึ้นเทียม
เจ้า แต่ประหลาดอยู่ค้วยยานที่เรียกว่า เสด็จมีหลายอย่าง เป็นต้น แต่พระราชนยานอย่างพระ
เจ้าแผ่นดินทรงโดยปกติ แม้ในบัตรหมายหรือคำพูดเรียกว่า พระราชยาน แต่พระเจ้าแผ่นดิน

เองตรัสเรียกว่าเสลียงเป็นนิจจนในรัชกาลที่ ๕ มีราชยานอีกอย่าง ๑ สำหรับทรงเวลาประพาสภายในพระราชวัง ทำขนาดย่อมแต่มีที่พื่อประทับกับพนักพาตพระเชนยอิง คนหามด้วยตะพายสายแถบสาแหกรพาคบ่า ๒ คน เรียกว่า “เสลียงหัว” มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา และมีพระเสลียงหัวของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นตัวอย่าง อยู่ในพิพิธภัณฑสถานองค์ ๑ ต่อไปก็เสลียงที่เจ้านายทรงกันเป็นสามัญ และยังมีเสลียงเจ้านายทรงอีกอย่าง ๑ เรียกว่า “เสลียงป้า” รูปเหมือนแคร่แบบเจ้าพระยาพระคลังเป็นแต่ขอบแคร่จำหลักปีกทอง เห็นจะเป็นของคิดใหม่ พิจารณาตามความที่พรรณนามาชวนให้เห็นว่าคำ “เสลียง” จะเป็นชื่อที่เรียกยานต่างๆ ประเภท ๑ เพราะฉะนั้น จึงลองคิดวินิจฉัยตามประเภทของยานต่างๆ รวมกันทั้งที่ปรากฏในกฎหมายเทียบบาล และมามีในภายหลัง พิจารณาเหตุต่างกันเป็น ๔ ประเภท จะเรียกชื่อตามสะดวกว่า ยานมาศ ประเภท ๑ เสลียง ประเภท ๑ วอ ประเภท ๑ และ กานหาม ประเภท ๑

ยานประเภทยานมาศ มีลักษณะร่วมกันดังนี้ คือ

- ๑) คนขึ้นนั่งห้อยตีนอย่างนั่งเก้าอี้
- ๒) คนหามแบกลำคานพาคบ่า
- ๓) ใช้แต่ในการพิธีเฉลิมเกียรติ

ยานต่างๆ ที่เรียกว่า พระราชนทรยาน ยานมาศ ยานมาศกลีบบัว (สำหรับลูกเธอ ก็นเมือง) คนหามเก้าอี้ (สำหรับศักดิ์นา ๑๐,๐๐๐ ก็นเมืองเอก และสำหรับเจ้าประเทศราช) อยู่ในประเภทนี้

ยานประเภท เสลียง มีลักษณะร่วมกันดังนี้ คือ

- ๑) คนขึ้นนั่งราบ
- ๒) หามลำคานมีสาแหกร
- ๓) เป็นยานโถงไม่มีหลังคา
- ๔) ใช้ในการไปมาเป็นพื้น

ยานต่างๆ ที่เรียกว่า ราชยาน ทิพยาน เสลียง ยาน แคร่ อยู่ในประเภทนี้

ยานประเภท วอ มีลักษณะร่วมกันดังนี้ คือ

- ๑) คนขึ้นนั่งราบ
- ๒) หามมีสาแหกร
- ๓) มีหลังคาและม่าน
- ๔) ใช้ในการไปมาเป็นพื้น

ยานต่าง ๆ ที่เรียกชื่อว่า ราชยานมีจำลอง เทวียน ศรีวิกา วอ ชั่ว (อย่างแคว้นกัณยา) อยู่ในประเภทนี้

ยานประเภทคานหามที่ไทยใช้มีอย่างเดียวแต่

- ๑) คนขี่เปลนั่งหรือนอนก็ได้
- ๒) หามปลายลำคานห้วยท้ายพาดป่าข้างละคน
- ๓) ใช้ในการไปมา บางที่จะเหมาะสำหรับเดินทางไกล พวกขอมอาจจะชอบใช้เพราะเหตุนี้

ยานต่าง ๆ ที่ระบุชื่อในกฎมนเฑียรบาลก็ดี หรือที่เรียกชื่ออื่นในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ก็ดี ล้วนเป็นเครื่องยศสำหรับบุคคลต่างชั้น แต่ลักษณะที่ใช้ยานดูต่างกันเป็น ๒ อย่าง คือ “ใช้เต็มยศ” อย่าง ๑ “ใช้เป็นปกติ” อย่าง ๑ ยกตัวอย่างดังเช่นพระเจ้าแผ่นดินทรงพระราชยานก็ดี หรือเจ้าพระยาศักดิ์นา ๑๐,๐๐๐ เจ้าเมืองเอกซึ่งคานหามเกี้ยวก็ดี เป็นอย่างเต็มยศ บุคคลชั้นอื่นซึ่งยานอันกำหนดตามยศก็เป็นชื่ออย่างเต็มยศโดยทำนองเดียวกัน แต่อาจใช้ยานอย่างอื่นซึ่งไม่สูงกว่าชั้นยศของตนได้โดยปกติ ยกตัวอย่างดังเช่น โดยปกติพระเจ้าแผ่นดินย่อมทรงพระราชยานหรือพระเสลี่ยง ต่อเป็นการเต็มยศเช่นเสด็จเลียบพระนครโดยกระบวนแห่พยุหยาตราจึงทรงพระราชยาน ชื่อนี้ฉันใด เจ้านายที่มียศศักดิ์ทรงทิพยาน และยานมาศ ก็ทรงแต่เวลาเต็มยศ โดยปกติทรงเสลี่ยงโดยทำนองเดียวกัน ถึงเจ้าเมืองที่มีศักดิ์ถึงซึ่งคานหามเกี้ยว โดยปกติหรือเข้ามาในราชธานีก็ทรงชั้วหรือยานตามสะดวก เหมือนอย่างขุนนางในกรุงชั้นศักดิ์นา ๑๐,๐๐๐ ด้วยกันตามที่ว่ามามีตัวอย่างซึ่งได้ในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ เช่นกำหนดว่า เจ้านายทรงวอได้แต่ที่เป็นเจ้าต่างกรม แต่โดยปกติเจ้าต่างกรมก็มักทรงเสลี่ยงป่า ขุนนางผู้ใหญ่ที่ได้พระราชทานเสลี่ยงเช่นสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ โดยปกติก็ขี่แคร่เหมือนอย่างข้าราชการชั้นพระยาพานทองสามัญความสอดคล้องไปถึงยานสำหรับนารมีศักดิ์ ซึ่งเรียกในกฎมนเฑียรบาลว่า ราชยาน ก็ดี เทวียน ก็ดี คงอยู่ในพวก วอ ทั้งนั้น ยังมีแบบอยู่ ๒ อย่าง อย่าง ๑ คาคทงทั้งตัวมีข้อฟ้า เรียกว่า “วอศรีวิกา” สำหรับหามก็มี สำหรับตั้งบนรถกระบวนแห่พระบรมศพก็มี สำหรับตั้งหีบศพนารมีศักดิ์ก็มี วออย่างศรีวิกาเป็นวอเต็มยศและเป็นแบบเก่า มีวออีกอย่าง ๑ เรียกว่า “วอประเทียบ” หลังกาลไม่มีข้อฟ้าและคาคทง ไม่ใช้ทอง เห็นจะสำหรับใช้โดยปกติ แต่ “วอประเทียบ” แบบเดิมจะเป็นอย่างไรสงสัยอยู่ ด้วยวอประเทียบที่ใช้ในชั้นหลังเหมือนกันกับวอเจ้านายต่างกรม ที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ว่าเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณรัชทรงคิดแบบขึ้น ไม่เห็นผิดกันอย่างไร

ยานอย่างคานหามดูใช้กันมาแต่โบราณทุกประเทศ ลักษณะบางอย่างพ้องกัน ลักษณะบางอย่างผิดต่างกันตามประเพณีของประเทศนั้น ๆ พิจารณาลักษณะที่เหมือนกันดูจะเป็นความ

สะดวกพาให้คิดพ้องกัน มิใช่ตั้งใจเอาอย่างกันและกัน ยกตัวอย่างกังยานเกี้ยวของจีน คงเป็นเพราะทางไปทางบกในเมืองจีนคล้ายกับในเมืองไทย แบบเกี้ยวจึงทำเป็นอย่างที่มีคานหามขึ้นบ่า ๒ คน คล้ายกับคานหามก็มี ผูกสาแหรกอย่าง ๔ คน อย่างเสลี่ยงก็มี ผูกสาแหรกหาม ๘ คน อย่างพระราชยานก็มี แต่ประเพณีจีนอยู่บ้านเรือนนั่งเก้าอี้มิได้นั่งราบกับพื้น เกี้ยวจึงทำที่คนนั่งเป็นอย่างเก้าอี้ทั้งนั้น เมืองฝรั่งชอบใช้ขี่ม้าขี่รถเป็นพื้น ถึงกระนั้นแต่ก่อนก็ยังมีเก้าอี้เกี้ยวคนหามหัว ๒ คน คล้ายกับเสลี่ยงหัวสำหรับไปสู่หากันไกล ๆ ในอาฟริกาพวกฝรั่งที่ไปเที่ยวบุกป่าฝ่าดงก็ชอบขี่เปลมีคานหามอย่างเดียวกันกับคานหามของไทย คงเป็นเพราะไปได้สะดวกกว่ายานอย่างอื่น ยานประเทศต่าง ๆ เห็นจะพ้องกันโดยธรรมชาติว่ามานี้

ทูลสนองความในลายพระหัตถ์

๑) เรื่องฉัตรพระกันภิรม หรือ พระกรรมภิรม มูลจะมีมาอย่างไรหม่อมฉันยังไม่เคยคิดกัน คิดเมื่อได้รับลายพระหัตถ์ฉบับนี้ก็ยังไม่เห็นเค้าเงื่อน แต่คำว่า “ร่มขาว” นั้นเห็นว่คำแปล “เศวตฉัตร” ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทยตรง ๆ ไม่หมายอะไรยิ่งไปกว่านั้น ที่ในหนังสือพงศาวดารและคำฉันท์กุญชรสังเขป เรียกว่า “เจ้าร่มขาวหลวงพระบาง” ก็เป็นแต่เอาคำที่ไทยชาวลานช้างเรียกมาแปลงเรียกให้ต่างกับเศวตฉัตรเท่านั้น

๒) แต่มูลของเศวตฉัตรนั้นพอคิดเห็นว่าเดิม

ก) คงมาแต่ผู้เป็นนายใหญ่ ย่อมมีคนถือร่มกันบังแดด

ข) เวลายกพลไปรบพุ่ง ผู้เป็นนายคุมพล เปรียบว่านายกองพัน ย่อมมีคนกันร่มพวกพลเห็นร่มอยู่ตรงไหนในสนามรบก็รู้ว่านายใหญ่อยู่ที่นั่น

ค) เมื่อรวมหลายกองพลเป็นกองทัพ ก็จำเป็นต้องมีเครื่องหมายให้รู้ว่าแม่ทัพอยู่ที่ไหนในสนามรบ จึงคิดให้แม่ทัพมีร่มขาวหลายคันอยู่ประจำตัวอย่างจำหลักที่ระเบียบพระนครวัด แต่ต่อมาเห็นไม่เหมาะจึงเปลี่ยนเป็นเอาร่มขาวซ้อนกันเป็นหลายชั้น เช่น ฉัตรพระราชา เห็นว่ามูลของเศวตฉัตร น่าจะมีประวัติมาดังนี้ แบบเศวตฉัตรจึงมีเป็น ๒ อย่างคือ เป็นอย่างร่มเช่นพม่าใช้ และกันพระประธานในเมืองไทยอย่าง ๑ ตั้งซ้อนกันขึ้นไปหลายชั้นอย่าง ๑

๓) เรื่องใช้คำภาษามคธและสันสกฤตปนกับภาษาไทยนั้น หม่อมฉันได้เคยคิดแต่จะท้องทูลสนองยาว ขอประทานผลัดไปอีกสักเวร ๑ หรือ ๒ เวรจึงจะเขียนถวายเพราะกำลังจะรีบเขียนวิจารณ์ให้ข้าลูกหลวงให้ทันฝากหม่อมเจิมไปกรุงเทพฯ

๔) ที่เสด็จไปวัดพระเชตุพน พบจารึก “โคลงคุณเสื่อ” นั้นก็นัก หม่อมฉันนึกว่าจะสูญเสียแล้วเสียกายอยู่ ถ้าโปรดให้ชายงั่วหรือใครไปคัดสำเนาส่งประทานมาหม่อมฉันจะขอบพระคุณมาก

บันทึกเรื่อง ความรู้ต่างๆ

คำหนักปลายเนิน กลองเตย

กุ่มภาพันธุ์

นายยง ส อนุมานราชชน

จะบอกเติมในข้อ ยานะนาวา เพราะรู้สึกว่าจะบอกขาด ข้อที่พูดถึงทันทกาคานั้น ตัวอย่างก็เช่นหลวงอินทรเทพ ซึ่งฉันอ่านว่า หลวง - อิน - ทอ - ร - เทพ แต่ต่างคนอ่านเป็น หลวง - อิน - เทพ เพราะถูกลงทันทกาคา หรฺ หมายความว่าไม่ให้อ่าน ฉันก็ไม่คิดว่าผิด แต่ฉันอ่านคิดจะมากไป จึงคิดเรียนว่าคนทั้งหลายเขาอ่านกันว่าอะไร เพื่อจะปรับกับหนังสือพิมพ์ฝรั่งให้ถูก จึงเป็นการที่ควรอยู่แล้ว ส่วนที่วินิจฉันว่าทำไม ยานะนาวา จึงเป็น ยันนาวา ไปนั้น เป็นอีกเรื่องหนึ่ง

ที่เห็นเป็นรูปถ่ายในวงพระจันทร์นั้น จะทักว่าเป็นของต่างประเทศเราเห็นรูปยายกะตาตำข้าวตำกหาก ที่พรรณนาถึงกถ่ายหมายพระจันทร์นั้นพูดเพลนไปโดยไม่เข้าความเลย ทางต่างประเทศเขาพูดกัน เราจำเขามา อนึ่งการที่ชมแสงพระจันทร์นั้นเก่ามาก ตั้งแต่ครั้งยังไม่มีตเกียง

จะวินิจฉัยชื่อเรือต่างๆ ถ้ายเห็นว่าที่วินิจฉัยมาก่อนนั้นผิด โรง เป็นของปลุกกับกิน แต่เข้าใจว่ามาแต่ภาษาจีนคำเกี่ยวกับ ลัง คำว่า เรือ่น มีความเห็นเป็นอย่างอื่นไปเพราะถอดได้กุ่มได้ เช่นเดียวกับ เรือ่นรด เรือ่นเกียน หมายถึงเรือ่นฝากกาน ที่จะเป็นของใหม่ ไม่ใช่ปลุกเพื่อหนีน้ำท่วม การปลุกสูงนั้นเรียกว่า หอ เทียบด้วย หอคอย ตึก กว๊าน เขาก็ว่าเป็นคำจีน กว๊านนั้นพอแลเห็นว่ามาแต่ ก๊วน แต่คำ ตึก นั้นไม่ทราบ ถ้าเป็นภาษาไทยก็เห็นว่าเรือ่นก่อด้วยอิฐ ไม่ใช่ทำด้วยไม้ ห้าง ก็เพิ่งรู้ว่าเป็นภาษาจีน ถ้ายทราบว่าจีนเรียกธนาคารว่า เงินหาง หรือ ห้าง จะเป็นคำไทยจุ ห้างสวน ไปก็ไม่ทราบแต่ ได้หลง ยังเป็นคำมลายูไปได้ จะอย่างไรก็ดี ห้าง ต้องเป็นสูงเหมือนกับ หอ ร้าน หมายถึงอัยร้านโกโรโกโส ซึ่งเราตั้งขายของกันอยู่นั่นเอง คำว่า โรงแถว ตึกแถว หรือ ห้องแถว อะไรเหล่านั้นเป็นคำใหม่ คือยกบ้านที่เคยวางขายเข้าไปในห้องเท่านั้นเอง

(คัดพิมพ์แล้ว แต่ไม่ได้ลงพระนาม)

* * * * *

กรมศิลปากร *

๑๑ พฤศจิกายน ๒๔๘๖

ขอประทานกราบทูล ชงชาบได้ฝ่าพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าอ่านพบเรื่องทำศพในหนังสืออังกริสเล่มหนึ่ง กล่าวถึงข้อสันนิษฐานการแต่งศพนั้นว่า ความรู้สึกถึงเรื่องตายในสมัยคึกคักบรรพรมีเป็นต่าง ๆ กัน ชาวมาลาเนเซียน (ชาวเกาะต่าง ๆ หมู่ตอนเหนือของทวีปออสเตรเลีย มีเกาะนิวกินีเป็นต้น) แยกความเป็นและความตายผิดกับความคิดของฝรั่ง คือแยกความเป็นหรือความมีชีวิตอยู่ด้วยสุขสบายไม่มีโรคภัยไข้เจ็บไว้พวกหนึ่ง กับความเจ็บป่วยและความตายไว้อีกพวกหนึ่ง ความคิดที่แยกอย่างนี้ ว่าคล้ายคลึงกับความคิดของชาวอริยสมัยพระเวท ซึ่งแยกเป็นอมริตกับความตาย อมริต มักแปลกันว่าไม่ตาย แต่ความจริงหมายความว่าความมีอนามัยศีและมีอายุยืนนาน ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ อุบัติเหตุและถูกสัตว์ทำร้ายในหนังสือเล่มนี้กล่าวต่อไปว่า คติของพราหมณ์ถือว่า คนมีความเกิดเป็นสามหน หนแรกเกิดจากบิการมาตาโดยธัมมา หนที่สองเมื่อทำพิธีบูชาเป็นทวิช หนที่สามเมื่อตายในเมื่อนำศพเข้าสู่ไฟ นี่ก็เกิดครั้งที่สาม ความคิดทั้งนี้เป็นเช่นเดียวกับของชาวอียิปต์ ชาวเปรูในอเมริกาใต้ และชาวซอกเคนดในอาฟริกา ซึ่งห่างกันด้วยเวลาและสถานที่ แต่ก็มาร่วมความคิดกัน ทำให้คิดเห็นว่า วิธีแต่งศพนั้นเมื่อนำไปฝัง ซึ่งเรียกกันว่า นังหย่างอยู่ในครรภ์ (Embryoposition) เป็นประเพณีที่สืบมาแต่คึกคักบรรพ เมื่อมีความคิดเห็นว่า ตายก็คือเกิด พิธีทำศพก็จะย้ายไปในทางพิธีเกิดเหมือนกัน การอาบน้ำและจุนเจิมน้ำมนต์ก็มีทั้งในพิธีเกิดและพิธีตาย แต่ยังไม่เป็นที่แน่ชัดนักกว่า พิธีอาบน้ำในเวลาเกิดจะทำเพื่อประโยชน์ชำระล้างร่างกายให้สะอาด หรือว่าจะอาศัยคติที่ว่า น้ำเป็นเครื่องหมายแห่งการหล่อเลี้ยงชีวิต พวกฝรั่งในทวีปยุโรป ทางตะวันตกก็ยังมีพิธีอาบน้ำศพอยู่ จะว่าเพื่อทำความสะอาดก็ไม่ผิด เพราะผู้ตายอาจจะชำระล้างกายมาก่อนเข้าแล้วก็ได้ เห็นว่าการอาบน้ำศพจะเป็นทำเพื่อพิธีเท่านั้น การเผ่าในเวลาคำนี้น การเล่นรีนเรจ ก็มีทั้งในพิธีเกิดและพิธีตาย เด็กเกิดมาก็มีพิธีตั้งชื่อ เมื่อตายก็มีชื่ออีกใหม่หนึ่งฟังเข้าใจไว้ว่า การเกิดจึงเกี่ยวกับรูปธัม ส่วนการตายที่ถือว่าเกิดใหม่ เกี่ยวกับนามธัม เพราะฉะนั้น การเกิดทั้งสองอย่างนี้จะมีพิธีพ้องกันทั้งหมดไม่ได้ หย่างไรก็ดีในอียิปต์ครั้งโบราณ ถือว่าผู้ตายเท่ากับเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เพราะตัวอำนาจแห่งพิธีที่ทำ เพราะฉะนั้น พระเจ้าฟาโรห์จึงมีพิธีแต่งศพ เสมือนเมื่อเป็นพระเจ้าแผ่นดิน

ตามที่กราบทูลมาข้างต้นนี้ กาลแต่งศพนั้นก็ การขนานนามใหม่แก่ผู้ตายก็ดี การแต่งเครื่องศพก็ดี ละม้ายคล้ายคลึงมาทางประเพณีไทยและเขมร เรื่องขนานนามใหม่ก็มีทำแต่เฉพาะ

พระเจ้าแผ่นดิน คิดท้วงเกล้าฯ ว่า ประเพณีจีนก็เป็นเช่นเดียวกัน เมื่อแต่งศพนั้นก็ต้องทำโลง ตั้งจึงได้เกิดมีโกศขึ้น และโกศครั้งแรกอาจเป็นรูปมณฑป ก็ได้ซึ่งวินิจฉัยไว้ แต่ไทยจะได้ประเพณีมาจากไหน และเมื่อไร ข้าพระพุทธเจ้ายังมีคอยู่ ถ้าจะมีมาจากอื่นก็ต้องเป็นชนิดที่ฝรั่งเรียกว่า Anthropological diffusion คือแพร่หลายกระจายมาทั้งน้ำที่ไหลซึม คือเกิดขึ้นในที่แห่งหนึ่งก่อน แล้วซึมเข้ามาในชนชาติใกล้เคียงต่อ ๆ กันไป จนออกไปห่างไกลที่เดิม ซึ่งจะกำหนดเขตแดน และเวลาที่ซึมไปไม่ได้ ยกตัวอย่างการกำหนดเวลา ๗ วัน ขึ้นเป็นสัปดาห์ ว่ามีกำหนดมาจากอียิปต์ แล้วจึงกระจายแผ่ซึมออกไปในทิสานุกิต ทั้งที่เคยทราบทูลไปแล้ว

ในหนังสือเรื่องนี้อีกแห่งกล่าวถึงเรื่องการฝังศพสมัยโบราณว่า เดิมเอาหินทับหรือถมดินเป็นเนินยาวอย่างขวงซุย แล้วเป็นเนินกลม ยังเหลือต่อมาคือ รูปพระสถูปเนินกลม เป็นคติของอินเดียตะวันออก เนินรูปสี่เหลี่ยมหรือสี่ทิศ เป็นของอินเดียตะวันตก แต่ชาวอินเดียถือว่ารูปสี่เหลี่ยมหรือรูปกลมก็เป็นอย่างเดียวกัน ปิรมิตของอียิปต์ก็คือสถูป สถูปนั้นพื้นชั้นยอดถือว่า เป็นฟ้า พื้นล่างคือ แผ่นดิน ส่วนที่อยู่ระหว่างเป็นอากาศ ถานสี่เหลี่ยมบนยอดโคม (บัลลังก์) มักประดับด้วยรูปวงกลมคือพระอาทิตย์และพระจันทร์ เหนือขึ้นไปเรียกว่าที่หยูของเทวคา เป็นอันสแดงไตรภูมิโลกสันถาน ชาวเปอร์เซียก็ทำการก่อสร้างเช่นนี้ ไว้ในถ้ำ ในหนังสือนี้กล่าวต่อไปว่า หลังกาโคมของโบสถ์ฝรั่ง ก็เป็นคติเดียวกัน จึงมักเขียนที่เพดานโคมเป็นเรื่องสวรรค์ แล้วมีรูปการรายล้อมรอบนอกตามคำอธิบายนี้ สแดงว่าต้นเค้าพุทธบัลลังก์ที่พระสถูปเจดีย์เป็นของแปลงขึ้นภายหลัง

อนึ่ง สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงถึงเรื่องจิตรกัมต่าง ๆ ที่มีอยู่ตามวัดต่าง ๆ คือ

๑. วัดราชบูรณะ จิตรกัมในผนังพระอุโบสถ นับว่าเป็นที่ ๑ เป็นฝีมือครั้งรัชกาล ที่ ๑ แผ่นดินสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ฯ แม้สมภารวัดที่ปิตสังฆรณ์วัดนั้นต่อ ๆ กันมาก็ปิตสังฆรณ์คืนัก ไม่แตะต้องภาพจิตรกัมให้เสียของเดิม ๆ เป็นอย่างไรก็คงไว้เช่นนั้น

๒. วัดพระแก้ว ในพระอุโบสถทางด้านหน้าเรื่องมารผจญ ด้านหลังเรื่องไตรภูมิ เป็นฝีมืออาจารย์นาค ในรัชกาลที่ ๑

ที่หอราชพงษานุสรณ์ และหอราชวันมานุสรณ์ ฯ เขียนเรื่องนเรศวรชนช้าง เป็นฝีมืออาจารย์อินโข่ง

๓. ในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ วังหน้า เป็นฝีมือเขียนครั้งรัชกาลที่ ๑

๔. ในวัดสุทัศน์ วัดโพธิ์ วัดราชประดิธ ก็มีจิตรกัมที่ดี ๆ

๕. พระอุโบสถวัดสะแก และ วัดสุวรรณาราม ในคลองบางกอกน้อย ฝีมือเขียนครั้ง
รัชกาลที่ ๓

๖. พระที่นั่ง ไผสาลทักสิน กอบีเรื่องสุวรรณจาก ฝีมือครั้งรัชกาลที่ ๓

๗. วัดราชประดิธ เขียนแป้นรูปพระราชวังก่อนรื้อเสียมากในรัชกาลที่ ๔

๘. ในพระอุโบสถ วัดบวรนิเวศน์ เขียนในรัชกาลที่ ๔ ฝีมืออาจารย์อินโข่ง เขียน
เรื่องสงครามสมัยไครเมีย และรัชกาลที่ ๔ ซึ่งผูกปัญหาให้เขียนไว้แป้นรูปอย่างฝรั่ง ๆ ที่ผนัง
ตอนบน เหนือกรอบหน้าต่างขึ้นไป

๙. ที่หอพระคันธารราถ ในโบสถ์พระแก้วเป็นฝีมือพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนริศรา-
วุธทิวงศ์ เมื่อยังหนุ่ม ๆ

๑๐. จิตรกรรมที่วัดใหญ่ เมืองเพชรบุรี เป็นฝีมือสมัยแผ่นดินสมเด็จพระบรมโกศ ครั้ง
กรุงเก่า

ครั้นว่าจิตรกรรมเหล่านี้ กวนจะมีคนจัดทำขึ้นบัญชีไว้ว่าอยู่ที่ไหน มีเครื่องเขียนเรื่องอะไร
ฝีมือครั้งไหน ดีอย่างไร ทำทเขียนรักสาไว้และกราบทูลขอให้ได้ฝ่าพระบาททรงช่วยตัดสิน ขอขึ้น
ทเขียนไว้ ขอควบคุม ห้ามเขียน ห้ามลบ ห้ามซ่อม และถ่ายแบบลงพิมพ์ไว้ในหนังสือบอกฝีมือ
ครั้งนั้น ๆ ไว้ดังนี้

ข้าพระพุทธเจ้ารู้สึกหนักใจ เกรงพระบารมีเป็นล้นเกล้าฯ ไม่กล้ากราบทูลขอพระ-
เมตตา ให้เป็นที่รำคาญและช่นเคืองพระทัย แต่ด้วยความห่วงใยถึงความรู้ที่อาดต้องสูญไป ซึ่ง
จะหาอีกไม่ได้ กะทำให้ข้าพระพุทธเจ้าต้องหักใจกล้ากราบทูลมาขอพระเมตตา เพียงขอประทาน
ความทรงจำในเรื่องจิตรกรรมเหล่านี้เก็บรักสาไว้ก่อน แม้จะรู้สึกกลัวเกล้าฯ ว่าที่กราบทูลมานี้ อาด
เป็นที่ช่นเคืองพระทัย เพราะเป็นการรบกวนและตัดพระสำราญมากอยู่ ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าไม่
บังกวนจะทำ แต่ด้วยความห่วงใยในความรู้ จึงนำข้าพระพุทธเจ้ากล้าฝ่าความขัดข้องและหนักใจ
ทั้งนี้จะผิดพลั้งอย่างใด ขอรับพระบารมีปกเกล้าฯ เป็นที่พึ่ง แล้วแต่จะทรงพระเมตตา

ข้าพระพุทธเจ้าได้หนังสือเกี่ยวกับศิลปของยี่ปุ่นมาหลายสิบเล่ม จึงขอประทานถวาย
มาพร้อมกับหนังสือนี้

กวนมิกวนแล้วแต่จะโปรดเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้า

๐๖ ๐๙ ๒๖ ๒๖ ๒๖

กรมศิลปากร

๑๒ กรกฎาคม ๒๕๑๖

ขอประทานกราบทูล ชงชาบได้ฝ่าพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าค้นหาความหมายถึงคำว่า ผู้หยังยั้งเรือ ว่าจะหมายความว่าอะไร ลงที่คำว่า ผู้หยังยั้งเรือ เป็น ผู้หยังยั้งเรือ ก็มี ข้าพระพุทธเจ้าคิดว่า ยั้ง จะถูกกว่า ยิง เพราะมีใช้กันมาก และมีคำแปลในภาษาไทยส่วน ยิง ไม่มี นอกจากพบคำว่า ยิง ในภาษาอาหมแปลว่า ตี เท่านั้น จะว่า ผู้หยังยั้งเรือ ผู้ชายพายเรือ ก็ไม่ได้หมายความว่าอะไร จะต้องค้นหาคำแปลเอาจากคำ ยั้ง ว่าเดิมจะหมายความว่าอะไร หรือ ยั้ง จะเป็นอีกคำหนึ่งในภาษาไทยเดิม หากคำนั้นสูญเสียแล้ว ถ้าพิจารณาถึงคำว่า ยั้ง ในความหมายปัจจุบัน ก็เป็นกริยาของการลั่นปืน ส่งลูกไปสู่ที่หมาย กับยังมีคำว่า ยั้งฟัน ซึ่งคงหมายความว่า แยกฟัน หรือ แยกเขี้ยว โดยแปลงยั้งเป็นแม่ กก และแปลงสระ อี เป็น แอ เพราะฉะนั้น ยั้งบิ่น กับ ยั้งฟัน จึงเป็นคนละคำ แต่พ้องเสียงกัน จะแปลง ผู้หยังยั้งเรือ ว่า ผู้หยังแยกเรือ ก็ไม่ได้ความ จึงต้องหา ยั้ง จากคำอื่น เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า อากาการของยั้งบิ่นมีอยู่หลายตอน คือยกบิ่นขึ้นแล้วลั่นไกปล่อยให้ลูกเลื่อนแล่นไปสู่ที่มุ่งหมาย กริยารวมทั้งหมดนี้เพน ยั้ง ครั้นสอบค้นคำในภาษาไทยต่าง ๆ พบคำ ยั้ง ในไทยใหญ่ใช้ว่า เยอ ซึ่งไม่มีที่ใช้ในไทยกลาง สอบคำไทยถิ่นต่าง ๆ ก็ใช้คำแปลก ๆ ไม่มีคำว่าใช้คำ ยั้ง สักแห่ง เขียว คงปรากฏแต่ไทยกลางเท่านั้น ที่ใช้ว่า ยั้ง ทางอีสานและพายัพใช้ว่า ยั้ง เหมือนกัน จึงนำเสนอเห็นว่า ยั้ง ในคำว่า ยั้งบิ่น เป็นคำเกิดใหม่ ไม่มีอยู่ในไทยเดิม หรือคำว่า ยั้ง อาจเพี้ยนเสียงไป หนทางที่จะเพี้ยนเสียงไปได้ ก็คือ เพน เยง แแยง เยียง ข้าพระพุทธเจ้าจึงลองสอบค้นคำเหล่านี้ในไทยเดิม ในไทยใหญ่มีคำ เยง แปลว่า จ้อง เลง จ้องมอง และให้ตัวอย่างใช้ไว้ว่า เยงจ้ำ แปลว่าจ้องดูจะจากเงา ไม่กล่าวถึงยั้งบิ่นเลย เยงคำนี้เห็นที่จะเป็นคำเดียวกับ แแยง ในคำไทยโบราณ เช่นใน เสือโคคำฉันท์ มีว่า สองสัตว์ก็หุคแยงยล คำนี้ยังเหลือมาเป็นคำใช้ของชาวชนบท เช่น หย่ามาแอบแยงมอง คือ หย่ามาแอบมองดู สอบคำทางพายัพมีคำ แแยง แปลว่าสังเกตดูส่องดู เช่น แแยงเงา แปลว่า ส่องกระจก ไทยพวนมีคำ แแยง แปลว่า ส่อง เช่น แแยงที่บ้าน คือดูให้ตรงบ้าน แแยงดีโสภ คือดูให้ถูกต้องสนะ ในภาษาผู้ไทยขาว มีคำว่า เยียง แปลว่ามองดูเช่นเดียวกัน ถ้า ยั้ง เป็นคำเดียวกับ เยง แแยง เยียง คำว่า ผู้หยังยั้งเรือ ก็ไ้ความขึ้น อากาการที่ยกบิ่นขึ้นแล้วมีคำไทยใช้อยู่หลายคำ เช่น จ้องบิ่น ส่องบิ่น ในความเช่น พรานยกบิ่นขึ้นส่อง ต้องดููกาคำ หรือในคำว่า ส่องกระจก จะเป็นคำเดียวกับ ส่อง เพราะแล่นไปสู่ที่หมาย เลงบิ่น เลง ก็คือแลจ้อง ถ้าเช่นนั้น ยั้งบิ่น น่าจะหมายความว่า จ้องบิ่น ส่องบิ่น ยั้งบิ่น โดยเหตุที่มีคำใช้พ้องหรือคล้ายกันหลายคำ คำว่า ยั้งบิ่น จะเลื่อนความหมายเป็นอากาการของการที่ส่งลูกไปสู่ที่หมาย ยึดถือคำ ยั้ง

แปลว่า จ้องมองดู คำว่า ผู้หยิ่งยิ่งเรือ ก็หมายความว่าผู้หยิ่งจ้องมองดูเรือ นิ่งนิ่ง ๆ ไม่ต้องทำอะไร ส่วนผู้ชายนั้นต้องพายเรือ คำที่ใช้ว่า ผู้หยิ่งยิ่งเรือ มักเป็นไปในทางปรามาสผู้หยิ่ง จึงคู่สมกับที่จะแปลว่า ผู้หยิ่งไม่ได้ทำอะไรออกแรงเปล่าเปล่าสัน ได้แต่จ้องมองดูเรือเฉย ๆ ทั้งนี้ก็อาจเป็นไปได้ ถ้าจะคิดถึงความเป็นไปในสมัยโบราณ การรบทัพจับศึก หรือป้องกันอันตรายให้แก่ลูกเมียตกเป็นหน้าที่ผู้ชาย ผู้หยิ่งมีหน้าที่อยู่กับเหย้าเฝ้าอยู่กับบ้าน งานที่เป็นหน้าที่ที่ต้องทำคืองานบ้าน มีหุงต้มอาหาร ทอผ้า เก็บผักหักฟืน งานอย่างหนักมีหามน้ำเป็นต้น ซึ่งผู้ชายไม่ทำ ถือว่าไม่ใช่หน้าที่ เมื่อดูเดิน ๆ ก็เป็นอันว่าผู้ชายเอาเปรียบผู้หยิ่ง ไม่ช่วยเหลือ เป็นคนเกียจคร้าน กินแรงผู้หยิ่ง แท้จริงเมื่อถึงงานหนักนอกบ้าน เช่นการต่อสู้กับภัยอันตรายอันจะมีมาแก่ครอบครัว ตกเป็นหน้าที่ของผู้ชาย ก็การพายเรือไปนอกบ้าน จะสงเคราะห์เข้าไปในพวกหน้าที่ของผู้ชายก็หน้าจะได้ แต่ตามที่ปรากฏการพายเรือเป็นเรื่องที่ต้องช่วยกันทั้งผัวและเมีย เป็นทำนองผัวหามเมียคอน หาใช้ผู้ชายพายคนเดียวไม่ ถึงตรงนี้ข้าพระพุทธเจ้าติดคิดไม่เห็น

ควรมีควนแล้วแต่จะโปรกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้า

E. S. P. ๒๖๖๕๐๗

* * * * *

วันที่ ๑๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๖

นายยง ส อนุมานราชชน

หนังสือลงวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ได้รับแล้ว คำ ผู้หยิ่งเรือ หรือ รังเรือ นั้นได้ยินมาก แต่คำ ผู้ชายพายเรือ นั้นได้ยินน้อย ได้ยินแต่คำ ผู้ชายพายเรือ มาก คิดว่าเลียนมาจาก ผู้หยิ่งเรือ นั้นเอง ที่หลังหยากให้ไถ่ความมากขึ้นจึงแก้เป็น พายเรือ ยังซ้ำคิดว่า จะเป็นกลอนพาไปเสียด้วย อย่างไรก็ดี เรื่องคำนั้นเคยยาก เพราะเราเกิดไม่ทัน ลงที่ก็เผลอผิด ลงตึกก็เผลอถูก แต่ที่สอบสวนกันกว่านั้นก็ไม่มีที่ติ คนที่คิดว่าตัวเป็นปราชญ์ มักอ้างถึงพจนานุกรมฉบับนั้นฉบับนี้เสมอ ฉันบอกว่า พจนานุกรมก็คนทำ หมายความว่าคนทำไม่ใช่เทวดา ย่อมจะแปลตามความเข้าใจ ผิดบ้างถูกบ้างและบกพร่องขาดคำไปบ้างก็ได้ เป็นเกิดขึ้นที่หลังสรเป็นแน่ ถ้ามีป็นมาก ถึงจะจัดเป็นกองพลป็นขึ้นแล้วก็ไม่ใช่ว่าการเล็กน้อย ถึงต้องจัดเปลี่ยนกระบวนรบทีเดียว ที่จะเอาพลปืนเข้าแทนพลสรอย่างแต่ก่อนนั้นไม่ได้ ที่เอาปืนเข้าเปรียบกับสรมี่ เห็นได้ว่าเหลวแม้การส่องกกจกก็ใหม่ แจกเป็นของต่างประเทศ สุภาสิตเราว่า ตักน้ำใส่กระโหลกขโงกดูเงา ไม่ใช่ส่องกกจก

เรื่องคำฉันท์มีข้อใจหายอย่างหนึ่ง คือ เมื่อชมพระจันทร์ใช้คำว่า สกาว่า หมายถึงขาว ถ้าหมายถึงสีขาวควรจะเป็น กสะ กลับตรงกันข้าม แต่ สกาว่า ก็มี ในเรื่อง พระลอ จำได้ว่า มลัก เห็นโฉมบูเจ้า แปรรูปเจ้าหงอกสกาว่า คือขาวขนตาเปลือก สังเกตคำ สกาว่า นั้นจะหมายถึงอย่างอื่นก็ได้ ไม่จำเป็นต้องเป็นขาว คำ สกาว่า นั้นยากให้สอบกันดูว่าจะเป็นอะไรได้บ้าง แต่เมื่อไรก็ได้

(พบแต่ลายพระหัตถ์ทรงร่างด้วยเส้นดินสอ)

* * * * *

กันยายน ๒๕๑๖

ท่าน ย.ส. อนุমানราชชน

คำแสดง (slang) เช่น กุ โก้ ถก ทิ้ง และอะไรต่าง ๆ เห็นไม่ควนใช้ในการแต่งหมอนั้น ด้วยคำ แสดง มักเป็นคำของเจ้านาย ซึ่งไม่ควนใช้ตาม และนางคำฉันท์ก็ไม่ใช่ผิดไปก็อาการหนัก

กับคำ เน้น และ ย้ำ ก็ไม่ควนใช้ในการแต่งหนังสือเหมือนกัน ดูเป็นคนแก่กักด้วยเหวี่ยง ไม่น่ารักเลย

คำว่า นวลหงส์ นั้นผิด ด้วยเห็นว่าหงส์เขาท้าว ท้องเขียนว่า นวนรหงส์ เป็นลูกไปวัดไตรมิตรวิทยาลัย เห็นแก้หนังสือบอกสถานเป็น ไตรมิตรวิทยาลัย แปลว่า ทนไม่ไหว ที่คนเขียนกันเป็นวัดไตรมิตร เอาจนต้องแก้ มิตร เป็น มิตร

(พบแต่ลายพระหัตถ์ทรงร่างด้วยเส้นดินสอ)

ก.วิ.ค.พ.

ทศ ๘ ส. ๑๖๖๖๖๖๖๖

คำแสดง (slang) เช่น กุ โก้ ถก ทิ้ง และ
 คำ "แสดง" มักเป็นคำของเจ้านาย ซึ่งไม่ควนใช้ตาม และนางคำฉันท์ก็ไม่ใช่ผิดไปก็อาการหนัก
 คำว่า "นวลหงส์" นั้นผิด ด้วยเห็นว่าหงส์เขาท้าว ท้องเขียนว่า นวนรหงส์ เป็นลูกไปวัดไตรมิตรวิทยาลัย เห็นแก้หนังสือบอกสถานเป็น ไตรมิตรวิทยาลัย แปลว่า ทนไม่ไหว ที่คนเขียนกันเป็นวัดไตรมิตร เอาจนต้องแก้ มิตร เป็น มิตร
 ก.วิ.ค.พ.

ถ้ำเหล็กป่าอินทนิล หนองเตย

๕ พฤศจิกายน ๒๕๔๕

ท่าน ย ฝ อุนมานราชชน

ฉันอ่าน "วรรณคดีสาร" หนังสือท่านว่าถึง "อักษะกลณี" ก็ทำให้ฉันใจ
ได้เห็นอักษะกลณีที่เรือน แต่ไม่ได้ใช้แล้ว เป็นที่รองจีน : มี
รูปร่างเป็นรูปกางเขนคี่ แต่ไม่ได้สังเกตว่าให้กลอง ได้สังเกตเห็นว่า
คล้ายกับรูปที่รองซึ่งท่านที่พิมพ์ไว้ คือมีสายคล้องแผ่นทองเหลือง แต่ที่เรือน
ฉันเป็นเหล็กของสมัยเฉย ๆ กรมหมื่นมณีนทรมานเห็นว่ามีให้ดวงเคียว มา
เห็นรูปที่ท่านพิมพ์ว่ามีให้เกาถั่วซึ่งรับใจหนัก อักษะกลณีที่เรือนฉันแม้จะไม่ได้
นับดวงให้กลี แต่ไม่ถึงเกาถั่วเป็นแน่

อนึ่งแผ่นทองเหลืองนี้จะต้องเข้าใจว่าติดกับเรือน ถ้าไม่เช่นนั้น
จะต้องมีรูปร่างทำไม ต้องเข้าใจว่าเรือนเก่า ๆ นั้นเตี้ย ๆ ไม่สูงอย่างเตี้ยนี้
อนึ่งกลอนที่พิมพ์มาได้อีกว่าต่าง ๆ กัน จะเป็นว่าคำ "อักษะกลณี" มา
ทางหาก ให้อ่านมาทางหาก แล้วมารวมกันก็ได้ ท่านว่าถึงจุดให้กลีให้
ฉันนึกถึงเดิมฉันนึกอาการหนักขึ้นไปเสียอีก

ว่าถึงคำ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอวชิราวุธว่า "อักษะกลณี" แปลว่าฉนี้
ให้ พระองค์เจ้าวรรณว่า "อักษะกลณี" ให้นึกถึงกลี แต่ "กลณี" กับ
"กลณี" นึกถึงกลี ฉันเห็นของพระองค์เจ้าวรรณก็ว่า และคำว่า "จุดให้"
ฉันเข้าใจว่าแรกทำให้มีไฟ "ตามไฟ" ฉันเข้าใจว่าไฟติดแล้วก็สวไว้

อะไร ๆ หมกข้อมมีอาญาเป็นฉนี้ ๆ เช่นใดหมกข้อมมีโสนะท่อนนั้นเป็น
รุ่นเก่า รุ่นใหม่ไม่มี เหตุนี้ทำให้สงสัยว่าตะเกียงซึ่งเป็นตะเกียงด้วยแก้ว
นี้เป็นสมัยใหม่ ตะเกียงอักษะกลณีครั้งที่ยังไม่มีด้วยแก้วนี้ใช้อะไร "ขวาลา"
มีในกลอนเรื่องมโนทราว่า

"ฉันว่าไว้ได้

ทำลายไปข้างหัวนอน

ฉันว่ากรวมสุด

ดูหมกข้อมแล้วหมกข้อม

ตกลงในที่นอน

คว่ำหาไม่เห็นก็ร้องไห้

เดินขึ้น

ปลุกนางสนมสาวใช้

สาวสรีไปจุดไฟ

สาวใช้ไปจุดขวาลา

เทียนยาม

ก็ตามไปเร่ส่องหา

นางเสด็จขึ้นเฝ้า

ท่านท้าวทุมพรราชา

เพลง "

ม.ป.

ภาคผนวก

วันที่ กรกฎาคม ๒๕๔๕

นาย ย. อนุมานราชธน

ได้ส่งร่างเรื่องตราตามที่ให้ไปตรวจนั้น กลับมาพร้อมด้วยบันทึกในบัดนี้แล้ว แต่ขอให้เข้าใจว่าทั้งหมดเป็นแต่ความเห็นและบอกให้ทราบเท่านั้น ท่านจะอย่างไรก็ได้ตามแต่ใจท่าน

ในการที่ส่งคืนมาให้เข้าไปนั้น จะโทษเอาอะไรไม่ได้นอกจากว่าทำแต่ตามเวลาที่ชอบใจจะทำ

ในท้องความได้แก้ม้าด้วยตัวกินสอคำ แก้ม้าทั้งใจจะให้ใช้ก็มี เปนแต่ทั้งใจจะทักเท่านั้นก็มี ที่ทั้งใจจะให้ใช้นั้นท่านละเอาหรือไม่เอาก็ได้ แต่ที่ทั้งใจจะทักนั้น ท่านจะต้องดูสังเกตส่วนฟุทโนตนั้นเกือบไม่ได้แก เพราะไม่เหนืเปนประโยชน์อะไรที่จะทำ แม้ในท้องความก็เหนือาจจะเรียงยักย้ายไปได้หลายอย่าง ความเหนืนั้น เหนืควรจะเรียงอย่างนี้

๑. กล่าวถึงพระราชลัญจกรซึ่งคงใช้อยู่ (ต้องนับเอาเวลานี้)
๒. กล่าวถึงพระราชลัญจกรเก่าที่เก็บ
๓. กล่าวถึงพระราชลัญจกรเก่า ซึ่งโปรดพระราชทานให้ใครไปใช้ประจำตำแหน่งหรือประจำตัว
๔. กล่าวถึงตราซึ่งโปรดให้ทำขึ้นใหม่โดยจำเพาะแล้วพระราชทานไป
๕. กล่าวถึงพระราชลัญจกรเก่าที่ส่งคืน
๖. กล่าวถึงตราซึ่งโปรดให้ทำขึ้นโดยจำเพาะแล้วส่งคืน
๗. กล่าวถึงตราตำแหน่ง
๘. อธิบายถึงตราที่ส่งสั้ย กับตราที่หลงส่งคืน

เมื่อกล่าวถึงตราดวงใด ก็เอาตราดวงนั้นมาต่อไว้ ให้พลิกไปดูตัวอย่างได้ง่าย

จะพูดถึงฟุทโนตต่อไป เขาย่อมทำกันหลายอย่าง เปนจำเพาะหน้าก็มี เปนต่อกันเรื่อยไปก็มี ตกเปนแล้วแต่จะทำ จะอย่างไรก็ตามที่ เหนืว่ามีฟุทโนตน้อยที่สุดเปนดี อันเรื่องตรานี้มีฟุทโนตว่า บันทึกพระราชลัญจกรลงองค์ เปนมากที่สุด ตามที่จดฟุทโนตอย่างนี้ไม่มีผลอะไรไม่จกก็ได้ เปนการทำเอาอย่างฝรั่งเท่านั้น เขามีก็มีบ้าง แต่ที่แท้ผิดกันมาก

จะพูดแต่อย่างเดียวเพื่อไม่ให้ยาวเกินไป ได้สังเกตว่าที่ฝรั่งเขาจดฟุทโนตนั้น เหมือนหนึ่งสิ่งที่มีตีพิมพ์แล้ว เขาก็บอกแต่ตำแหน่งให้ผู้อ่านไปค้นเอาเอง คิดดูว่าทำไมเขาจึงทำดังนั้น ก็เห็นเหตุว่าคนอ่านนั้นใจต่างกัน ลางคนก็อยากรู้ ลางคนก็เชื่อ จดไว้เปนการเผื่อให้คนที่อยากรู้จะได้ตามค้น ของเรามีสิ่งที่ตีพิมพ์แล้วก็แต่ใน ราชกิจจานุเบกษา จะอ้างไปลอยๆ อย่างฝรั่ง

ก็ได้ หรือจะคัดมาไว้กับสิ่งไม่ได้ตีพิมพ์ อย่างที่ทำไว้นั้นก็ได้ เป็นการช่วยผู้อ่าน ส่วนการทำเป็นภาคผนวกนั้น เป็นอย่างไทย พูดถึงภาคผนวกก็ท้อใจเต็มที่ ดูยากนัก มีแต่รายละเอียดลำดับไว้ในแฟ้ม ลงฉบับก็ซ้ำกัน ลงฉบับก็ไขว้กันกับที่ไว้ในบานพแนก และทั้งหมดนั้นก็ไม่มีเลขหมายอย่างที่จัดไว้ในบานพแนกด้วย

ที่นี้จะมเมอจกเลขไปตามบานพแนก

๑. ประกาศเปลี่ยนพระราชลัญจกร จุลศักราช ๑๒๑๖ (พ.ศ. ๒๓๕๗) ที่จัดไว้ถึงนั้น เหนไม่พอที่จะเข้าใจได้ ควรเติมคำลงที่ท้ายคำ พระราชลัญจกร ว่า พระบรมราชโองการ ด้วยจะเพนดี ทำให้เข้าใจแจ่มขึ้นได้

๒. พระราชกำหนดประกาศพระราชลัญจกร กรมพระราชวังบวรฯ ฯลฯ จุลศักราช ๑๒๓๖ (พ.ศ. ๒๔๒๐) ตามที่จัดไว้ถึงนั้น พิจารณาในท้องความเหนไม่ใช่เรื่องตรา เพนแต่มีตราก็คัดมาไว้ ก็ติดอกที่จะรู้ได้ ว่าในจุลศักราช ๑๒๓๖ นั้น ใครใช้ตราอะไรบ้าง แต่ที่จกพระราชลัญจกรไว้ในเบื้องต้นแห่งราชกำหนดนั้น ออกจะพิรุทธเพนถึงนี้

(พระราชลัญจกร ไอยราพต)

พระราชลัญจกร พระราชลัญจกร

พระบรมราชโองการ ประจำแผ่นดิน

เซนพระราชหัตถ์ (จุฬาลงกรณ์)

จะคิดว่าหมายจะให้เพนอย่างไรก็แลไม่เหน

๓. ประกาศแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ว่าด้วยผู้ที่ใช้ตราไปหัวเมือง (พ.ศ. ๒๔๒๐) ตามที่เขียนเช่นนั้นไม่มีอะไรกัน นอกจากจะบอกว่าประกาศฉบับนี้ตีพิมพ์แล้ว

๔. พระราชบัญญัติใช้ตราแผ่นดิน ร.ศ. ๑๐๘ (พ.ศ. ๒๔๓๒) เหนควรจะได้เติมคำว่า ห้าม แหกเข้าเพนว่า พระราชบัญญัติห้ามใช้ตราแผ่นดิน ร.ศ. ๑๐๘ (พ.ศ. ๒๔๓๒) เพื่จะได้เข้าใจได้

๕. ประกาศตราสำหรับตำแหน่ง ร.ศ. ๑๑๓ (พ.ศ. ๒๔๓๗) ควรจะต่อคำ ตำแหน่งไปให้เพน ตำแหน่งเสนาบดี กับทั้งผู้ที่มียศเสมอเสนาบดีเข้าอีก เพื่ความเข้าใจดีเหมือนกัน

๖. ประกาศใช้ตราตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ อธิบดีกรมศึกษาธิการ และตราตำแหน่งราชเลขาการ ร.ศ. ๑๑๔ (พ.ศ. ๒๔๓๘) ที่นี้เหนควรตัดคำ ตราคำแหน่ง ออกเสีย

๗. ประกาศกระทรวงการคลัง เรื่องตราภูมิคุ้มห้าม ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๙) ตามที่จกถึงนี้ เพนอันว่าผู้จกได้แต่งใหม่ใช้ได้แล้ว

๘. พระราชลัญจกรและตราตำแหน่งที่ได้สมโภช ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๙) ตามที่จดไว้ทั้งนี้เห็นว่าดีแล้ว อีกฉบับหนึ่งซึ่งว่าคัดมาแต่กองรักษาหนังสือนั้นก็ซ้ำกันกับที่จดไว้นี้ ท่านผู้ที่ทำภาคผนวกไม่เอาเข้าซ้ำก็ควรอยู่แล้ว

๙. ประกาศกลอนร้อยและโคลง ที่เก็บมาได้นั้นคืออย่างยิ่ง ที่จริงในการพิเศษเช่นนี้ก็มีประกาศพิเศษอยู่บ่อย ๆ แต่ไม่มีใครคิดเก็บเอามาเขียน

๑๐. เรื่องที่ประกาศถึงตรานารายณ์ยื่นแทนไปตามเสด็จยุโรปนั้น ฉบับนี้เป็นอันซ้ำกันกับที่หมายเลข ๑๑ เข้าใจว่าเป็นฉบับทรงร่าง ควรจะถือเอาฉบับที่ลง ราชกิจจานุเบกษา

๑๑. ประกาศตราตำแหน่งราชเลขาการ แห่งสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐) เข้าใจว่าเป็นฉบับที่ลงราชกิจจานุเบกษา ควรถือเอาฉบับนี้เป็น

๑๒. พระราชบัญญัติพระราชลัญจกรตามที่จดไว้เห็นไม่พอ ควรจะเป็นดังนี้ พระราชบัญญัติประทับพระราชลัญจกรในรัชกาลที่ ๕ ร.ศ. ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖)

๑๓. ประกาศให้เสนาบดีลงชื่อในท้ายท้องตรา นั้นเห็นเป็นดีแล้ว

๑๔. พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยตำแหน่งเสนาบดี (พ.ศ. ๒๔๕๒) ฉบับนี้เห็นเป็นซ้ำกับฉบับซึ่งหมายเลข ๒๑

๑๕. พระราชทานพระราชลัญจกรพระนารายณ์บรมมหาราชสำหรับกรมมหาดเล็ก ร.ศ. ๑๒๙ (พ.ศ. ๒๔๕๓) แต่อยากให้เติมคำว่า หลวง ลงที่ท้ายคำว่า มหาดเล็ก ด้วย เพราะมหาดเล็กเจ้าก็มี จะได้ฝึกกัน

๑๖. พระราชทานพระราชลัญจกรพระนารายณ์มัยยิดาวตาร สำหรับ ตำแหน่งเสนาบดีกรมทหารเรือ (พ.ศ. ๒๔๕๔) ฉบับนี้อยากเลื่อนไปเป็นเลข ๑๘ จะได้เป็นหมวดหมู่กัน แต่ที่เรียงไว้แล้วถือเอาวันอ่อนแก่ ก็เป็นไปอย่างหนึ่ง

๑๗. พระราชทานตรานาคบัลลังก์แก่กรมและกองต่าง ๆ ในกรมมหาดเล็ก และพระราชทานตรามนุญแดลงสารแก่โรงเรียนมหาดเล็กหลวง ร.ศ. ๑๓๐ (พ.ศ. ๒๔๕๔) อยากให้เติมคำ หลวง ลงที่ท้ายคำว่า กรมมหาดเล็ก ข้ออธิบายก็เหมือนกับเลขที่ ๑๕

๑๘. พระราชทานตรานาคบัลลังก์ แก่กรมโยธามหาดเล็ก ร.ศ. ๑๓๐ (พ.ศ. ๒๔๕๔) เห็นควรเติมคำว่า หลวง ตามกันไป

๑๙. จดว่า พระราชบัญญัติพระราชลัญจกร นั้น ตามที่จดไว้เห็นไม่ได้ความพอ ควรจะให้ได้ชุกกันกับเลขที่ ๑๒ เป็นว่า พระราชบัญญัติประทับพระราชลัญจกรในรัชกาลที่ ๖ ร.ศ. ๑๓๐ (พ.ศ. ๒๔๕๔) ตามกันไป

๒๐. ประกาศตราตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงวัง และเสนาบดีกระทรวงธรรมการ พ.ศ. ๒๔๕๖ เหนศวรเดิมคำว่า เปลี่ยน ลงในระหว่างคำว่า ประกาศ กับคำ ตราตำแหน่ง

๒๑. พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยตำแหน่งเสนาบดี (พ.ศ. ๒๔๕๗) นี้เป็นซ้ำกับฉบับที่ หมายเลข ๑๔ ไว้ ฉบับแรกนั้นดูเป็นร่าง ฉบับนี้ดูเป็นจริงแต่ระยะเวลาผิดกันถึง ๕ ปี ไม่ทราบว่าเป็นด้วยเหตุใด แต่อย่างไรก็ดี ควรถือเอาฉบับที่ลง ราชกิจจานุเบกษา เป็นยืน จะเป็นหลักดีกว่า ฉบับร่าง แต่ต้องคัดไม่มีเส้นประ ที่เส้นประนั้นเข้าใจว่าเป็นชื่อคนซึ่งกล่าวว่าใครอยู่ในเวลานั้นบ้าง กับเห็นว่าควรจะได้เดิมคำว่า ตรา ลงหน้าคำว่า ตำแหน่งเสนาบดี ด้วยเพราะพระราชบัญญัติ นั้นไม่ได้เจาะจงกล่าวถึงตำแหน่งเสนาบดี เป็นกล่าวถึงเรื่องตรา แต่ข้อความอันกล่าวปรารภเป็น โครงแห่งพระราชบัญญัตินั้นผิดไปจากความจริง แต่ก่อนนี้ใครเป็นเสนาบดีก็เป็นไปจนตาย นึก ไม่ได้ว่ามีการโยกย้ายหรือลาออก เพราะเหตุฉะนั้น การมอบตราตำแหน่งจึงตกเป็นหน้าที่เสมือนตรา ส่วนพระราชกฤษฎีกาใหม่จะบัญญัติให้เป็นอย่างไรก็เป็นได้

๒๒. หน้าที่ทำและรักษาทะเบียนดวงตราใช้ในราชการกระทรวงต่าง ๆ ที่จัดตั้งนี้ไม่มี ข้อห้าม

๒๓. จกว่า แจ้งความกระทรวงมูรธาธร พระราชทานตราตำแหน่งวรรณคดีสมาคม และพระคุณพาท (พ.ศ. ๒๔๕๘) ตามที่จกไว้ดังนี้ นึกถึงรายละเอียดซึ่งล้ากับไว้ในแฟ้ม ก็มีประกาศกระทรวงมูรธาธร เรื่องโปรดให้ทำตราพระคุณพาทจะโปรดพระราชทานเปลี่ยนตรามังกร คาบแก้วแก้ววรรณคดีสมาคม เหนไม่ควรถึง ควรเอาไว้หน้าข้อนี้

๒๔. ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วดีวงศ์ ตามที่จะจกต่อไปนี้ไม่ใช่ กัดกัน เป็นแต่จะหมายไว้ ด้วยได้สังเกตเห็นความในจดหมายนั้น เป็นอันว่าพระราชลัญจกร หงส์พิมาน นั้นไม่ได้ทำในรัชกาลที่ ๕ แต่จำได้ว่าในรัชกาลนั้น ทั้งเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ผู้ทำ ดวงตราก็กล่าวรับรองซ้ำเข้าอีกด้วยว่าทำในรัชกาลที่ ๕

๒๕. จกว่า บันทึกพระราชลัญจกรกลางองค์ แล้วจกตัวกินสอคำในวงเล็บว่า (ยังไม่ ได้คัด) จะแปลว่าอะไรไม่ทราบ ดูก็เท่ากับว่าจะมีต่อไปแต่เป็นรอยลบ จะอย่างไรนั้นก็ยังไม่ทราบ เมื่อตรวจรายละเอียดต่อไป ซึ่งล้ากับไว้ในแฟ้ม อันควรเขียนต่อก็เห็นมีกัไว้ ๔ อย่าง คือ (๑) พระราชลัญจกรเก่า (๒) ตราสำหรับกระทรวงต่าง ๆ (๓) พระราชลัญจกรในรัชกาลที่ ๗ รวม กับพระราชลัญจกรเก่า ๆ อันกล่าวถึงเวลาสร้างกับที่ใช้ ทั้งอื่นอีก กับ (๔) ว่าคำมาแต่สมุคคำ ของเก่าซึ่งเจ้าพนักงานรักษาไว้ เห็นเป็นแก่นสารอยู่แต่พระราชลัญจกร รัชกาลที่ ๗ กับที่ว่า กัดมาจากสมุคคำเท่านั้น นอกนั้นก็ไม่ได้เห็นเป็นแก่นสารอย่างไรเลย

ในที่สุดความเหน็ดเหนื่อย บรรดาฉบับที่มีตีพิมพ์แล้ว แม้ของเราจะเป็น ราชกิจจานุเบกษา อย่างเดียวกันก็ จะทำตามทีกล่าไว้ข้างต้นก็ได้ หรือจะคัดมาเป็นการช่วยผู้อ่านก็ได้ อีกประการ หนึ่ง บรรดาเรื่องซึ่งติดต่อกัน จะเก็บเอาเรียงไว้ให้เป็นหมวดหมู่อันเดียวกัน ไม่ถือเอาวันแก่อ่อน ก็ได้ ทำเช่นนั้นลงทีก็จะดีขึ้นเสียอีก

[ลายพระหัตถ์ฉบับนี้ พร้อมด้วย บันทึกเรื่องพระราชลัญจกร ในหน้าต่อไปนั้น ทรงร่างไว้แต่ พ.ศ. ๒๔๘๕ หากยังไม่โปรดให้ตีพิมพ์ถวายเพื่อลงพระนาม ต่อเมื่อสิ้นพระชนม์แล้ว ม.จ. ขาใจ จิตรพงศ์ จึงทรงให้คัดสำเนาประทานไปยัง พระยาอนุমানราชธนะ โดยที่เห็นว่าเป็นเอกสารอันสำคัญซึ่งยังไม่เคยเปิดเผยมาก่อน จึงนำมาตีพิมพ์ไว้ในภาคผนวก รักษา อักษรวิธีตามต้นฉบับที่ทรงร่าง ไม่ถือตามสำเนาอันตีพิมพ์ด้วยภาษาที่ใช้กันอยู่เวลานั้น]

บันทึก เรื่องพระราชลัญจกร

๑. อ่านท้องความก็เกิดสงสัยขึ้น ว่าตราสุริยมณฑลกับ จันทรมณฑลนั้น จะเป็นพระราชลัญจกรอันใดเคยทรงประทับ หรือโปรดให้ทำขึ้นใหม่พระราชทานสมเด็จพระยาองค์ใหญ่ องค์น้อยไปก็ไม่ทราบ รู้ได้ว่าเป็นตราหลวงก็แต่ที่ได้เห็นตราของหลวงมโหฬารอยู่ในบุษบก กับมีรูปกระต่ายอยู่ข้างท้าย อันรู้ได้ว่าเป็นตราพระจันทร์นั้นอย่างหนึ่ง กับที่ส่งคืนนั้นอีกอย่างหนึ่ง จึงทำให้ทราบได้ว่าเป็นตราหลวงพระราชทาน แต่ตราอันนั้นจะเป็นของพระราชทานหรือท่าน จะทำเองก็ไม่ทราบ จะถือเอาการส่งคืนเป็นเหตุก็ไม่ฉันท อาจที่ผู้ยังจะส่งคืนเพราะเหน็ดเหนื่อยของ คู่กันก็ได้ อันตราอันนั้นเสนาบดีกรมมหาดไทยทำตัวอย่างขึ้น คือตราน้อยใช้ประทับหนังสือ ส่วนตัว ตราใหญ่ใช้ประทับท้องตราดำเนินกระแสรพระบรมราชโองการ ที่หลังใครที่เป็นใหญ่ เป็นโต ถึงจะไม่มีหน้าที่ต้องมีหนังสือส่วนตัวก็ต้องมีตราน้อย เพราะเหตุที่มีความสงสัยและรู้ไม่ได้ อยู่หลายอย่างดังนี้จึงคัดออกเสียเกือบหมด เอาไว้แต่ตรานารายณ์เกษียรสมุทรดวงเดียว ซึ่งออก จะเข้าใจว่าได้เคยทรงใช้ หรือจะอย่างไรก็ไม่ทราบแต่เห็นว่าคัดเสียหมดเหลือไว้แต่ดวงเดียว เท่านั้นก็พอแล้ว

๒. เมื่อเขียนชื่อตราก็อีกอีก ด้วยไม่รู้จะเขียนอย่างไร เพราะอักษรวิธีเราเปลี่ยนไป เสมอ แต่ความเหน็ดเหนื่อยเห็นว่าเปลี่ยนได้แต่คำพูด ส่วนชื่ออะไรต่างๆ ซึ่งท่านแต่ก่อนท่านตั้ง ไว้ นั้นไม่ควรเปลี่ยน แต่ความเหน็ดเหนื่อยของท่านจะเป็นอย่างไรไม่ทราบ แต่ก็คิดว่าหนังสือเป็นของท่าน อันชื่อนั้นเขียนมาอย่างไรก็ปล่อยไปเช่นนั้น ไม่แก้

๓. พระครุฑพาท องค์ที่ประทับบนพระปรมาภิไธยในรัชกาลที่ ๖ นั้นไม่ได้เขียนถวาย จึงวงเอาชื่อฉันออกเสีย ที่จริงพระราชลัญจกรองค์ที่ประทับบนพระปรมาภิไธย กับองค์ที่เป็นรูป กลมรี (ตั้ง) ไม่ควรจะใช้ชื่ออย่างเดียวกัน เรียกให้ผิดกันเสียจะดีกว่า องค์ที่เป็นรูปกลมรี (ตั้ง) ควรเรียกว่า นารายณ์ทรงครุฑ (เพราะมีรูปนารายณ์ทรงครุฑอยู่จริง ๆ) ส่วนองค์ที่ประทับบนพระปรมาภิไธยนั้นจึงเรียกว่า พระครุฑพาท

๔. การเรียงประกาศ หรือพระราชกฤษฎีกา และพระราชบัญญัติอย่างใดนั้น ผู้เรียงย่อมไม่รู้อาจจริงที่เป็นมานั้นก็อย่างหนึ่ง แต่ถึงจะรู้อาจความก็ต้องเรียงผันแปรไปตามที่ความต้องการ ล้วนแต่ทำให้คนอ่านภายหลังหลงไปทั้งนั้น

๕. ถ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในรัชกาลที่ ๕ ได้ทรงพระราชดำริที่จะเลิกพระราชลัญจกรอันมีอยู่มากมายนั้นเสีย ก็เป็นพระราชดำริที่อันเลิศแต่ในรัชกาลที่ ๖ ก็โปรดให้ทำพระราชลัญจกรสำหรับประทับบนพระปรมาภิไธยอันมีหนังสือรวมขึ้นใหม่ ก็อย่างเดียวกับพระราชลัญจกรอาณานิคมเอง เมื่อสิ้นแผ่นดินแล้วก็ต้องรู้ ไม่เป็นไปอย่างที่เราทราบสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในรัชกาลที่ ๕ ทรงพระราชดำริไว้ มีความเสียใจที่จะต้องใช้คำว่า ถอยหลังเข้าคลอง

นึกถึงตราที่ใช้กันในตำแหน่งต่าง ๆ ก็ทำกันเป็น แฟ้มแซ่ ซึ่งทำกันอยู่ในเวลานั้น ไม่สู้จะได้คิดว่าควรทำอย่างไรดี

คิดถึงต้นรากของตรา เห็นว่าอย่างเส้นชาคนนั้นมาจากวันออก ถ้าจะว่าไปก็เป็นมาแต่จีน จึงใช้แต่ตราเปล่า เพราะจีนเขาไม่เชื่อชื่อ ส่วนตราครั้งนั้นมาจากวันตก มีทางอินเดียเป็นต้น จึงมีคำว่า มุทรา อันแปลว่าแหวนตรา แต่เขาจะเชื่อด้วยหรือไม่ นั้นไม่ทราบ แต่ฝรั่งนั้นเห็นเชื่อและประทับตราครั้งด้วย ที่มีตราคุณนั้นเป็นสมัยใหม่ (ลางที่จะเป็นเก่าจึงมีคำว่า บัตตรา) เราทำครั้ง ๆ กลาง ๆ เขียนชื่อบอกตำแหน่งด้วย แต่จะเป็นลายมือใครก็ได้

๖. จะบอกท่านให้ทราบไว้ ว่าที่ทำพระราชลัญจกรองค์ใหม่ซึ่งใช้ประทับบนพระปรมาภิไธยในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งพื้นเป็นเปลวไฟนั้น เามาจากคำในหนังสือฉันท์ อนิรุทธ ซึ่งมีว่า “ฤทธิกรฐคือเพลิงเผาผลาญ นาคราชประหาร ประหับประเหิรผกพัน” คำนี้นี้ ไม่ทำกันก็เพราะกนกนั้นเป็นต้นไม้ ขึ้นในอากาศไม่ได้ จึงไปลวดยเอาคำใน อนิรุทธ คำฉันท์มา

เห็นเอาครุฑ ขาโต มือหงิก ปากแหว่ง คำพ่ำพ่ำมาปิดไว้ แรกก็ยังไม่เข้าใจว่าเอามาปิดไว้ทำไม ทีหลังจึงเข้าใจ ที่พูดถึงปีกห่อปีกกางนั้นไม่เข้าใจทางช่างเลย ที่แท้ปีกห่อก็คือปีกสั้น ปีกกางก็คือปีกยาว แต่ทั้งสั้นทั้งยาวนั้นก็ทำขึ้นทั้งนั้น ที่ทำในพระราชลัญจกรเป็นปีกสั้นก็เพราะจะให้ตัวครุฑโต จะทำปีกยาวก็ได้ แต่ต้องลดตัวครุฑให้เล็กลงไป จะมีพื้นมากขึ้น จึงได้ทำปีกสั้น ถ้าจะพูดถึงความแปลกแล้วพูดถึงปีกซึ่งมาอยู่ที่ใกล้กับตีนเป็นนกจะดีกว่า เพราะครุฑที่ทำ

กันมาก่อนนั้นปักอยู่ที่เอว กับตีนก็เป็นราชสีห์ ที่ข้างเขาทำมือหงิกนั้นเป็นของเขาคิด จะทำให้เป็นนกขึ้นกว่ามือว่า แต่ที่ทำขาโตปากแหกนั้นเป็นเขลา

๗. ใบแซกซึ่งมีความว่า เจ้าพระยาธรรมาธิกรณรับพระบรมราชโองการไปทูลถามสมเด็จพระมหาสมณเจ้า นั้น เห็นว่าไม่ควรเขียน จะทำให้คนคิดวิจารณ์ในกระแสพระราชดำริห์ กับทั้งพระดำริห์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าไปเปล่า ๆ ที่จริงการยุ่งเหยิงนั้นเป็นมานานแล้ว เช่น คำ มหินทรายุทธยา เป็นต้น พระราชลัญจกร ครุฑพ่าห์ ก็เป็นสำหรับกรุง อโยธยา เท่านั้น ไม่มีมหินทร ปนอยู่เลย

๘. คำ ไอราวต ในพจนานุกรมของอาจารย์ชิลเคอแปลให้ไว้ว่า ต้นส้มเลไปถนัดใจ แล้วทำไมจึงเป็นข้างสามเศียรขึ้น แต่หนังสือผึกกันที่มีตัว ย สกต ไอ ขึ้น จะอย่างไรก็ดี เห็นว่าตราดวงนั้นเดิมจะประจำตำแหน่งพระอินทรราชา ทั้งเห็นว่าก็วิเศษสุดใจมาแล้ว จึงมีพระราชลัญจกร เอราวรรณ ที่ว่ามีสามสิบสามเศียร ก็ว่าไปตามเคย ไม่ให้ช่องแก่ข้างเลย ข้างก็สำคัญทำหัวข้างอย่างทีกว๊วานั้นจนครบ ไม่แบ่งให้เป็นซ้ายเป็นขวา จะเป็นรูปอย่างใดก็ตามที่ หนึ่งคำ ว่า วิมาน เมื่อพูดแก่ข้างก็ต้องเข้าใจว่าอ้ายแดง ๆ สามช่อง แต่ที่จริงวิมานก็หมายความว่าเรือนเท่านั้นเอง จะแดงหรือไม่แดงและจะเป็นกี่ช่องก็ได้ บนหลังช้างเอราวัณแม้จะเป็นแต่กูปอย่างที ผูกข้างกันเท่านั้น ก็เห็นว่าเป็นวิมานได้พอแล้ว

๙. บรรดาตราทุกดวงควรจะสังเกตอายุได้ เว้นแต่ความรู้จะไม่พอที่จะพยากรณ์ทุกดวงไปเท่านั้น จะพยากรณ์ได้แต่ว่า ถ้าเป็นรูปอื่นไปนอกจากกลมแล้วเป็นรัชกาลที่ ๔ ลงมา ถ้ามีหนังสือแล้วก็ป็นรัชกาลที่ ๕ ลงมา

คำว่า พระราชลัญจกร นั้นก็ชอบกล หมายเป็นตราของพระเจ้าแผ่นดินจำเพาะแต่ที่ใช้ประทับเท่านั้น อย่างอื่นไปก็ไม่เรียกว่า พระราชลัญจกร

๑๐. พระราชลัญจกรจักรนั้น เป็นของฉันคิดและเขียนขึ้นถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๕ ตลอดถึงขนานชื่อด้วย ถังฉันได้บอกแก่ท่านให้เข้าใจเหตุแล้ว จะได้มีพระราชลัญจกรเก่ามาก่อนนั้นหาไม่ได้ตามที่ท่านเชื่อว่ามีพระราชลัญจกรเก่าก็เป็นเชื่อตามที่มี ความอยู่ในประกาศ

หนึ่งจะบอกท่านให้ทราบอีกข้อหนึ่งเป็นทางพิจารณา เขาว่าธงไทยในรัชกาลที่ ๒ นั้น เป็นรูปช้างเผือกยืนอยู่ในวงจักร จริงหรือไม่จริง ก็ไม่ทราบเกิดไม่ทัน แต่ข้อนี้เป็นข้อขัดกับความในพระราชบัญญัติ ที่ว่าเดิมช้างลงในวงจักร เมื่อทำเงินเหรียญในรัชกาลที่ ๔

ก็ใจที่ได้ทราบว่าตราจักรในเงินพดด้วงนั้นหมายถึงพระราชวงศ์ ทำให้นึกถึงตราพระราชวงศ์ซึ่งมีศรีสุลข้อยู่ในจักรนั้น แปลว่าโกรธกับหนังสือเข้าใจว่า กรี กับ ศรี นั้นเหมือนกัน

อันตราอามนั้นแรกผูกขึ้นก็ใช้เป็นลายประทับพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร (คือห้องเหลือง) แล้วจึงเอามาทำเป็นพระราชลัญจกรขึ้นต่อภายหลัง

อนึ่งตามที่จดไว้ถึงพระราชลัญจกร ครุฑพาว์ องค์ที่ประทับบนพระปรมาภิไธยว่าองค์เก่าจะอยู่แห่งใดไม่ปรากฏนั้น ทำให้เข้าใจว่าผูกถึงพระราชลัญจกรองค์ที่เป็นอาม ถ้าถูกต้องควรเพิ่มความลงเสียให้ชัดว่าเป็นองค์นั้น

๑๑. พระราชลัญจกรพวก โลโต ซึ่งทำเทียบของเก่า คูเป็นหนังสือ ๖ ตัว ไม่ใช่สี่ตัว เป็น เสียม-โหล-กัก-อ่อง ควรจะให้ผู้รู้เขาดูเสีย กับองค์ใหญ่ที่ว่าเป็นสีทองคอกบวบนั้น คูเหมือนที่มุมขอบลายจะเป็นหนังสือจีนแต่เห็นไม่ชัด ถ้าได้ให้ผู้รู้ดูก็จะได้คูที่มุมลายขอบด้วย แลจะได้เป็นหนังสือจีนจริงก็จะได้อ่านด้วยว่าเป็นความอย่างไร

อนึ่งพระราชลัญจกรองค์ที่ว่าเป็นหนังสือจีนตัวปรกติ ผู้รู้อ่านว่าเป็น เสียม-กัก-แต่-เหมง นั้น ถ้าหากคำ แต่เหมง เป็นพระนามพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ก็รู้ได้ว่าพระราชลัญจกรองค์นั้นเป็นครั้งรัชกาลที่ ๓

๑๒. พระราชลัญจกร มังกรหก (ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแปลว่า หก) นั้นเป็นตราครั้ง ถ้าจะใช้ประทับชาตกก็ไปก็ ตราชาตกก็คูเป็นของทำใหม่ ทั้งตราชาตกและตราครั้งคูเป็นของทำในนี้ทั้งสองดวง ไม่ใช่มาแต่เมืองจีน เพราะเหตุคั้งนั้นที่จะถือเอาความในพระราชสาส์นคำหับก็ยาก

ฉนั้นเคยเห็นครั้งประทับพระราชลัญจกร พระครุฑพาว์ ประจำครั้งทั้งสองคั้ง เจ้าพนักงานผู้รักษายกกว่างบ แต่ทำทำไมนั้นบอกไม่ได้ มาได้ความประกอบจากสมเด็จพระปรมัยยิกายะราชานุภาพ ว่าทางนครศรีธรรมราชก็มีงบอย่างนั้น แต่คูเหมือนจะเป็นพระราชลัญจกรมหาโองการ ต่อมาก็ได้เห็นหนังสือ เป็นว่าเขาใช้ต่างพระองค์ ถ้าทำงบใช้ต่างพระองค์แล้วก็ควรแก้การเพราะพระราชลัญจกรประจำครั้งแต่ละองค์โตไล่เลยกับพระราชลัญจกรประจำชาตกทั้งนั้น เป็นหน้าที่ของเราที่จะต้องกันหนังสือเก่าทั้งคิดประกอบด้วย ที่คิดว่าทำกล่องพระราชสาส์นให้โตเท่ากับพระราชลัญจกร แล้วฉนักพระราชลัญจกรลงไปเป็นผ้านั้นฉนักแน กล่องพระราชสาส์นทำถุงใส่เสียใช้พระราชลัญจกรแต่องค์เล็ก ๆ ฉนักที่เชือกผูกถุงเท่านั้นก็ได้

๑๓. เคยได้เห็นเอกสารเครื่องลายคราม ประทับพระราชลัญจกร จ.ป./ร. เข้าใจว่าพระราชลัญจกรองค์นั้นทำสำหรับการนั้น ตลอดถึงพระราชลัญจกรองค์ที่มีคำว่า สยาม ด้วย แต่พระราชลัญจกรองค์ที่มีคำว่า สยาม นั้นไม่ได้เห็นหรือได้เห็นแต่จำไม่ได้ ให้การไม่ถูกต้องก็ได้

๑๔. สยามมกุฎราชกุมาร นั้นมีสององค์ คือ สมเด็จพระเจ้ามหาจักรพรรดิก่อน เมื่อสวรรคตแล้วจึงเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบรมมหาราชวัง เมื่อถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถเป็นผู้รับราช-

สมบัติต่อไปนั้น จึงเปลี่ยนคำใช้ว่า รัชทายาท เปนอันเตรียมถอน เพื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระโอรสเมื่อกำ สยามมกุฎราชกุมาร ที่หลังก็แก้เหมือนกัน เปนอันเหลือแต่ มกุฎราชกุมาร

พระตราซึ่งเรียงไว้ ตรงกันเปนของ มกุฎราชกุมาร องค์ถัดมาแน่ เพราะมีหนังสือบอกอยู่ แต่ต่อไปข้างหลังเกรงจะเป็นครั้ง มกุฎราชกุมาร องค์แรก

๑๕. พระตรา พระลักษณะทรงหนุมาน นั้นเปนบิคาชื่อ ถ้วยวังหน้าเปนพระเจ้าแผ่นดินที่ ๒ จึงว่าเปนพระลักษณะ แต่ความจริงที่ทรงหนุมานนั้นเปนพระรามทีเดียว ที่ทรงรถพระอินทร์นั้นปางเดียว แต่เมื่อทศกรรฐ์ล้มเท่านั้น พระตราพระลักษณะทรงหนุมานก็ดูไม่สู้เก่า เข้าใจว่าเปนครั้งรัชกาลที่ ๔ นั้นเองอาจเปนได้ที่เมื่อไม่พอพระราชหทัยเข้าแล้ว จึงเปลี่ยนเปนเทวคาประจำปืนใหญ่อย่างองค์ใหญ่ แล้วก็ไม่พออีกจึงทำองค์รูปกลมรี (ตามยาว) ซึ่งเปนรูปนารายณ์ประจำปืนใหญ่ขึ้น อันนารายณ์นั้นมีคู้หน้าขาถือสังข์ ข้ายถือศรีศูลมีคู้หลังขาถือจักร ข้ายถือปืน แสดงว่าหมายพระนามพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวชัดเจน (ที่พูดเปนมือคู้หน้าคู้หลังนั้นพูดแบบอินเดีย)

๑๖. ดูพระตรา พระบรมราชโองการ ก็เห็นชั้น ทำอย่างพระราชลัญจกร พระบรมราชโองการ แต่ยกไปเปนหนังสือไทย เหนล่ายขอบทำเปนอาวุธ ๘ อย่าง ก็ให้นึกสอ้งใจ กลัวจะเปนพระแสงอัษฎาวุธ

๑๗. มีความเห็นแตกออกไป ว่าตำแหน่งจตุสดมภ์นั้นเปนตำแหน่งภายใน (คือประจำเมือง) ถ้วยนึกได้ว่ามีตำแหน่งกรมการเปน หลวงเมือง หลวงวัง หลวงคลัง หลวงนา ก็คือตำแหน่งจตุสดมภ์นั่นเอง แต่จะมีจำเพาะเมืองใหญ่ซึ่งควรเปนเมืองลูกหลวง หรือมีทุกเมืองไปก็ไม่ทราบ แต่ความรู้ซึ่งแตกออกไปใหม่นี้ จะได้ชักกับความรู้อันเก่าแล้วก็ได้

๑๘. พระราชกฤษฎีกาซึ่งจกว่า ข้า นั้น ข้างต้นที่จะมีกล่าวผิดอยู่บ้าง เพราะได้ยินว่าก่อนมีสุพรรณบัตร หิรัญบัตร ใช้ออกหมายทั้ง ใครเปนเสนาบตีก็เปนไปจนตาย ไม่เคยได้ยินว่ามีย้ายตำแหน่งหรือลาออกอย่างเดี๋ยวนี เพราะเหตุนี้จึงเปนประเพณีที่ไปรับตราตำแหน่งกันเอาเอง ถ้วยตัวเสนาบตีตาย ไม่มีใครจะถวายตราตำแหน่งคืน เสมียนตราอันมีตำแหน่งได้รักษาตรา ก็เฝ้าไม่ได้ ความเปนไปบังคับให้ต้องเปนเช่นนั้น ส่วนความใหม่ข้างหลังนั้น จะให้เปนอย่างไรต่อไป ในภายหน้าก็ได้

๑๙. ตราพระราชสีห์นั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยสุนทรว่า ที่ใช้อยู่ นั้น ไม่เหมือนกับที่ประทับกฎหมายซึ่งเรียกว่า กฎหมายตราสามดวง ตามที่ทรงสนนั้นก็ได้อธิบายไว้ว่า

แกะรูป แต่จะรูปได้ก็น้อยหนแล้วทำใหม่ (เพราะเป็นรูปเรียว) ช่างผู้เขียนดวงใหม่จะไม่ได้เขียนดวงเก่าหรือกลางที่จะไม่ได้เห็นดวงเก่าเลยก็เป็นได้

๒๐. ตราพระคชสีห์นั้นไม่ได้ดูเทียบกับ กฎหมายตราสามดวง จะเหมือนหรือไม่เหมือนก็ไม่ทราบ แต่อย่างไรก็ดี ดูตัวอย่างรู้สึกว่ชาติตรา คชสีห์เดินดง อันเป็นรูปคชสีห์เดินบุกอยู่ในหมุ่ไม้ไม่ใช่คนก เป็นตราประจำตัวเสนาบดีกรมพระกระลาโหม อย่างตราพระราชสีห์น้อยของเสนาบดีกรมมหาดไทย ส่วนตราพระราชสีห์ฝ่ายเหนือที่พระยามหาอมมาตยาธิบดีตราพระคชสีห์ฝ่ายเหนือที่พระยามนตรีสุริยวงษ์ นี้พูดถึงแต่ก่อน เดียวนี้จะอยู่ที่ไหนไม่ทราบ

๒๑. ตราบัวผันนั้นดูเป็นสองอย่าง เป็นตราประทับครั้งก็มี ประทับชาดก็มี อย่างไหนจะมาก่อนก็ไม่ทราบ แต่ตราบัวแก้วคุณนั้น ทราบแน่ว่ามีขึ้นครั้งเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดีเป็นเสนาบดีในกรมต่างประเทศนั้น

๒๒. ตรา พระรามทรงรถ ก็เป็นแต่เรียกตั้งกันเอาเอง ผู้ทำเขาจะตั้งใจให้เป็นเช่นนั้นหรือไม่ก็ไม่ทราบ แต่เมื่อดูตราตัวอย่าง ดวงแรกเป็นเทวคาทรงรถถือจักร เหนจะเป็นพระรามไม่ได้ แต่ดวงหลังเป็นเทวคาทรงรถถือธนูครจะว่าเป็นพระรามได้ นี้พูดถึงตราใหญ่ ส่วนตราน้อยนั้นว่าเป็นรูปวิศุกรรม ดูตัวอย่างก็เห็นไม่ชัด จับได้แต่ว่าเป็นเทวคาหัวโล้นถือหางนกยูงเป็นรูปวิศุกรรม ตามที่เข้าใจกันอย่างซึ่มซาม เหนจะเป็นตราใหม่ ฉนั้นได้เคยคิดเป็นรูปวิศุกรรมอย่างอินเดีย อันมีมือถือผืน แต่จะคิดให้กระทรวงโยธาธิการหรือกรมโยธาภิบาลเสียแล้ว เวลานั้นยังไม่ได้พระราชทานตราแก่กระทรวงโยธาธิการ

๒๓. ตรา เสนาธรรมจักร ของเก่าเป็นรูปจักราวุธอยู่ในบุษบก แล้วมีใบเสมาขนาดอยู่สองข้าง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ชอบพระราชหทัย จึงทรงพระราชดำริห์ให้ทำเปลี่ยนพระราชทานใหม่ จึงจำเป็นที่ท่านต้องบอกรูปตราดวงใหม่ ท่านก็บอกไปตามประกาศ แต่ประกาศนั้นใช้คำว่า บัลลังก์สิงห์ เป็นคำโลกกับภาษาช่างปนกัน ภาษาช่างนั้น บัลลังก์ ก็มี แต่เขาประกอบบัวอย่างหนึ่ง สิงห์ ก็มี แต่เป็นตัวไม้ชนิดหนึ่ง จึงแก้เป็น เสดมัตถ์บนแท่น เพื่อให้พ้นผิด ที่จริงทำเป็นลัทธิก็เป็นอย่างจักรพรรดิไป คำ เสนาธรรมจักร เหนจะหมายความว่าเขดวงพระศาสนา ที่เอาคำ เสดมา มาใช้ก็ที่จะให้เป็นทางศาสนาขึ้น จักรก็หมายความว่าวงกลม ๆ ว่าตัวอย่างก็มี เช่น อาณาจักร เป็นต้น ที่ทำเป็นรูปอะไรก็เป็นสมมติทำทั้งนั้น

๒๔. ที่ว่า ตรา นารายณ์เกษียรสมุทร เป็นตราตำแหน่งกรมยุทธนาธิการทหารบก และตรา ตรา นารายณ์ทรงปืน เป็นตราตำแหน่งผู้บัญชาการกรมทหารเรือ นั้น ให้รู้สึกว่ไขว่กันเสียนี้กะไรเลย เพราะ ตรา นารายณ์ทรงปืน เป็นตราบนดินแท้ ทั้งที่โปรดให้เขียนเพื่อจะพระราชทาน

เปลี่ยนใหม่ก็เป็นรูปนารายณ์แผลงศร เข้าใจว่าเป็นนารายณ์ทรงปืนนั่นเอง ตรา นารายณ์เกษียรสมุทร นั้นแหละควรจะเป็นสำหรับตำแหน่งผู้บัญชาการทหารเรือ เพราะเป็นน้ำ ๆ แต่ก็เป็น ตราศรพระ-
 ชรรค์ ไป ถ้าได้ถือ ตรา นารายณ์ทรงปืน มาก่อนก็ต้องเป็นพระราชทานเปลี่ยนสามครั้ง ครั้งแรก
 เป็น ตรา นารายณ์ทรงปืน ถัดมาเป็น ตราศรพระชรรค์ ครั้งที่สี่จึงเป็น ตรา มัจฉายาวตาร ที่พูด
 ถึงผู้บัญชาการทหารเรือก่อนนั้นไม่เห็นเป็นไร เพราะทหารบกหรือทหารเรือ ผู้บัญชาการก็มียศ
 เสมอกัน ทางฝรั่งเขาก็เอาผู้บัญชาการทหารเรือออกหน้าผู้บัญชาการทหารบกด้วยซ้ำ อีกประการ
 หนึ่งเราพูดถึง ตรา นารายณ์เกษียรสมุทร ในหน้า ๒๙ ก็ต่อกับหน้า ๓๐ ไม่ได้อยู่แล้ว เพราะตรา
 นารายณ์ทรงปืน เข้ามาคั่นอยู่ แต่ก็ได้ร่างใหม่ด้วยจงใจจะให้เปลี่ยนเก่ามาแล้ว

๒๕. ตราศรพระชรรค์ ที่ว่าพระราชทานสมเด็จพระเจ้าพระยา (บรมมหา) ศรีสุริยวงษ์
 ไปใช้นั้นฉันไม่ทราบ ทราบแต่ก่อนขึ้นไป ว่าพระราชทานกรมหลวงวงษาธิราชสนิทไปใช้ โดย
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๕ ตรัสส่งเสริมให้กรมขุนไชยนาทเรนทรทำตราลูกศร
 หรือพระชรรค์อะไรใช้ประจำพระองค์ก็ลืมเสียแล้ว

๒๖. เหนือรูปนกยูงกษัตริย์ในตราของพระยาราชภักดี ซึ่งท่านคิดมาไว้ก็นึกเสียใจ ว่าถ้า
 ทำเป็นรูปอย่างเก่าแต่ทำขึ้นเป็นอย่างใหม่ก็จะดีกว่านั้น ตามที่ทำไว้ธรรมดาเกินไป นี่เป็นทาง
 ที่ใจกลับกโลกของมนุษย์

๒๗. ตรา พระคเณศ ซึ่งโปรดให้ทำพระราชทานแก่บรรณคดีสมามณนั้น ดูเหมือนจะ
 เป็นด้วยฉันทราบบังคมทูลว่าพระคเณศเป็นผู้ชำนาญหนังสือด้วยฉันทเห็นในต้นกัมภีร์ มหาภารตยุทธ
 ว่าฤๅษีเสาศิ ไปแจกเอาความมาแต่พระคเณศ คงจะทรงทราบอยู่แล้วจึงทรงปฏิบัติ แต่ทีหลังฉันพบ
 กล่าวถึงเทวราชหลายองค์ที่ชำนาญหนังสือ พระราชดำริห์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาล
 ที่ ๕ มีอยู่ว่า อันเทวราชนั้นท่านจะถืออะไรก็ตามแต่ธุระของท่านในปางนั้น ไม่จำเป็นว่าจะต้อง
 ถืออะไรเป็นจับตัววางตาย พระราชดำริห์อันนี้เป็นถูกยิ่งนัก

๒๘. จะกล่าวถึงตราว่าง ๆ ที่เป็นแต่สงสัยอยู่ก็มี ที่รู้แน่ก็มี จะบอกแต่กลางดวงดั่ง
 ต่อไปนี้

(๑) ที่จดไว้ว่า บุษบกलय เหนือลักษณะเป็นวิมาน (ช่วงเดียว) อยู่ในเมฆ ในวิมาน
 นั้นมีเทียนจุดไฟ ให้สงสัยไปว่าจะเป็นตราที่เรียกว่า บุษบกตามประทีป ซึ่งว่ากรมสมเด็จพระ-
 ปรมาธิบดีชินรตธองอยู่ก่อน แต่ดูฝีมือเป็นใหม่กว่าดวงที่เรียกว่า บุษบกตามประทีป อันมี
 แต่ตะเกียงนั้นมาก

(๒) ที่จดไว้ว่า พระยานาคให้น้ำ กับ

(๓) ที่จกว่า นาคบัลลังก์ นั้น สงสัยว่าจะเป็นตราเถื่อนทั้งสองดวงผู้ยังส่งคืนด้วย สำคัญว่าเป็นตราพระราชทาน เจ้าพนักงานไม่รับรู้ก็รับไว้ ที่จกว่า นาคบัลลังก์ นั้นไม่ใช่ตราเป็น มังกรจึงมีเขากับที่จกว่า พระยานาคให้น้ำ ก็เป็นแสดงความเขลา นาคที่ให้น้ำก็เปลี่ยนตามปี ไม่ อยู่ที่ว่าจะต้องเป็นตัวเดียว

(๔) ที่จกว่า เวสสุวรรณ ยืนแท่น นั้น พิจารณาเห็นเป็นตราเก่า แต่จะได้แก่ตำแหน่ง อันใดหรือไม่นั้นไม่ทราบ

(๕) ที่จกว่า นารายณ์ทรงครุฑ นั้น คือตราตำแหน่งเก่าของเจ้าพระยาธรรมาธิการณา- บัติซึ่ง เรียกว่าตราเทพยดาทรงพระนนทิกการ

(๖) จกว่า หงส์ คูไม่ใช่ตราเก่ามากนัก อาจเป็นตราเถื่อนก็ได้หรือตราตำแหน่งก็ได้

๒๔. เหน้หนังสือพิมพ์เขากล่าวถึงเรื่องตรา ว่ากระทรวงใดถือตราอะไรเป็นกระทรวง เก่าก็มีใหม่ก็มี จึงจกมาเพื่อจะช่วยหนังสือนี้ (๑) สำนักนายกรัฐมนตรี ตราราชสีห์รักษารัฐ- ธรรมนูญ (๒) กระทรวงการคลังตราปากขาวายุภักษ์ (๓) กระทรวงการต่างประเทศ ตราบัวแก้ว (๔) กระทรวงการสาธารณสุข ตราคบเพลิงมีปีกและมีงูพันคบเพลิง (๕) กระทรวงการอุตสาหกรรม ตรา นารายณ์เกษียรสมุทร (๖) กระทรวงเกษตรธิการ ตราพระพิรุณทรงนาค (๗) กระทรวงคมนาคม ตราพระรามทรงรถ (๘) กระทรวงพาณิชย์ ตราพระวิศุกรรม (๙) กระทรวง- (๑๐) กระทรวงยุติธรรม ตราพระศูลพำห์ (๑๑) มหาดไทย ตราราชสีห์ กระทรวงศึกษาธิการ ตราเสมาธรรมจักร (๑๒) สำนักพระราชวังและราชเลขาธุการในพระองค์ ตรามงกุฎและอุณาโลม (๑๓) เลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร ตรารัฐธรรมนูญประดิษฐานบนพาน ๒ ชั้น (ขาดกระทรวงกลาโหมตราราชสีห์ เพราะเรื่องครานี้เขียนไว้ในเครื่องแบบซึ่งทหารไม่ใช่)

(หมดบันทึกเพียงแค่นี้)

ข้าวทิพย์

ของ
พราหมณ์ ป.ส. ศาสตรี*

บันทึก

ได้อ่านคุพระราชพิธี ๑๒ เดือน ตอนว่าข้าวถ้วยข้าวปายาส ข้าวยาคุ ข้าวทิพย์ ซึ่งเป็นการพระราชพิธีทำในเดือน ๑๐ สอดเทียบกับตำราทางอินเดีย เห็นควรยุติได้ว่าเป็นพิธีสมโภชข้าวใหม่ทั้งนั้น แต่จะสับไขว้กันบ้างถ้วยกัลละเทศะและประเพณีต่างกัน ในเบื้องต้นจะอธิบายศัพท์ข้าวทั้ง ๓ ก่อนเสีย คือ

ข้าวปายาส ยึดออกจากศัพท์ว่า ปยสฺ ซึ่งแปลว่า น้านม บรรดาข้าวที่หุงด้วยน้านมเรียกว่า ปายาส ได้ทั้งนั้น เครื่องประกอบข้าวปายาสในคัมภีร์เก่าๆ ไม่ปรากฏว่าใช้อะไรบ้าง แต่ที่ทำกันอยู่จนทุกวันนี้ มีขึ้นพื้นแต่ข้าวอย่าง ๑ นมสคอย่าง ๑ น้ำตาลอย่าง ๑ นอกนั้นก็มีการปรุงให้มีสีและกลิ่นหอม เช่นกระวานและหญ้าฝรั่น เป็นต้น

ข้าวยาคุ สันสกฤตเป็น ยวาคู เพราะเหตุหุงด้วยข้าว ยวะ (Barley) แต่ก็หุงด้วยน้านมเหมือนกัน เรียกข้าวปายาสก็ไม่ผิด วิธีหุงแบบเดียวกับข้าวปายาส มีทั้งเป็นอย่างคาวและหวาน แต่เดี๋ยวนี้ถึงไม่ใช่ข้าวยวะ ถ้าหุงอย่างนั้นก็เรียกว่า ยาคุ

แต่ข้าวทิพย์นั้น สอดหาชื่อทางอินเดียไม่พบ เมื่อพิจารณาเครื่องที่ประสมกวนข้าวทิพย์ตามที่กล่าวในพระราชพิธี ๑๒ เดือน เครื่องมากมายนัก นึกไม่เห็นว่าจะมีอาหารชนิดใดของชาวอินเดียที่มีเครื่องมากอย่างนั้น แต่ถ้าว่าโดยลักษณะเครื่องที่ประสมกวนข้าวทิพย์ ใกล้เคียงกับข้าว “คุโททน” ถ้วยมีเครื่องปรุงจำพวกข้าว น้ำตาล ผลไม้ เมล็ดผลไม้ นม กวนก็ข้นเหมือนข้าวเหนียวแฉ่ำและสีแดง ข้าว “คุโททน” ตามตำราเก่ายังไม่พบว่ามีเครื่องอะไรบ้าง แต่ที่ทำกันเดี๋ยวนี้มีเครื่องประสมหลายอย่าง คือข้าวใหม่อย่าง ๑ ลูกงุ่นแห้งอย่าง ๑ เมล็ดมะม่วงหิมพานต์ (Cashew nut) มีลักษณะผิดกับผลไม้อย่างอื่นด้วยมีเมล็ดอยู่ข้างนอก อย่าง ๑ เมล็ด

* จากแฟ้มเอกสารสำคัญ หมายเลขที่ ๖๔/๓๐ กรมราชเลขาธิการ ของกองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เป็นบันทึกที่พราหมณ์ ป.ส. ศาสตรี ซึ่งเคยเข้ารับราชการเป็นอาจารย์ภาษาสันสกฤต ในราชบัณฑิตยสภา ได้ค้นคว้าทำเป็นบันทึกถวายสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เพื่อทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗

ผลไม้ชื่อ Almond อย่าง ๑ นมอย่าง ๑ น้ำตาลปีกอย่าง ๑ ถ้าเทียบลักษณะของประสมเหล่านี้แล้ว น่าจะเป็นทางจำพวกข้าวทิพย์ แต่ที่ข้าวทิพย์มีของมากอย่างนั้น เห็นจะเป็นตำราเดิมเลือน ๆ หรืออาหารของชาวอินเดียกับของไทยต่างกัน จะทำตามแบบอินเดียทางนี้ก็กินไม่ได้ อย่างที่พระราชพิธี ๑๒ เดือนว่าจึงเปลี่ยนแปลงเสีย และเดิมของให้มากอย่างให้สมกับเป็นพระราชพิธี

ข้าวทั้ง ๓ นี้ ตามตำรากุศุขยสูตรหลายคัมภีร์ ที่เก่าก่อนพุทธกาลก็มี กล่าวเป็นอย่างเดียวกันว่า เป็นพิธีสำหรับสมโภชข้าวเวลาเก็บเกี่ยวแล้วใหม่ ๆ คือ เดือน ๖ คราว ๑ เดือน ๑๐ คราว ๑ กำหนดทำการสมโภชตกในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ หรือแรม ๑๕ ค่ำ ถ้วยถือกันว่าข้าวเป็นของเทวกา ผู้ใดจะบริโภคต้องบูชาเทวกาเสียก่อน การเก็บเกี่ยวข้าวในอินเดียปีหนึ่งโดยปกติมี ๒ คราว คือฤดูวสันต์ (Spring) ราวเดือน ๖ คราว ๑ ฤกษารท (Autumn) อีกคราวหนึ่ง

การทำนาที่จะเก็บเกี่ยวได้ใน ๒ ฤกษนี้ ทางอินเดียภาคใต้มักปลูกข้าวธรรมดาทั้ง ๒ คราว ส่วนภาคเหนือมักปลูกข้าว ยวะ (ที่ทำยาคุ) กับข้าวธรรมดา ข้าวยวะเก็บเกี่ยวในฤดูวสันต์ ข้าวธรรมดาเก็บเกี่ยวในฤกษารท

ทางอินเดียภาคใต้เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวฤดูวสันต์แล้ว ก็ทำข้าวคุโททน ตำราเก่าว่าทำสังเวยเทวกา แต่เดี๋ยวนี้กลายเป็นการบูชาพระอาทิตย์ฤกษ์ปีใหม่ จนเกือบไม่มีใครรู้ว่ามูลเหตุเป็นอย่างไร

ส่วนการสมโภชข้าวฤกษารทนั้น ยังคงมีอยู่แต่ในตำราไม่เห็นมีใครทำ หรืออาจมีบ้างแต่ยังค้นไม่พบก็ได้

ตำราแต่งขึ้นหลังตั้งแต่ราว ๔๐๐ ปีลงมา เช่นตำราวาระกฐิยาเกมุทีเป็นต้น กล่าวว่า การทำเข้าปายาสเดือน ๑๐ นั้น เป็นการสังเวยพระนารายณ์เป็นเจ้า หมายถึงการทำบุญวันสมภพถวายพระนารายณ์อวตารมาเป็นพระกฤษณะในเดือนภัทรถ เห็นจะแก้ไขให้เข้ากับศาสนาเพื่อความศักดิ์สิทธิ์

เมื่อคิดถึงว่า การทำข้าวปายาส ข้าวยาคุ และ ข้าวทิพย์ (คุโททน) เป็นการสมโภชข้าวเมื่อการเก็บเกี่ยวเสร็จดังนี้ ที่พระราชพิธี ๑๒ เดือนว่า นางสุชาดาทำข้าวปายาสไปบวงสรวงที่ทันโพธิ์ และไปพบพระพุทธเจ้าในกลางเดือน ๖ ก็เป็นการประจำปีในฤดูวสันต์ และที่เข้าไปบวงสรวงที่ทันโพธิ์นั้นก็รับรองอีกอย่าง ๑ ด้วยคัมภีร์ ปารสกรคุศุขยสูตรตอน ๑ กล่าวไว้ว่า ในการสมโภชข้าวใหม่นั้น ให้ทำปายาสใส่ใบโพธิ์ ไปบูชาเทวกาจำพวก มฤต ซึ่งสถิตอยู่ที่ทันโพธิ์ดังนี้

ตามที่อธิบายมาข้างต้นว่าข้าวยวะ เมื่อหุงเหลวเรียกว่า ยาคุ และถ้าหุงด้วยน้ำนมก็เรียกว่า ปายาสถวาย ข้าวทิพย์ (คุโททน) ก็ไม่พ้นไปจากเรียกว่าข้าวปายาส เพราะหุงด้วยน้ำนมเหมือนกัน แต่เป็นอย่างแก่น พึงสังเกตว่าเมื่อนางสุชาดาเอาไปถวายพระพุทธเจ้าตามเรื่องราวก็

ปรากฏว่า บั้นเป็นก้อนไค้ ดังนี้ เหตุไรทางไทยจึงแยกเป็น ๓ ชนิด และเอาไปทำรวมเสียในเดือน ๑๐ ข้อนี้ น่าจะสันนิษฐานว่า เดือน ๖ ทางไทยตกเป็นเวลาเริ่มทำนาใหม่ ข้าวที่เก็บเกี่ยวไว้เกือบจะกลายเป็นข้าวเก่าไปเสียแล้วอย่าง ๑ อีกอย่าง ๑ เดือนภัทรบท (คือเดือน ๑๐) ของไทย โดยปกติข้าวฟ่างจะมีท้องหรือหรือฟ่างออกรวงเป็นน้านมบ้าง หาใช้เวลาเก็บเกี่ยวโดยปกติไม่ เมื่อจะทำให้ตรงเดือน ๑๐ ก็ต้องเอาข้าว น้านม มาทำเป็นข้าวยาคุ ถ้วยได้เรื่องจุลกกลฆ่าท้องข้าวยาคุ เลี้ยงพระมาสนับสนุนถ้วย ส่วนข้าวปายาสนั้น เมื่อแยกชื่อเป็นต่างหากแล้ว ก็คงทำรวมไปด้วยอีกอย่าง ๑ จึงเกิดเป็น ๓ ชนิดด้วยกัน.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ของ

สมศรี โชติช่วง *

คำว่า จดหมายเหตุ พจนานุกรมแปลไว้ว่า “หนังสือบอกข่าวที่เป็นไป” คือการจดเรื่องราวที่เกิดขึ้นไว้เพื่อเป็นหลักฐานว่าเหตุเกิดขึ้นเมื่อใด ปีศักราชไหน ลักษณะเป็นเช่นพงศาวดาร คือเอา วัน คืนตั้งเป็นหลัก วันใดมีเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้น ก็เขียนเล่าไปตามลำดับวัน^๑ หากแต่พงศาวดารนั้น มีความหมายเน้นหนักไปในด้านประวัติศาสตร์ และเรื่องราวที่เกี่ยวกับประเทศชาติหรือพระมหากษัตริย์ ส่วนคำว่าจดหมายเหตุนั้น จะรวมถึงเหตุทั่ว ๆ ไปดังคำรับสั่งของสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชว่า “ที่ชื่อว่า ‘จดหมายเหตุ’ นั้น เป็นจดเรื่องราวที่มีขึ้นอาจเป็นเรื่องอะไรก็ได้ แต่เพราะเหตุที่เกิดขึ้นนั้น ต้องจดอ้างว่าเกิดเมื่อไร แผ่นดินไหนพงศาวดารกับจดหมายเหตุจึงไปรวมกันเข้า เป็นพงศาวดารอย่างใหม่ขึ้น”^๒

เดิมเราเทียบคำ จดหมายเหตุกับคำภาษาอังกฤษว่า Chronicle^๓ แต่ต่อมา เมื่อครั้งสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงมีพระดำริให้จัดตั้งหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ตามคำบอกเล่าของพระยาอนุমানราชชนในเรื่อง “เมื่อข้าพเจ้าเฝ้าสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชครั้งที่ ๒ เป็นเวลาไม่สู้ช้านานนัก สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงมีพระดำริให้จัดตั้งพิพิธภัณฑสถานชนิดที่เรียกว่า Instruction Museum และหอจดหมายเหตุแห่งชาติ (National Archives)”^๔ จึงเป็นอันสืบได้ว่า เราเทียบคำจดหมายเหตุกับภาษาอังกฤษว่า Archives อีกอย่างหนึ่ง

คำว่า Archives นี้ ในภาษาอังกฤษมีคำไวพจน์ว่า Records คือหมายถึง “เอกสารสำคัญ” แต่ในภาคปฏิบัติแล้ว เรายังแยกประเภท Archives กับ Records ไว้อีก คือ Records หมายถึงเอกสารสำคัญ (ของราชการ) ซึ่งยังเป็นที่ต้องการใช้อยู่ในวงงานปัจจุบันของหน่วยราชการนั้น ๆ ส่วน Archives หมายถึงเอกสารราชการที่ไม่เป็นที่ต้องการใช้ในปัจจุบันของ

* บรรณารักษ์โท แผนกเอกสารสำคัญ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ

๑. สารานุกรมไทย เล่ม ๔ คุรุสภา ๒๕๐๕ หน้า ๒๖๕

๒. สารานุกรมไทย เล่ม ๔ คุรุสภา ๒๕๐๕ หน้า ๒๘๘

๓. สารานุกรมไทย เล่มเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

๔. “เมื่อข้าพเจ้าเฝ้าสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช” พระยาอนุমানราชชน นิตยสารศิลปากร ปีที่ ๑๐ เล่ม ๔ พ.ศ. ๒๕๐๕ หน้า ๕๕

หน่วยราชการ แล้วหากต้องการใช้ก็เป็นไปในการค้นคว้าอ้างอิง เอกสารเหล่านี้ส่วนมากมีอายุเก่าแก่ตั้งแต่ ๒๕ หรือ ๕๐ ปีขึ้นไป สามารถเปิดเผยให้ประชาชนค้นคว้าได้ด้วย

หน่วยงานซึ่งทำหน้าที่จัดเก็บเอกสารราชการ ซึ่งหมดความต้องการใช้ในวงงานปัจจุบันแล้ว (หรือเรียกอย่างหนึ่งว่า เอกสารราชการที่หมดกระแสการปฏิบัติงานแล้ว) นั้นประเทศทางตะวันตกเรียกเป็นภาษาอังกฤษว่า Archives (ซึ่งจะเป็น National หรือ State หรือ Provincial Archives นั้นต้องแล้วแต่ระดับฐานะของหน่วยงานนั้น ๆ ว่าจะในระดับชาติ รัฐ หรือว่าระดับท้องถิ่นส่วนภูมิภาค) สำหรับประเทศไทย กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เป็นผู้ที่ทำหน้าที่นี้

ประวัติเรื่องจดหมายเหตุของไทยนั้น สืบย้อนขึ้นไปได้ถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยอาศัยตามคำทรงสนธิฐานของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชว่า “เรื่องจดหมายเหตุของเรามีธรรมเนียมเก่า เรียกว่าหอศาสตราคม เป็นหน้าที่ของนายเสน่ห์และนายสุจินดา หุ้มแพร มหาเล็ก ที่จะต้องจดหมายเหตุการณ์ต่าง ๆ เก็บไว้ในหอศาสตราคม ที่เรียกว่าจดหมายเหตุในหอศาสตราคมนี้เอง”^๕

และในหนังสือพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา (ฉบับหลวงประเสริฐ ๖) ที่พระองค์รับสั่งถึงนี้เอง ปรากฏมีข้อความในบานแผ่นกว่าดังนี้ :—

“ศุภมัสดุ ๑๐๔๒ ศก วอก นก (ชัทร ณ วัน ๔) ๑ ๕ ค่ำ (พ.ศ. ๒๒๒๓) ทรงพระ (กรุณาโปรด) เหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งว่าให้เอา กฎหมายเหตุ ของพระโหราเขียนไว้ก่อน และกฎหมายเหตุ ซึ่งหาได้แต่หอหนังสือ แลเหตุซึ่งมีในพระราชพงศาวดารนั้น ให้คัดเข้าด้วยกันเป็นแห่งเดียวให้รับศักราชกันมาคงเท่าบัดนี้”^๖

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าจุลศักราช ๑๐๔๒ (พ.ศ. ๒๒๒๓) ซึ่งเป็นรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้น พระองค์ได้โปรดเกล้าฯ ให้นำ กฎหมายเหตุของพระโหราและกฎหมายเหตุซึ่งนำมาจากหอหนังสือและเหตุซึ่งมีในพระราชพงศาวดาร ทั้ง ๓ แหล่งนั้น นำมาจัดลำดับ วัน เดือน ปี ประมวลเข้าด้วยกันเกิดเป็นพงศาวดารขึ้น

จากข้ออ้างอันนี้ จึงเห็นได้ว่า ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้นได้เกิดมีกฎหมายเหตุหอหนังสือ และหอศาสตราคม อยู่เรียบร้อยแล้ว ส่วนจะมีอยู่ก่อนหน้านั้นมาตั้งแต่เมื่อใด ยังไม่สามารถจะสันนิษฐานได้ นอกจากจะทราบได้แต่เพียงว่า การจดบันทึก

๕. พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ โอเดียนสโตร์ ๒๕๐๕ หน้า ๒๘

๖. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา (ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์และฉบับกรมพระปรมาภิไธย ๗) และพงศาวดารเหนือ ฉบับพระวิเชียรปรีชา (น้อย) เล่ม ๑ คุรุสภา ๒๕๐๔ หน้า (๑)

เหตุการณ์นั้นได้เริ่มทำกันมาตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงสุโขทัยแล้ว ทั้งมีหลักฐานปรากฏอยู่ คือ ศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช และหลังจากสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมาแล้ว ก็จะมีงานจดหมายเหตุในราชสำนักเป็นประเพณีสืบต่อกันมาหลายสมัยทีเดียวแม้กระทั่งสมัย รัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ก็ยังมีปรากฏอยู่ ดังพระนิพนธ์ของสมเด็จพระปรมพริยาคาภ ราชานุภาพ ซึ่งทรงกล่าวถึงไว้ว่า “ประเพณีอันนี้ (จดหมายเหตุหอศาสตราคม) ได้ทราบว่ายังมีอยู่เมื่อในรัชกาลที่ ๔ จะมีติดต่อมาแต่โบราณ หรือเป็นการเลิกกันไปเสียแล้วคราวหนึ่ง พึ่งมาโปรดให้กลับมีขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๔ ข้อนี้นหาทราบไม่ จนปีมะแม พ.ศ. ๒๔๖๒ หอพระสมุดฯ ได้สมุดคำเก่า ๆ มาแต่ที่แห่งหนึ่งหลายเล่มด้วยกัน มีจดหมายเหตุหอศาสตราคม ครั้งรัชกาลที่ ๔ ปีมะแม พ.ศ. ๒๔๐๒ กับปีวอก พ.ศ. ๒๔๐๓ อยู่ในนั้นตอนหนึ่ง”^๑

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ งานจดหมายเหตุก็ยังคงมีดำเนินอยู่ ดังปรากฏในเอกสารกระทรวง มุรธาธร อาลักษณ์ และรัฐมนตรี กล่าวถึงการที่หม่อมเจ้าประภากร อธิบดีกรมพระอาลักษณ์ ได้กราบทูลเสนอ ความเห็นต่อพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธ์ ราชเลขาธิการ เกี่ยวกับการจัดงบประมาณ กรมพระอาลักษณ์ ซึ่งขึ้นอยู่กับรัฐมนตรีสภา เมื่อ ร.ศ. ๑๑๕ โดยได้กล่าวว่า “จึงขอรับพระราชทาน ยกการใดไปรวมกับราชกิจจา ยกเป็นกองจดหมายเหตุขึ้นกองหนึ่ง” และได้เสนอให้นายอุไทยวรรณเป็นนายเวร มีหน้าที่เป็นผู้แต่ง มีเสมียนอีก ๓ นาย เป็นผู้สืบข่าว ผู้เขียนไต่อาวรี และผู้คัดลอก การนี้จะสำเร็จตามข้อเสนอหรือไม่ ไม่สามารถจะสืบได้ มาปรากฏอีกครั้งหนึ่ง เมื่อ ร.ศ. ๑๑๘ มีประกาศตั้งตำแหน่งข้าราชการกรมรัฐมนตรี แลกรมพระอาลักษณ์ ตั้งให้มีกองจดหมายเหตุ อันมีหลวงนรราชจำนงค์ดำรงตำแหน่งปลัดกรม มีนายเวรคนหนึ่ง ใน ร.ศ. ๑๒๗ มีขุนอนุสิฐวิบูลย์ เป็นปลัดกรม มีหน้าที่รวบรวมเรื่องลงในหนังสือราชกิจจาฯ เป็นส่วนใหญ่

สำหรับหอจดหมายเหตุ ซึ่งจะแยกความหมายออกมาเป็นคำ ซึ่งหมายถึง หน่วยงาน ซึ่งเป็นที่เก็บเอกสารราชการ ทรงตามคำว่า National Archives ของต่างประเทศ โดยมีใช้เพียงแต่หมายถึงการจดเหตุการณ์ประจำวันที่เกิดขึ้น แล้วเก็บไว้ในหอสำหรับเก็บ เช่นหอหนังสือหรือหอศาสตราคมนั้น เริ่มตั้งแต่สมเด็จพระปรมพริยาคาภ ราชานุภาพ ทรงมีพระดำริตั้งหอจดหมายเหตุขึ้นพร้อม ๆ กับพิพิธภัณฑสถาน ดังที่หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย พระธิดาได้ทรงเล่าไว้ว่า

“เรื่องหอจดหมายเหตุ ท่านตรัสว่าหาหนังสือหลักฐานทางราชการในสมัยก่อนๆ ลำบากอยู่แล้ว ฉะนั้น ถ้าเริ่มต้นเสียแต่บัดนี้ ในเวลาอีก ๑๐๐-๒๐๐ ปี เด็ก ๆ จะแต่งหนังสือเรื่องอะไรก็พอจะหาหลักฐานได้จากหอนี้ ไม่ต้องลำบากเหมือนคนชั้นพ่อ” ข้าพเจ้าถามว่า “จะ

๑. ประชุมพงสาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ โอเดียนสโตร์ ตอนที่ ๔๕ เล่ม ๕ พ.ศ. ๒๕๐๑ หน้า (๑๑) - (๑๘)

เอาหนังสือมาจากไหน” ท่านตอบว่า “ส่งไปตามกระทรวงว่าหนังสืออะไรที่พ้น ๒๕ ปี แล้ว ให้ส่งเข้าหอ.....ในไม่ช้าเราก็จะได้เรื่องติดต่อกันเป็นหลักฐาน แต่เรื่องก็เป็นเช่นเดียวกับหอรูป คือ ยังไม่มีใครเห็นความสำคัญ หนังสือเก่าที่มีอยู่ก็อยู่ไปเรื่อย ๆ รอวันให้ปลวกฉลงพระเดชพระคุณชาติต่อไป”^๘

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๕๔ ได้มีการจัดตั้ง แผนกจดหมายเหตุในหอสมุดวชิรญาณ วิธีจัดเริ่มด้วยการแบ่งเอกสารที่เรียกว่า หนังสือจดหมายเหตุ สำหรับราชการบ้านเมืองนั้น ออกเป็น ๒ พวก แบ่งเป็นจดหมายเหตุในอดีตพวกหนึ่ง ในปัจจุบันพวกหนึ่ง กำหนดวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๔ เป็นเขตแบ่ง

สำหรับงานจดบันทึกเหตุการณ์ประจำวัน ซึ่งเป็นประเพณีทำกันมาในราชสำนักนั้น เพิ่งมีปรากฏขึ้นอีกครั้งหนึ่งใน พ.ศ. ๒๔๗๖ มีพระราชกฤษฎีกาแบ่งส่วนราชการกรมศิลปากรจัดตั้งแผนกบันทึกเหตุการณ์ขึ้นในกองหอสมุดแห่งชาติ ต่อมาได้มีพระราชกฤษฎีกาย้ายแผนกบันทึกเหตุการณ์ไปขึ้นกับกองวัฒนธรรม กรมศิลปากร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๑ ต่อมากองวัฒนธรรมได้ยุบเลิกไป จึงได้โอนแผนกนี้ไปอยู่ในกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕ ในสังกัดกรมศิลปากรเช่นเดิม จนในที่สุดเมื่อวันที่ ๑๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ ได้มีประกาศพระราชกฤษฎีกาจัดวางระเบียบราชการกรมศิลปากรขึ้นใหม่ ให้มี ๗ กอง ๒๕ แผนก โดยมีกองจดหมายเหตุแห่งชาติ เป็นกองหนึ่งร่วมอยู่ด้วย มีหน้าที่ดำเนินงานเกี่ยวกับการรวบรวมเหตุการณ์ทั่วไปทั้งในต่างประเทศที่เกี่ยวกับประเทศไทย พร้อมด้วยภาพข่าวเหตุการณ์ แบ่งออกเป็น ๒ แผนก คือ

ก. แผนกบันทึกเหตุการณ์ มีหน้าที่บันทึกเหตุการณ์ภายในประเทศ และเหตุการณ์ต่างประเทศที่เกี่ยวข้องเรื่องของประเทศไทย รวมทั้งเหตุการณ์ที่บันทึกด้วยภาพและด้วยเสียง เพื่อเป็นหลักฐานในการจัดทำประวัติศาสตร์ต่อไป

ข. แผนกเอกสารสำคัญ มีหน้าที่เก็บเอกสารสำคัญ ๆ ของชาติ เพื่อรักษาเป็นหลักฐานยืนยันต่อไป^๙

สำหรับเอกสารที่นำมาเก็บนั้นเป็นเอกสารประเภทสำเนาท้องตรา และใบบอกราชการหัวเมืองที่มีไปยังกระทรวงมหาดไทย ตลอดจนเอกสารราชการต่าง ๆ ที่มีอยู่แต่เดิมในแผนกจดหมายเหตุของหอพระสมุดสำหรับพระนคร รวมทั้งเอกสารราชการแผ่นดินรัชกาลที่ ๕ และที่ ๖

๘. ปาฐกถาเรื่องสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และพระประวัติลูกเกล้า กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรและอื่น ๆ คุรุสภา ๒๕๐๕ หน้า ๒๓๔

๙. รายงานกิจการประจำปี (๒๔๘๕ - ๒๔๘๘) กรมศิลปากร ในสังกัดกระทรวงวัฒนธรรม หน้า ๓๗

๑๐. รายงานเล่มเดียวกัน หน้า ๗๒

อันเป็นชุดที่หอพระสมุดได้รับมาจากกรมราชเลขาธิการ คณะรัฐมนตรี เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๘ ก็ได้ทำการโยกย้ายมาเก็บไว้ในกองจดหมายเหตุแห่งชาติด้วย

ต่อมาเมื่อวันที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๗ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ได้รับมอบเอกสารราชการแผ่นดินสมัยรัชกาลที่ ๗ จากกรมสารบรรณคณะรัฐมนตรีมาอีกชุดหนึ่ง และในเวลาต่อมา ยังได้รับพระเมตตาจากหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย กิติกุล ในการที่ได้ประทานเอกสารส่วนพระองค์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาบำราบปรปักษ์ มาให้เก็บไว้เป็นสมบัติของชาติอีกด้วย

เอกสารชุดสุดท้ายที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ได้รับในปี พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๑๑ คือ เอกสารราชการจากกระทรวงเกษตราธิการ อันเป็นเอกสารเก่าตั้งแต่ก่อนสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งกระทรวงเกษตราธิการได้เก็บรักษาไว้เป็นเวลานาน

งานด้านจดหมายเหตุของไทยได้ค่อย ๆ วัฒนาการมาหลายยุคหลายสมัย เริ่มตั้งแต่การจดบันทึกเหตุการณ์ประจำวันเพียงอย่างเดียว ต่อมาได้เพิ่มงานด้านการรวบรวมเอกสารราชการตามกระทรวงทบวงกรม และหน่วยราชการต่าง ๆ นำมาจัดเก็บรักษา ทำความสะอาด ซ่อมแซม จัดเข้าแฟ้ม ทำบัญชี เพื่อให้สะดวกในการค้นคว้าของนักศึกษา นักค้นคว้า ตลอดจนหน่วยราชการต่าง ๆ ซึ่งต้องการศึกษาค้นคว้าเรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนการปกครอง และความรู้เบ็ดเตล็ดต่าง ๆ เกี่ยวกับชาติไทยของเรา แม้ในปัจจุบัน กองจดหมายเหตุแห่งชาติจะยังเป็นหน่วยงานที่ไม่ใหญ่โตมากนักก็ตาม หากผลงานซึ่งได้เสนอต่อนักศึกษา ประชาชน และหน่วยราชการที่ดำเนินไปด้วยดี เป็นที่ปรากฏตลอดมา ไม่เฉพาะในหมู่ชนชาวไทยเท่านั้น แต่ยังเป็นที่ยกย่องในหมู่นักศึกษาค้นคว้าชาวต่างประเทศอีกด้วย จึงเป็นที่หวังได้ว่า ในกาลข้างหน้าคงจะมีหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ที่ใหญ่โตทันสมัย มีอุปกรณ์และกำลังคนพร้อมมูล มีตัวอาคารที่สร้างถูกหลักวิชาเพื่อช่วยในการเก็บรักษาเอกสารให้คงทนถาวร ตลอดจนมีกฎหมาย หรือ พระราชบัญญัติบังคับให้หน่วยราชการทุกแห่งส่งมอบเอกสารราชการที่มีอายุครบกำหนด มาเก็บรักษาไว้ที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติแทนที่จะเผาทิ้ง ทำลายเสีย หรือสูญหายกระจัดกระจายไป เพราะเอกสารเหล่านี้เองที่จะกลายเป็นประวัติศาสตร์ ให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษากันต่อไป.

บริหารพิพิธภัณฑ์สถานอย่างไรในสังคมปัจจุบัน

ของ

นิคม มุสิกคามะ *

การค้นคว้าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ได้ชี้ให้เห็นว่าเมื่อ ๒๐๐,๐๐๐ ปีมาแล้ว มนุษย์ได้ถือกำเนิดและปฏิรูปวัฒนธรรมของตนเองขึ้น เป็นการแยกชีวิตความเป็นอยู่ออกจากสภาพของความเป็นสัตว์เครื่องจวน และค้นพบหนี่ความเป็นอยู่ตามธรรมชาติ โดยการระเหเร่ร่อนไปตามแหล่งที่มีอาหารอุดมสมบูรณ์ ต่อสู้ป้องกันชีวิตด้วยเครื่องมือหินอันเป็นอาวุธที่ประดิษฐ์ขึ้นใช้ สืบต่อวิวัฒนาการมาจนกระทั่งได้รู้จักการใช้เหล็ก และคิดอักษรขึ้นใช้แทนเสียงเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์สืบต่อมาจนกระทั่งถึงยุควิทยาศาสตร์เฟื่องฟูในปัจจุบันนี้ ระยะเวลาับร้อย ๆ ศตวรรษที่ผ่านมา ได้มีการสร้างสรรค์และทิ้งร่องรอยความเป็นอยู่ ที่วิวัฒนาการทั้งด้านการเมืองและการปกครอง สังคม วัฒนธรรมสาขาต่าง ๆ สืบต่อกันมาไม่ขาดสาย อาณาจักรที่ยิ่งใหญ่และเกรียงไกรของโลกหลายต่อหลายอาณาจักร นับตั้งแต่ราชวงศ์ฟาโรห์ปกครองลุ่มแม่น้ำไนล์ท่ามกลางน้ำตาและความปวดร้าวของชาวฮีบรู อาณาจักรเปอร์เซีย เข้าปกครองดินแดนเอเธน เรื่อยมาจนกระทั่งพระเจ้าอเล็กซานเดอร์เปิดศตวรรษสงครามครองโลกจนกระทั่งราชินีคลีโอพัตราแห่งอียิปต์ปกครองแม่น้ำไนล์ สลับซับซ้อนกันไปมาหลายยุคหลายสมัย แต่หาเมื่อไรที่เรื่องราวของมนุษย์ต่าง ๆ ไว้อย่างแท้จริงไม่ เรื่องราวที่ทรงอิทธิพลของอารยธรรมเหล่านี้ผ่านพ้นไปตามลำดับ จนกระทั่งพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ขณะคริสต์ศาสนากำลังแยกตัวกันในประเทศอิตาลี ออกเป็นนิกายโปรเตสแตนต์และโรมันคาทอลิก ปัญหาเรื่องอารยธรรมและมนุษย์ธรรมในอดีตของมนุษยชาติจึงได้เกิดการโต้เถียงขึ้น เมื่อนักสอนศาสนาพวกหนึ่งประกาศว่าอารยธรรมของมนุษย์นั้นเพิ่งเกิดขึ้น เพราะความกรุณาของพระเจ้าและเพราะพระเมตตาของพระเยซูเอง พวกที่เชื่อในคำสอนและคำประกาศก็เชื่อไป ส่วนพวกที่ไม่เชื่อว่ามนุษย์ธรรมและอารยธรรมของมนุษย์มีมาก่อนแล้วก็คัดค้านความคิดเช่นนี้ ทำให้การรวบรวมหลักฐานอารยธรรมของมนุษย์ การแสวงหาศิลปโบราณวัตถุสมัยเก่า ๆ เกิดขึ้นติดตามมาด้วยการขุดค้นเสาะหาหลักฐานที่แสดงเรื่องราวความเป็นมาของมนุษย์เผ่าต่าง ๆ การปฏิรูปวิชาโบราณคดีจึงได้เกิดขึ้นในครั้งนั้น ขณะเดียวกันการปฏิรูปศิลปรวบรวมโบราณวัตถุได้เกิดขึ้นในคราวเดียวกันนั้น ในรูปของห้องรวบรวมวัตถุ หรือพิพิธภัณฑ์สถานส่วนบุคคล

* หัวหน้าแผนกพิพิธภัณฑ์และโบราณสถานพระนคร กองโบราณคดี กรมศิลปากร

พิพิธภัณฑ์สถานส่วนบุคคล (Private Museum) เมื่อการรวบรวมวัตถุแพร่หลายขึ้น สุนทรียภาพของวัตถุตลอดจนตำนานและจารึกก็ค่อย ๆ ขยายรายละเอียด ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของอารยธรรม มนุษยธรรมขึ้นทีละเล็กทีละน้อย จนกระทั่งซึมซาบเข้าไปในสายเลือดของนักค้นคว้า นับตั้งแต่ชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่อาศัยหลบนอนอยู่ตามถ้ำ ได้ความสืบต่อมาจนกระทั่งชนเผ่าฮิบบริติกอักษรขึ้นใช้และวิวัฒนาการเรื่อยมาตามลำดับ ยิ่งค้นคว้าก็ยิ่งพบรายละเอียดทางด้านการเมือง สังคม ศาสนา ศิลปและวัฒนธรรมสาขาอื่น ๆ จนทราบแน่นอนว่าอารยธรรมของมนุษย์นั้น ได้มีมานานแล้วและสูงส่งยิ่งกว่าอารยธรรมที่เวสต์ลัมคริสต์ศาสนาเสียอีก การรวบรวมวัตถุเพื่อโต้แย้งทฤษฎีใหม่เกี่ยวกับอารยธรรมจนกลายมาเป็นการรวบรวมวัตถุเพื่อการค้นคว้าของมนุษย์ที่ผ่านพ้นไปแล้ว ความคิดความอ่านที่จะรวบรวมวัตถุเพื่อโต้แย้งคำโฆษณาของพวกหมอสอนศาสนาที่ว่ามนุษยธรรมเพิ่งจะเกิดขึ้นเพราะพระผู้เป็นเจ้านั้นเหือกหายไปแล้ว เหลืออยู่แต่ความสงสัยในประวัติความเป็นมาของอารยธรรมเก่า ๆ เท่านั้น

เมื่อหลักการและจุดมุ่งหมายของการรวบรวมวัตถุได้เปลี่ยนแปลงไปเช่นนี้ โครงสร้างและเป้าหมายของพิพิธภัณฑ์สถานแต่ละแห่ง จึงเปลี่ยนไปเป็นสถาบันที่สร้างขึ้นสำหรับการศึกษาค้นคว้าอารยธรรมและศิลปกรรมมากมายหลายสาขา และถือกันว่าพิพิธภัณฑ์สถานเป็นสถาบันที่เชิดชูพุทธปัญญาโดยเฉพาะ ในที่สุดการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์สถานกลายเป็นความนิยมของขุนนาง พ่อค้าและเชื้อพระวงศ์ในราชสำนักต่าง ๆ ที่จะต้องรวบรวมหลักฐานทางอารยธรรมและศิลปกรรมเพื่อประดับสติปัญญาความอัจฉริยะของตน จนกระทั่งขยายไปตามราชอาณาจักรต่าง ๆ จากราชสำนักหนึ่งของประเทศหนึ่ง กับราชสำนักของอีกประเทศหนึ่งและเกิดการแข่งขันกันขึ้นจนกลายเป็นคติว่า “ราชบัลลังก์ใดจะแข็งแกร่งเพียงไรนั้น นอกจากจะมีหอกดาบและทหารคอยคุ้มครองราชอาณาจักรแล้ว จะต้องมียศพลหลักฐานทางอารยธรรมเป็นอาวุธทางพุทธปัญญาของประเทศด้วย”

ประเทศแรกที่เริ่มรวบรวมวัตถุในยุโรปคือประเทศอิตาลี เพราะประวัติศาสตร์ศิลปกรรมยุคฟื้นฟูได้ปฏิรูปขึ้นในประเทศนี้ ห้องรวบรวมวัตถุที่รู้จักกันดีในวงการพิพิธภัณฑ์ได้แก่ห้องรวบรวมศิลปโบราณของเซเรซีแห่งเมืองเทรวิก ทางตอนเหนือของอิตาลี วัตถุส่วนใหญ่ที่รวบรวมในระยะแรกนั้น ได้แก่งานด้านประติมากรรม จิตรกรรม ต่อมาการรวบรวมวัตถุแพร่หลายไปยังประเทศฝรั่งเศส อังกฤษ เนเธอร์แลนด์ สเปน เยอรมัน ออสเตรีย สวีเดน ฯลฯ การรวบรวมในระยะหลังนอกจากเป็นงานด้านประติมากรรมและจิตรกรรมแล้ว ยังแพร่ขยายไปทางด้านชีววิทยา ภูมิศาสตร์ แผนที่และตำราต่าง ๆ ด้วย ฐานะความเป็นอยู่ของห้องรวบรวมวัตถุเหล่านี้เราเรียกว่า พิพิธภัณฑ์สถานส่วนบุคคล (Private Museum) เพราะถือว่าบุคคลเป็นผู้สนับสนุนในการรวบรวมทั้งหมด

ในระบอบที่บุคคลระดับต่าง ๆ กำลังหลงใหลในการรวบรวมวัตถุเพื่ออวดอ้างความยิ่งใหญ่ในทางพุทธิปัญญากันนั่นเอง ฐานะทางเศรษฐกิจในยุโรปได้เกิดการเสื่อมล้ำต่ำสูงกันมากขึ้น ราชรัฐที่ไม่มีสิทธิ์มีเสียงในการปกครอง ได้รับการกดดันทางภาษีอากรเพื่อบำรุงราชสำนักและขุนนางต่าง ๆ มาก จนในที่สุดได้เกิดการปฏิวัติขึ้นในประเทศฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๒ และราชรัฐสามัญได้เข้ามามีบทบาทในการปกครองประเทศบ้าง เข้าควบคุมการใช้จ่ายเงินงบประมาณของประเทศบ้าง กิจกรรมบางอย่างที่เคยอยู่ในมือของพ่อค้า ขุนนางและเจ้าหน้าที่เชื้อพระวงศ์ได้ถูกยึดมาเป็นสมบัติส่วนกลาง และอยู่ในความควบคุมดูแลของรัฐบาลผู้บริหารประเทศ (Public Museum) บรรดาเจ้าหน้าที่ผู้ที่ศึกษากันว่าประวัติความเป็นมาของวัตถุที่รวบรวมไว้ (ซึ่งต่อมาได้มีการบัญญัติศัพท์ใช้ว่าผู้อำนวยการหรือภัณฑารักษ์) ต่างต้องการงบประมาณช่วยเหลือจากรัฐบาลแทนพ่อค้า ขุนนางและเจ้าหน้าที่เชื้อพระวงศ์เพื่อนำไปใช้จ่ายในการบำรุงรักษาวัตถุโบราณที่รวบรวมไว้ จึงได้เกิดปฏิกิริยาทางกิจกรรมเพื่อเรียกร้องงบประมาณขึ้นเป็นครั้งแรก กิจกรรมดังกล่าวนั้นคือการทำทะเบียนบัญชีแสดงจำนวน ขนาดและสมัยของวัตถุที่ตนรวบรวมไว้เพื่อเสนอให้รัฐบาลพิจารณาจ่ายเงินค่าบำรุงรักษาศิลปวัตถุและเจ้าหน้าที่ผู้ดำเนินการเป็นครั้งแรก แต่ทะเบียนดังกล่าวนี้หาได้เป็นประโยชน์อันใดแก่คณะรัฐบาลผู้บริหารประเทศไม่ ในทางตรงกันข้าม เจ้าหน้าที่ของพิพิธภัณฑสถานแห่งหนึ่งใช้เป็นหลักในการอ้างอิงวัตถุอีกพิพิธภัณฑสถานหนึ่งเท่านั้น ฐานะของพิพิธภัณฑสถานในระยะนี้จึงได้รับการยกย่องว่าเป็นสถาบันการค้นคว้า (Encyclopedia Museum) และการค้นคว้าอารยธรรมของโลกในสมัยนั้นได้เป็นส่วนสำคัญที่ผลักดันให้เห็นความสำคัญของพิพิธภัณฑสถานเป็นครั้งแรก หอศิลป์ อาคารพิพิธภัณฑสถานหลายแห่ง ต่างถูกสร้างขึ้นและได้รับการสนับสนุนทางการเงินด้วยดี ประเทศต่าง ๆ หลายประเทศ จักรวรรดิต่าง ๆ หลายจักรวรรดิจึงได้เริ่มสร้างพิพิธภัณฑสถานเป็นครั้งแรก และด้วยเหตุที่ฐานะความเป็นอยู่และภูมิประเทศของจักรวรรดิต่าง ๆ ในยุโรปมีความใกล้ชิดกันมาก อิทธิพลของการปฏิวัติในฝรั่งเศสและการปฏิรูปพิพิธภัณฑสถานจึงได้แพร่หลายไปตามภาคพื้นต่าง ๆ พิพิธภัณฑสถานประจำจังหวัด (Provincial Museum) ประจำเมือง (State Museum) และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (National Museum) จึงได้เกิดขึ้นตั้งแต่นั้นมาโดยประเทศอังกฤษได้จัดแสดงการศึกษาค้นทางวิทยาศาสตร์และศิลปวัฒนธรรมขึ้นเรียกว่างานสินค้านานาชาติ แล้วเอาสิ่งของที่แสดงทั้งหมดจัดแสดงขึ้นในพิพิธภัณฑสถานวิกตอเรียและอัลเบิร์ต เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๙ หลังจากนั้นไม่กี่ปีฝรั่งเศสได้จัดแสดงงานสินค้านานาชาติและจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติทางมนุษย์ขึ้น ขณะเดียวกันทางประเทศสเปน เยอรมัน และเนเธอร์แลนด์ต่างก็จัดตั้งพิพิธภัณฑสถานขึ้น ประกาศความยิ่งใหญ่ของจักรวรรดิของตนเองขึ้นบ้าง จนกระทั่งความคึกในการรวบรวมวัตถุศิลปวัตถุเพื่อประโยชน์ในด้านการศึกษากันกว่าแพร่หลายไปทั้งภาคพื้นยุโรป เอเชีย และแอฟริกา

เมื่อชาติแต่ละชาติเริ่มแข่งขันกันทางด้านวัฒนธรรมและเศรษฐกิจเช่นนี้ไม่นานนักผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจที่เป็นกำลังสนับสนุนความยิ่งใหญ่ทางการเมือง อุดมคติ และชาติพันธุ์ของมนุษย์ก็ตามมา การเพาะชาตินิยมโดยอาศัยวัฒนธรรมเป็นแหล่งกลางเกิดขึ้น ฐานะของพิพิธภัณฑ์ต่าง ๆ ที่เป็นเพียงแหล่งรวบรวมสมบัติทางวัฒนธรรมของมนุษย์ก็เปลี่ยนแปลงไปเป็นสถาบันทางการเมืองความยิ่งใหญ่ทางการเมือง ซึ่งเราเรียกว่าพิพิธภัณฑ์สถานเพื่ออุดมคติ (Idialistic Museum) โดยใช้พิพิธภัณฑ์สถานเป็นสถาบันที่โฆษณาความยิ่งใหญ่ของจักรวรรดิ โฆษณาความยิ่งใหญ่ทางอำนาจและการเมือง ในที่สุดผลประโยชน์ของเยอรมัน กับอังกฤษฝรั่งเศสและรัสเซียซึ่งเป็นจักรวรรดิที่มีอำนาจในระยะนั้นจึงเกิดขัดแย้งกันขึ้น และกลายเป็นสงครามโลกครั้งที่ ๑ ในที่สุดอุดมคติทางการเมืองการบริหารพิพิธภัณฑ์ที่เคยเป็นแหล่งกลางแห่งการเพาะชาตินิยมของประเทศ ได้เปลี่ยนแปลงความคิดความอ่านไปทางการศึกษา เพราะชาตินิยมได้แสดงผลให้มนุษย์เห็นถึงความร้ายกาจของสงครามโลกครั้งที่ ๑ มาแล้ว ฐานะของพิพิธภัณฑ์สถานจึงเป็นสถาบันทางการศึกษาตั้งแต่บัดนั้นมาสืบจนกระทั่งบัดนี้

พิพิธภัณฑ์สถานหลังสงครามโลกครั้งที่ ๑

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๑ ประชาชนและพิพิธภัณฑ์สถานมีความเกี่ยวข้องกันมาก เพราะตลอดเวลาแห่งสงครามต่างได้รับความเหี้ยมโหดในการต่อสู้ด้วยอาวุธยุทธโปกรณ์สมัยใหม่ ภาวะด้านจิตใจของคนหนุ่มผู้ด้วยภัยพิบัติโดยทั่วกัน เป็นผลให้อุดมคติของพิพิธภัณฑ์เปลี่ยนไปจากการเพาะชาตินิยมไปเป็นการศึกษา และความเฟลิดเฟลิดประกอบกับระยะเวลานั้นการประดิษฐ์คิดค้นทางวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับเครื่องจักรกลยังไม่เจริญเต็มที่ วิทยุ โทรทัศน์ ภาพยนตร์ หนังสือพิมพ์ แม้จะค้นพบและสร้างแพร่หลายแล้วก็ตามแต่ยังล้าหลังและมีราคาแพงมาก เป็นเหตุให้คนธรรมดาไม่สามารถซื้อไว้เป็นสมบัติส่วนตัวได้ พิพิธภัณฑ์สถานจึงเป็นสถาบันแห่งเดียวที่สามารถให้ความสนุกสนาน เฟลิดเฟลิดแก่ประชาชนได้โดยทั่วถึง และเป็นที่รู้จักกันดีของชาวยุโรปในสมัยนั้น

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ได้เกิดการปฏิวัติทางด้านอุตสาหกรรมและมีการแข่งขันกันทางการศึกษา ตลอดจนเศรษฐกิจ การเมือง และการปกครองระหว่างซีกโลกหนึ่งกับอีกซีกโลกหนึ่งผลักดันให้การประดิษฐ์คิดค้นทางวิทยาศาสตร์ เกี่ยวกับเครื่องจักรกลได้ก้าวหน้ามาสู่ยุคแห่งความเจริญอย่างสูงสุด อุปกรณ์เกี่ยวกับการศึกษาและความเฟลิดเฟลิด เช่น หนังสือพิมพ์ ภาพยนตร์ วิทยุ โทรทัศน์ ฯลฯ ได้เกิดขึ้นมากมายและราคาค่าสร้างถูกลงจนประชาชนธรรมดาสามัญสามารถซื้อเป็นเจ้าของได้ ประกอบกับสถาบันที่เกิดขึ้นใหม่เหล่านี้เป็นกิจกรรมที่เคลื่อนไหวตามเหตุการณ์ของโลกทั้งด้านความรู้และความเฟลิดเฟลิด เรียกร้องความตื่นตัวอยู่

ตลอดเวลา เป็นเหตุให้ความใกล้ชิดผูกพันระหว่างพิพิธภัณฑสถานกับประชาชนค่อย ๆ ห่างไกลออกไปตามลำดับ จนในที่สุดพิพิธภัณฑสถาน ซึ่งเป็นสถาบันเดียวที่มีความยิ่งใหญ่ทางการศึกษาและความเพลิดเพลิน สืบต่อมาหลายศตวรรษได้เริ่มกลายไปเป็นสถาบันที่น่าเบื่อหน่าย มีกิจกรรมที่ล้าหลังจนเป็นเหตุให้พิพิธภัณฑสถานของเอกชนหลายแห่ง ต้องโอนกิจการให้แก่รัฐบาล และพิพิธภัณฑสถานของรัฐบาลหลายแห่งต้องวางแผนงานและ โครงสร้างของการบริหารในแนวใหม่ เพราะ ไม่เช่นนั้นแล้วความหายนะจะเกิดขึ้นกับสถาบันชนิดนี้

อะไรคือภาวะและความรับผิดชอบของพิพิธภัณฑสถานในสังคมปัจจุบัน ?

ได้กล่าวมาแล้วว่าภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๑ เป็นต้นมา ได้เกิดการปฏิวัติทางการอุตสาหกรรมและเกิดการแข่งขันทางการเมือง ทางสังคมเศรษฐกิจเป็นผลให้การประดิษฐ์คิดค้นทางวิทยาศาสตร์เจริญขึ้นอย่างสูงสุด ผลการประดิษฐ์คิดค้นทางวิทยาศาสตร์ เป็นเหตุให้เกิดสถาบันทางการศึกษาแบบใหม่ขึ้นมากมาย และการศึกษานี้เป็นปัญหาที่นำไปสู่แสงสว่าง เป็นปัญหาที่นำไปสู่การแก้ไขสถานะการณ์เกี่ยวกับชีวิต เศรษฐกิจ สังคมและทางการเมือง ด้วยเหตุนี้ ภาวะกิจของพิพิธภัณฑสถานจึงเกี่ยวข้องกับการศึกษาของประชาชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น แต่อย่างไรก็ตามบางท่านอาจจะสงสัยว่า อะไรคือการศึกษาในพิพิธภัณฑสถาน ?

เมื่อพูดถึงการศึกษาในสังคมปัจจุบัน เรามักจะเข้าใจกันว่าหมายถึงการฟังคำบรรยาย การอ่านตำรับตำรา หรือการเข้าห้องเรียน มีครูเป็นผู้สอน หลังจากนั้นจึงมีการสอบเพื่อวัดประสิทธิภาพนิยัตินักคุณวุฒิตามระดับชั้น แต่โดยข้อเท็จจริงแล้ว คำว่าการศึกษาหาได้จำกัดความอยู่เพียงแต่การศึกษาเล่าเรียนในโรงเรียน มหาวิทยาลัยหรือวิทยาลัยเท่านั้นไม่ หากแต่เกี่ยวพันไปถึงการค้นคว้าหาประสบการณ์จากความชำนาญต่าง ๆ ด้วย และในการศึกษาค้นคว้าหาความชำนาญนั้น นอกจากจะอาศัยบทเรียนจากประสบการณ์ที่เกิดขึ้นเพราะความชำนาญในหน้าที่การงานแล้ว ยังต้องอาศัยจากสถาบันอื่น ๆ เช่น โทรทัศน์ วิทยุ หนังสือพิมพ์ ฯลฯ ด้วย เมื่อการศึกษามีสภาพกว้างขวางเช่นว่านี้ พิพิธภัณฑสถานจึงเป็นสถาบันทางการศึกษาอย่างหนึ่ง แต่เป็นการศึกษาด้วยหลักฐานข้อเท็จจริงไม่ใช่การบรรยายหรือการอ่านจากข้อวิเคราะห์ชั้นหลัง เป็นการศึกษาด้วยเหตุผลที่เรียกว่าการค้นคว้าและวิจัย

การศึกษาในพิพิธภัณฑสถาน

เมื่อพิพิธภัณฑสถานไม่ใช่สถาบันทางการศึกษาโดยตรงเหมือนโรงเรียน วิทยาลัย มหาวิทยาลัย แม้พิพิธภัณฑสถานจะไม่หยิบยื่นความรู้ในศาสตร์แขนงต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับความเจริญรุ่งเรืองทางด้านเศรษฐกิจ เช่น คณิตศาสตร์ ภาษาศาสตร์ การปกครอง คติทางการเมือง

เรื่องราวชีวิตประจำวันในเหตุการณ์ของโลกอย่างกว้างขวางก็ตาม แต่การศึกษาด้านศิลปศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ฯลฯ เท่าที่มีอยู่ในพิพิธภัณฑ์สถานนั้น ข้าพเจ้ากล่าวได้ว่า ไม่มีสถาบันใดที่ให้ข้อเท็จจริงและถูกต้องยิ่งไปกว่าการค้นคว้าและวิจัยในพิพิธภัณฑ์สถาน ไม่มีสถาบันใดในบรรดาสถาบันการศึกษาของประชาชนทั้งปวง จะเปิดโอกาสให้ประชาชนได้ใช้ วิจารณ์แผนทางการศึกษาการค้นคว้าและวิจัย ยิ่งใหญ่และถูกต้องเหนือไปกว่าการศึกษาค้นคว้า และวิจัยในพิพิธภัณฑ์สถาน เพราะห้องแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานก็ดี ในคลังเก็บของเหลือจัดอื่น ๆ ก็ดี เป็นหลักฐานของจริง เป็นข้อมูลที่ต้องสำหรับการค้นคว้าและวิจัยที่สุด และการศึกษาใน พิพิธภัณฑ์สถานไม่ใช่การศึกษาด้วยสัญลักษณ์ตัวอักษรบนแผ่นกระดาษ หรือส่งมาตามกระแสนกสิน เช่น วิทยุหรือโทรทัศน์ที่ผ่านไปอย่างรวดเร็ว แต่เป็นการศึกษาที่หนักแน่นและมีเหตุผล ที่ถูกต้อง

แม้ว่าภาวะที่แท้จริงของพิพิธภัณฑ์สถานอยู่ที่การศึกษาก็ตาม แต่พิพิธภัณฑ์สถานที่ดี ควรจะได้คำนึงถึงปัญหาอื่น ๆ เช่น การรวบรวม การค้นคว้า การวิจัย การจัดแสดงและการ โอบอุ้มบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการพิพิธภัณฑ์สถานนั้น ๆ ด้วย เป็นต้นว่าพิพิธภัณฑ์สถานทางศิลป ร่วมสมัย ควรจะได้โอบอุ้มศิลปินผู้สร้างสรรค์งานโดยการซื้อหรือร่วมกันจัดแสดงนิทรรศการงาน ขึ้นใหม่ พิพิธภัณฑ์สถานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีควรจะได้โอบอุ้มช่วยเหลือบทความ และข้อความและผลการค้นคว้าหรือวัตถุหลักฐานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานสาขานั้นตามสมควร เพราะไม่เช่นนั้นแล้วโลกของวงการพิพิธภัณฑ์สถานจะแคบอยู่ในวงจำกัด เฉพาะนักการพิพิธภัณฑ์ เท่านั้น เหตุนี้พิพิธภัณฑ์สถานที่ดีจึงต้องคำนึงถึงประชาชนในระดับต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นนักเรียน นักศึกษา หรือผู้ค้นคว้าให้มากที่สุด เพื่อให้เกิดความใกล้ชิดและเกิดความเข้าใจที่ดีต่อกันระหว่างนักการ พิพิธภัณฑ์และประชาชน อาจเป็นไปในรูปของการประชุม อภิปราย การจัดตั้งสโมสรทางการ ค้นคว้าหรือการสถาปนาสมาชิกพิพิธภัณฑ์สถาน ฯลฯ

เมื่อภาระของพิพิธภัณฑ์สถานในภาคพื้นยุโรปมาถึงจุดนี้ และประชาชนมีความ เกี่ยวข้องกับความเจริญหรือความเสื่อมของพิพิธภัณฑ์สถานแต่ละแห่งเช่นนั้นแล้ว “เขาจะบริหาร พิพิธภัณฑ์สถานอย่างไร ในสภาวะที่ประชาชนกำลังเปลี่ยนแปลงอย่างสุดเหวี่ยง สถาบันเช่นนั้น จึงมีชีวิตเป็นที่น่าสนใจของเขา” เมื่อขบคิดประเด็นเรื่องนี้ ข้าพเจ้าคิดว่า คำว่า “ประชาชน” น่าจะเป็นคำเพราะที่สุดในการวางรากฐานชนิดนี้ เพราะในปัจจุบันไม่ว่าจะเป็นจีน ละคอน ภาพยนตร์ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ ต่างก็อยู่ภายใต้การสนับสนุนอุปถัมภ์ของประชาชนทั้งสิ้น แต่ ประชาชนในโลกวิทยาศาสตร์ปัจจุบันนี้หาได้ยึดอยู่กับที่เช่นกาลก่อนไม่ เพราะการประดิษฐ์คิดค้น ทางวิทยาศาสตร์ทำให้โลกแคบลง ๆ ตามลำดับ การสัญจรไปมาระหว่างซีกโลกหนึ่งกับอีกซีกโลก-

หนึ่งเป็นไปอย่างสะดวก แต่ละชาติได้รับกระแสข่าวไปมา สังคมจึงมีแต่การเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา เป็นเหตุให้สถาบันใดที่หยุดนิ่งอยู่กับที่เกิดความตายด้านขึ้น ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าคิดว่า ปัจจุบันนี้สถาบันแห่งใดหรือชนิกใดก็ตามที่เป็นที่น่าเบื่อหน่าย ไม่มีกิจกรรมที่เคลื่อนไหวเป็นที่สนใจของประชาชนแล้ว จะเกิดความตายด้านขึ้น และความตายด้านของประชาชนที่มีต่อสถาบันเช่นว่านี้ หากไม่รีบดำเนินการแก้ไขแล้วความหายนะจะเกิดขึ้น กิจกรรมพิพิธภัณฑสถานก็เช่นเดียวกัน หากเป็นอยู่ในภาวะที่ประชาชนเบื่อหน่ายแล้ว ความตายด้านก็จะเกิดขึ้นและนำไปสู่ความหายนะในที่สุด ด้วยเหตุนี้ความมุ่งหมายในการบริหารพิพิธภัณฑสถานในปัจจุบันจึงไม่ควรจำกัดขอบเขตเพียงแต่การควบคุมทะเบียนบัญชี การจัดแสดงวัตถุ การแบ่งหมวดหมู่ของเหลือจัด การดูแลความปลอดภัยและการวิจัยความรู้ตามสาขาของพิพิธภัณฑสถานเท่านั้น แต่ควรได้พิจารณาถึงกิจกรรมต่าง ๆ ที่เคลื่อนไหวไปตามภาวะความสนใจของประชาชนผู้แวดล้อมด้วย และด้วยความคิดเห็นเช่นนี้ ข้าพเจ้าคิดว่าพื้นฐานประการสำคัญในการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานแต่ละสาขานั้น ควรจะได้คำนึงถึงความสนใจของประชาชนเป็นประการแรก และในภาวะที่ประชาชนกำลังเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงทางสังคมนี้ ข้าพเจ้าคิดว่าการชุบชีวิตให้เกิดขึ้นในพิพิธภัณฑสถานเป็นหลักสำคัญที่สุดในการบริหารงานเช่นว่านี้ และในภาวะสังคมปัจจุบัน

อาจมีบางท่านเกิดความสงสัยขึ้นว่า ในเมื่อวัตถุที่แสดงในพิพิธภัณฑสถานเป็นของที่ตายแล้วทั้งสิ้น ทำไมข้าพเจ้าจึงนำเอาคำว่าชีวิตเข้ามาเกี่ยวกับกิจการพิพิธภัณฑสถานนี้ด้วย ข้าพเจ้าขอเรียนว่า คำว่าชีวิตในที่นี้หมายถึงชีวิตในค่านความรู้สึก อันเกี่ยวกับความสนุกสนานเพลิดเพลินเคลื่อนไหวไม่ตายด้านต่อประชาชน เพราะเหตุนี้เองในระยะแห่งการแข่งขันเช่นว่านี้ “การบริหารพิพิธภัณฑสถานให้เป็นสถาบันที่มีชีวิตจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่สุด” เมื่อประชาชนเป็นผู้มีอำนาจที่ตัดสินความเสื่อมหรือความเจริญรุ่งเรืองของพิพิธภัณฑสถานแล้ว ผู้บริหารพิพิธภัณฑสถานแต่ละแห่งควรจะได้คำนึงต่อไปด้วยว่า ประชาชนรู้จักพิพิธภัณฑสถานอย่างไร ? และในปัจจุบันอะไรคือความหมายของพิพิธภัณฑสถานตามความเข้าใจของพวกเขา และข้าพเจ้าคิดว่าคำตอบที่ง่ายที่สุดที่ประชาชนรู้จักก็คือ อาคารที่รวบรวมและจัดแสดงสิ่งของ เพราะสิ่งที่ประชาชนพบและเห็นคือ ห้องแสดงที่เปิดให้ประชาชนชม และถ้าห้องแสดงใดงามเป็นที่ประทับใจก็เกิดศรัทธาต่อกิจการของพิพิธภัณฑสถานแห่งนั้น เมื่อห้องแสดงของพิพิธภัณฑสถานเป็นส่วนสำคัญที่สุดในกิจการพิพิธภัณฑสถานแล้ว ข้าพเจ้าคิดว่าสิ่งแรกที่เรควรพิจารณาปรับปรุงอันดับแรกนั้น เห็นจะเป็นห้องแสดงในพิพิธภัณฑสถานนั่นเอง เพราะองค์ประกอบส่วนนี้ของอาคารพิพิธภัณฑสถานใกล้ชิดกับความรู้สึกของประชาชนมากที่สุด แต่ปัญหามีต่อไปว่าห้องแสดงและมาตรการจัดแสดงอย่างไรเป็นมาตรการแห่งการสนใจของประชาชน และเจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑสถานจักอย่างไรจึงจะสร้างความ

ศรัทธาต่อประชาชนผู้เข้าชมทุกชั้นและทุกระดับ ในประเทศเราแม้กิจการพิพิธภัณฑ์สถานได้เติบโตมาเกือบครึ่งศตวรรษแล้วก็ตาม แต่กุศโลบายทางการบริหารไม่ว่าการวิเคราะห์สถิติของผู้ชม การจัดสัมมนา อภิปราย การประชุมวางแผน หรือโครงการถาวรในระยะสั้นหรือระยะยาวไม่เคยได้ดำเนินการแต่อย่างใด การจำแนกและกันตัวเลขของประชาชนยังไม่ได้ดำเนินการ เพราะฉะนั้นการวิเคราะห์ปัญหานี้ จึงคงอาศัยความคิดเห็นของนักการพิพิธภัณฑ์สถานในต่างประเทศเป็นหลักอยู่ตลอดเวลา แม้ในบทความของข้าพเจ้า นี้ก็อาศัยหลักการของวงการพิพิธภัณฑ์สถานในต่างประเทศเป็นหลักเช่นเดียวกัน จำนวนของแต่ละกลุ่มแต่ละพวกจะแตกต่างกันก็ตาม ข้าพเจ้ายังมีความเห็นคล้ายตามผู้เชี่ยวชาญของสภาการพิพิธภัณฑ์ระหว่างชาติที่ว่า ประชาชนที่เข้าชมพิพิธภัณฑ์สถานในปัจจุบันนี้ ไม่ว่าจะมาเป็นกลุ่มหรือแยกมาเดี่ยว ไม่ว่าจะเป็นนักเรียน นักศึกษา ประชาชนต่างก็มีความมุ่งมาดปรารถนาที่จะชมพิพิธภัณฑ์สถานด้วยความต้องการ ๓ ประการ คือ

๑. คนที่เข้าชมเพื่อค้นคว้าหาความเพลิดเพลิน (Romantic Approach) คนประเภทนี้ส่วนใหญ่มักจะเป็นคนเที่ยวเตร่ ไม่นิยมการพักผ่อนที่บ้าน เมื่อมีเวลาว่างก็จะหาสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ ครั้นผ่านไปตามส่วนต่าง ๆ ของเมือง เป็นอาคารพิพิธภัณฑ์สถานดึงดูดใจ หรือเห็นการโฆษณา ก็แวะเข้าชมกิจการพิพิธภัณฑ์สถานแห่งนั้น

๒. คนที่ชมเพื่อค้นหาความงาม (Esthetic Approach) คนประเภทที่สองนี้ ส่วนใหญ่มักจะเคยเข้าชมพิพิธภัณฑ์สถานมาบ้างแล้ว และรู้ค่าความงามแห่งค่านันทริยของวัตถุพอสมควรส่วนใหญ่มักจะอยู่ในระดับกลาง ได้แก่ นักเรียน นักศึกษา

๓. คนที่เข้าชมพิพิธภัณฑ์เพื่อศึกษาค้นคว้า (Intellectual Approach) ความต้องการของคนประเภทนี้ ส่วนใหญ่มุ่งที่จะแสวงหาวัตถุหลักฐานข้อมูลซึ่งพิพิธภัณฑ์สถานมีอยู่พร้อมประกอบการค้นคว้าและวิจัยของตน

เมื่อประชาชนมี ๓ ประเภทเช่นว่านี้ ข้าพเจ้าคิดว่าห้องแสดงของพิพิธภัณฑ์สถานที่ดีควรตอบสนองตามความต้องการของคนในกลุ่มต่าง ๆ ไม่ใช่กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ แต่ควรมีทั้งการแสดงในรูปของความเพลิดเพลิน การแสดงในรูปของความงาม และการแสดงในรูปของการค้นคว้า ด้วยเหตุนี้กล่าวนี้ลักษณะของห้องแสดงที่ดี มีลักษณะดังนี้ คือ

๑. ห้องแสดงและการจัดแสดงนั้น ควรให้ความเพลิดเพลิน สร้างความประทับใจให้แก่คนกลุ่มแรก ให้เกิดความสมหวังตามรสนิยม และความต้องการในพิพิธภัณฑ์ตามรสนิยมของตน

๒. ห้องแสดงและการจัดแสดงนั้นควรเน้นให้เป็นสุนทริยภาพแห่งองค์ประกอบของห้องและวัตถุที่จัดแสดงรวมถึงองค์ประกอบ และวิถีทางแห่งการเคลื่อนไหวที่ไม่แออัดด้วย

๓. ห้องแสดงและการจัดแสดง ควรจะเน้นให้เห็นความสัมพันธ์ของเรื่องด้วยวัตถุ และเน้นให้ประชาชนเกิดความรู้ขึ้นได้ว่าอะไรเป็นเรื่องแรกที่ควรชม อะไรเป็นเรื่องที่สองและผลสรุปเป็นอย่างไร

การจัดแสดงวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแต่ละแห่ง ไม่ควรมุ่งประเด็นใดประเด็นหนึ่งเพื่อคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ แต่ควรจะได้พิจารณาถึงความต้องการของคนทั้งสามกลุ่ม เพราะเมื่อเขาเหล่านั้นเข้าชมพิพิธภัณฑสถานและได้พบกับสิ่งที่ตนต้องการแล้ว ไม่ต้องสงสัยเลยว่าพวกเขาจะจากพิพิธภัณฑสถานไปด้วยความสมหวังและจะย้อนกลับมาอีกเป็นครั้งที่สองและที่สามด้วยความชื่นชม

แต่อย่างไรก็ตามหากประชาชนที่แวดล้อมสนับสนุนกิจการพิพิธภัณฑสถานทุกวันนี้ ได้พบกิจการพิพิธภัณฑสถานที่ยุคหนึ่งอยู่กับที่ ไม่ว่าการชมครั้งที่ ๑ การชมครั้งที่ ๒ และที่ ๓ ตามลำดับ ความเบื่อหน่ายของประชาชนต่อความซ้ำซากของห้องแสดงและของวัตถุที่แสดงแล้ว แม้ห้องแสดงจะยิ่งใหญ่และมหัศจรรย์เพียงใดก็ตาม ความเบื่อหน่ายก็เกิดขึ้นต่อกิจการพิพิธภัณฑสถานแห่งนั้น ส่วนการแก้ไขนั้นนอกจากจะปรับปรุงอาคารและบริเวณตลอดจนห้องแสดงที่กล่าวมาแล้ว การจัดแสดงชั่วคราวตามความสนใจของประชาชนเป็นส่วนสำคัญรองลงมา พิพิธภัณฑสถานแห่งใดเปลี่ยนแปลงเรื่องราวการแสดงอยู่เสมอ และการแสดงชั่วคราวแต่ละครั้งมีแนวโน้มเอียงตามพื้นฐานแห่งความต้องการของประชาชนส่วนใหญ่แล้ว การแสดงชั่วคราวและกิจการพิพิธภัณฑสถานนั้นจะได้รับการต้อนรับจากประชาชนอย่างดี บทเรียนในการจัดแสดงชั่วคราวการบรรยาย ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติในประเทศไทยเราไม่ได้รับการต้อนรับจากประชาชนเท่าที่ควร แม้ว่าเรื่องราวที่จัดขึ้นนั้นจะมีคุณค่าทางศรัทธามหาศาลเพียงใดก็ตามย่อมเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่าการชนิดนี้จะอาศัยเพียงคำบรรยายและนำชมเพียงอย่างเดียวไม่ได้ ควรจะมีกิจกรรมอื่นๆ ประกอบด้วย

ในการบริหารพิพิธภัณฑสถานให้เป็นสถาบันที่มีชีวิตเป็นที่สนใจของประชาชนนั้น นอกจากพิพิธภัณฑสถานมีพื้นฐานเกิดจากความสนใจของประชาชน มีการจัดส่วนราชการ บริหารภายในที่ครบถ้วนด้วยองค์ประกอบที่สมบูรณ์แล้ว การจัดแสดงมีมาตรฐานขั้นสูง การจัดกิจกรรมต่างๆ เช่น สโมสรเยาวชน สมาชิกพิพิธภัณฑฯ การโฆษณาประชาสัมพันธ์ ควรจะทำด้วยความจริงจังด้วย แต่สิ่งเหล่านี้เป็นเพียงความโน้มน้าวยั่วเย้าให้ประชาชนหลงใหลเข้าไปชมพิพิธภัณฑสถานเท่านั้น จะหาประโยชน์อื่นใดหาได้ไม่ เพราะประชาชนที่เห็นคุณค่าของพิพิธภัณฑสถานนั้น ไม่ได้ขึ้นอยู่กับจำนวนของประชาชนที่ยักเยียดเข้าชมในแต่ละวัน หากขึ้นอยู่กับจำนวนประชาชน

ที่ได้ผลประโยชน์เพิ่มพูนในการศึกษาและความผลิตผลกันด้วย เราจะให้ผลประโยชน์ในการศึกษาและความผลิตผลแก่ประชาชนได้อย่างไร และโดยวิธีใด ผู้เชี่ยวชาญหลายท่านแนะนำว่า ควรจะได้จัดกิจกรรมทางการศึกษาแบบต่าง ๆ เป็นต้นว่า

การบริการนำชมแบบต่าง ๆ

การจัดนิทรรศน์สำหรับสถาบันทางการศึกษา

การสอนแบบพิเศษ

การวางหลักสูตรการสอนในพิพิธภัณฑ์

การเล่นในพิพิธภัณฑ์สถาน

การปาฐกถา

การเล่นทางชาติวงศ์วรรณนา

การเล่นกลางแจ้ง

การบรรยายทางวิทยุ

จะต้องดำเนินการไปด้วย เพราะไม่เช่นนั้นแล้วความแห้งแล้งจะเกิดขึ้นกับประชาชน อันเป็นผลให้พิพิธภัณฑ์สถานไม่เกิดประโยชน์ทางการศึกษาและความผลิตผลแต่ประการใด

ในประเทศไทยเรา พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร ได้รวบรวมเครื่องดนตรีจากจังหวัดต่าง ๆ มากมาย ตลอดจนเครื่องมือเครื่องใช้ของชนเผ่าต่าง ๆ ด้วย หากวิธีการดำเนินงานของเรานั้น มุ่งอยู่ที่การจัดแสดงให้ประชาชนเพียงอย่างเดียว แลจะมีป้ายเตือนว่า “กรุณาอย่าจับต้อง” อันเป็นหลักฐานแน่ชัดว่าเครื่องดนตรีมีไว้สำหรับดูเท่านั้น เมื่อดนตรีเป็นเรื่องของการดูแล้ว เด็กของเรามีโอกาสเข้าใจความไพเราะของซอสามสาย ระนาด โขนหนัง ได้อย่างไรและทำไมเด็กไทยเราฟังเพลงไทยไม่เป็นด้วยประการฉะนี้ ด้วยเหตุนี้รายการศึกษาแบบต่าง ๆ ที่รวบรวมประกาศแห่งความกรั่นเกรงขึ้นในพิพิธภัณฑ์สถานนั้น ควรจะนำมาจัดขึ้นบ้างเพราะวัตถุในพิพิธภัณฑ์สถานบางกลุ่ม เป็นเรื่องของการดู แต่มีวัตถุอีกหลายอย่างเป็นเรื่องของการสัมผัสทางการฟัง เมื่อใดพิพิธภัณฑ์สถานได้ดำเนินการแล้ว ข้าพเจ้าคิดว่าบางทีโลกของความรื่นรมย์ในพิพิธภัณฑ์สถาน อาจเกิดขึ้นได้บ้างและบางทีประชาชนรู้จักพิพิธภัณฑ์สถานในฐานะคลังเก็บของเก่า อาจเปลี่ยนเป็นวิทยาลัยการศึกษาสากล เช่น ในต่างประเทศบ้างก็ได้

อย่างไรก็ตาม การบริหารจะทำให้มาตรฐานสูงส่งเพียงไร องค์ประกอบของสำนักงานบริหารจะครบถ้วนเป็นระเบียบแบบแผนหรือไม่ ชีวิตภายในพิพิธภัณฑ์ที่รื่นรมย์แก่การพักผ่อนหย่อนใจเพียงใดนั้น ข้าพเจ้าคิดว่าประการหนึ่งขึ้นอยู่กับความพอใจของผู้นักหรือล้นที่เข้มแข็งของผู้อำนวยความสะดวกและภัณฑารักษ์ ประการที่สองน่าจะเป็นอาคารสถานที่อันเป็นส่วนประกอบที่

สมบูรณ์ เพราะประสบการณ์ชี้ให้เห็นว่าแม้ผู้อำนวยการและเจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑสถานจะมีความกระตือรือร้นเพียงไร หากขาดส่วนประกอบของสถานที่ที่ดีแล้ว ความยุ่งยากในการดำเนินงานอันเป็นอุปสรรคสำคัญอันมีอยู่ตลอดเวลา และบ่อนทำลายความเจริญก้าวหน้าของพิพิธภัณฑสถานอยู่ไม่น้อย เมื่ออาคารพิพิธภัณฑสถานมีความสำคัญเช่นนี้ อาคารพิพิธภัณฑสถานที่ดีควรเป็นส่วนประกอบที่สมบูรณ์ นอกจากอาคารที่มีองค์ประกอบสมบูรณ์ และมีรูปร่างลักษณะงดงามสะอาดแล้ว ควรจะมีบริเวณที่กว้างขวางและรื่นรมย์ควรแก่การพักผ่อนพอสสมควร ในการออกแบบพิพิธภัณฑสถานผู้บริหารควรทำงานร่วมกับสถาปนิกอย่างใกล้ชิด เพื่อให้องค์ประกอบของอาคารไม่ว่าห้องแสดง ห้องบรรยาย ห้องจัดกิจกรรม คลังเก็บของเหลือจัด ห้องประชุม ห้องศึกษา เปรียบเทียบ ฯลฯ ครอบคลุมตามลักษณะของอาคารพิพิธภัณฑสถานที่ดีทันสมัย

การดำเนินงานบริหารพิพิธภัณฑสถานในปัจจุบัน นอกจากการจัดแสดงที่โน้มน้าวหัวใจผู้ชมอาคารสถานที่รื่นรมย์ชวนแก่การพักผ่อนหย่อนใจ วัตถุที่แสดงทรงคุณค่า กิจกรรมทางการศึกษาและการโฆษณาประชาสัมพันธ์ที่ยั่วเย้าความรู้สึกอยู่ตลอดเวลา โลกในวงการพิพิธภัณฑสถานยังมีอีกหลายสิ่งหลายอย่างที่นักการพิพิธภัณฑสถานของเรามองข้ามไป เป็นต้นว่า การทำทะเบียนบัญชีอันเป็นรากฐานแห่งความมั่นคงและความเป็นระเบียบของวัตถุ การทำบัตรคุมทะเบียน การจัดระบบงานการบริหารบุคลากร การวางแผนงานและโครงการ ตลอดจนการทำอุปกรณ์ทางการศึกษา เช่นหนังสือเผยแพร่ หนังสือนำชม การค้นคว้า ภาพยนตร์และโสตทัศนศึกษาอื่นๆ เพราะถือว่ากิจกรรมเหล่านั้นไม่จำเป็นสำหรับการพิพิธภัณฑสถานประการหนึ่ง ขาดงบประมาณสนับสนุนความคิดความอ่านอีกประการหนึ่ง

การทำงานพิพิธภัณฑสถานเต็มไปด้วยความยุ่งยาก พิพิธภัณฑสถานที่ดีขาดการวางแผนโครงสร้างและแผนงานล่วงหน้าหลายแห่ง ประสบความยุ่งเหยิง เจ้าหน้าที่จะต้องแก้เหตุการณ์เฉพาะหน้าอยู่เสมอ เหตุนี้พิพิธภัณฑสถานที่ดีจึงควรมีโครงการถาวรระยะยาวและแผนงานระยะสั้นอันมั่นคงตามเป้าหมายที่แน่นอน นักการพิพิธภัณฑสถานควรคำนึงเอาไว้ว่า การบริหารและควบคุมงานในความรับผิดชอบเช่นว่านี้ ไม่ควรจำกัดการงานอยู่แต่เพียงการแสดงออกให้ประชาชนเห็นแต่เพียงกิจกรรมอย่างเดียว แต่ควรคำนึงถึงระเบียบแบบแผนของระบบงานตามมาตรฐานสากลเอาไว้ด้วย และผู้ที่จะมีเกียรติความเจริญรุ่งเรืองของพิพิธภัณฑสถานที่ดีที่สุดนั้นได้แก่ ผู้อำนวยการ นั่นเอง เหมือน ที่ท่าน เซอร์ เฮนรี มูเยร์ นักการพิพิธภัณฑสถานผู้ยิ่งใหญ่ของอังกฤษกล่าวว่า “พิพิธภัณฑสถานใดอยู่ในการบริหารของเจ้าหน้าที่ที่รู้ว่าอะไรคือปัจจัยความเจริญและความเสื่อมแล้ว พิพิธภัณฑสถานแห่งนั้นจะเสื่อมโทรมไม่ได้เป็นอันขาด ในทำนองเดียวกันพิพิธภัณฑสถานแห่งใดมีเจ้าหน้าที่ที่เฉื่อยชาไม่ทราบปัจจัยอะไรที่นำพิพิธภัณฑสถานไปสู่ความหายนะแล้ว พิพิธภัณฑสถานแห่งนั้นจะเจริญไม่ได้เป็นอันขาด ”

ใครเป็นผู้บริหารและรับผิดชอบพิพิธภัณฑสถาน ?

ในการบริหารพิพิธภัณฑสถาน ผู้อำนวยการจัดว่าเป็นผู้สำคัญที่สุด เป็นผู้รับผิดชอบของพิพิธภัณฑสถาน ผู้อำนวยการต้องเป็นผู้ที่รอบรู้ในงานวิชาการอย่างดี และทราบเรื่องงานด้านธุรการระเบียบแบบแผนต่าง ๆ ตลอดจนการบริหารบุคลากร ผู้อำนวยการจะต้องถือว่าการบริหารพิพิธภัณฑสถานมิได้เกิดความสำเร็จจากบุคคลเพียงคนเดียว หากแต่ต้องเกี่ยวข้องกับบุคคลที่จะต้องร่วมกันรับผิดชอบหลายชนิดและหลายระดับ ผู้อำนวยการจึงต้องรู้จักใช้คน รู้จักที่จะมอบหมายงานให้คนที่รู้จักรับผิดชอบและมีความสามารถ ผู้อำนวยการจะต้องคัดสรรคนใกล้ชิดหรือคนไปร้อออกจากงาน จะต้องรู้จักและรับทราบกิจกรรมต่าง ๆ ที่กำลังจะทำให้พิพิธภัณฑสถานและในความรับผิดชอบของตน ไม่ว่าจะเป็นงานด้านวิชาการหรือธุรการก็ตาม และจะต้องตรวจสอบและติดตามผลอยู่เสมอ

ในการปฏิบัติงานผู้อำนวยการจะต้องวางเป้าหมายของโครงการที่แน่นอนและรู้จักการปรับปรุงและแก้ไขโครงการด้วย ไม่ใช่เคยทำอะไรก็ทำเช่นนั้นเสมอไป ด้วยเหตุนี้ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑสถานแต่ละแห่ง ควรวางมาตรการของงานในความรับผิดชอบเอาไว้ว่า

๑. โครงการและเป้าหมายของงานในระยะสั้นและระยะยาว เพื่อสร้างสรรค์กิจกรรมและภารกิจต่าง ๆ ให้ไปถึงเป้าหมายของงาน

๒. แผนงานต่าง ๆ ของพิพิธภัณฑสถานจะต้องทำไว้เป็นแนวทางปฏิบัติสำหรับภัณฑารักษ์ ตลอดจนเจ้าหน้าที่ทุกระดับที่เกี่ยวข้องในหมวดหมู่ของงาน ภายใต้การบังคับบัญชาของเขา เพื่อจะได้ทราบแผนงานเหล่านั้นล่วงหน้า และร่วมกันดำเนินงานตามเป้าหมายและกำหนดเวลาที่แน่นอน ไม่ว่าแผนงานนั้นเกี่ยวกับการค้นคว้าทางวิชาการ กิจกรรมทางการศึกษา หรือการเผยแพร่โฆษณาประชาสัมพันธ์ก็ตาม

การวางแผนงานพิพิธภัณฑสถาน ไม่ว่าจะเป็นงานขนาดเล็กหรืองานขนาดใหญ่ก็ตาม จังหวะของงานควรจะได้ดำเนินการโดยคำนึงถึงเวลาและประสิทธิภาพของบุคลากรให้รอบคอบว่า แต่ละแผนงานควรจะยาวนานเท่าใด และอยู่ในระยะไหน โครงการและแผนงานต่าง ๆ ของพิพิธภัณฑสถานนั้น ควรจะเป็นเรื่องที่ปฏิบัติการได้อย่างแท้จริง และไม่เป็นอุดมคติจนยากแก่การปฏิบัติจนเกินไป หรือปฏิบัติไม่ได้เลยเพราะเกินกำลังคนกำลังงบประมาณ เป็นต้น การสร้างรากฐานโครงสร้างของงานและการปฏิบัติการทำงานนี้ ตามธรรมดาผู้อำนวยการเป็นผู้รับผิดชอบหลักลงไปถึงเป็นภัณฑารักษ์ ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑสถานแต่ละแห่งจะต้องรำลึกอยู่เสมอว่า ภัณฑารักษ์และเจ้าหน้าที่ระดับต่าง ๆ ในพิพิธภัณฑสถานเป็นกำลังสำคัญที่ร่วมรับผิดชอบกับงานของตน และร่วมรับผิดชอบในความก้าวหน้าและความหย่อนของงาน โครงการบางอย่างไม่เพียง

แต่ผู้อำนวยการและภัณฑารักษ์ของเขาเท่านั้นทราบเรื่อง แต่ควรจะได้ประชุมชี้แจงเป้าหมายของงานให้ผู้เกี่ยวข้องทราบไว้ด้วย โดยเหตุนี้การประชุมเจ้าหน้าที่จึงเป็นสิ่งสำคัญที่สุด ทั้งนี้เพื่อให้บุคลากรที่เกี่ยวข้องกับพิพิธภัณฑ์สถานได้แสดงความคิดเห็น และพิจารณาเรื่องบางเรื่องบางอย่างเกี่ยวกับกิจกรรมของพิพิธภัณฑ์สถานอย่างใกล้ชิดเมื่อโครงการวางไว้สำเร็จรูปแล้ว เจ้าหน้าที่ควรจะได้รับทราบและได้มีส่วนรู้สึกร่วมกันว่า ได้รู้จักความรับผิดชอบร่วมกัน และแต่ละคนได้ช่วยกันปฏิบัติงานตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย การวางโครงการและแผนงานต่าง ๆ ผู้อำนวยการจะต้องสำนึกไว้ว่า

๑. เป้าหมายของโครงการมีอย่างไร ผู้อำนวยการต้องวางไว้ให้แน่นอน และให้ผู้ที่จะต้องปฏิบัติเข้าใจเสียก่อน วัตถุประสงค์นี้จะต้องส่งผลที่ได้ในเรื่องคุณภาพและคุณค่าทางการศึกษากันคว่ำและวิจัยเป็นหลักสำคัญ และควรเป็นวัตถุประสงค์ที่ปฏิบัติได้ไม่ใช่วางไว้อย่างอุดมคติ

๒. แผนปฏิบัติงาน เป็นรายละเอียดเกี่ยวกับงานที่จะทำและแนวทางที่จะปฏิบัติงาน ให้บรรลุจุดประสงค์ตามโครงการและเป้าหมายที่วางไว้

๓. บุคลากร แผนงานแต่ละอย่างควรจะได้คำนึงเอาไว้ด้วยว่าใครเป็นผู้ที่เหมาะสมที่สุดควรมีใครช่วยเหลืองานตอนใด ควรอยู่ในความรับผิดชอบของใคร หรือจะต้องใช้เจ้าหน้าที่หลายคนทำร่วมกัน และถ้าขาดแคลนบุคลากรจะมีใครจากที่ไหนมาช่วยเหลือเป็นต้น

๔. งบประมาณ งานที่ดำเนินการตามโครงการนี้จะต้องใช้เงินมากน้อยเพียงไร เงินที่ใช้นี้เป็นเงินงบประมาณประจำปีหรืออาศัยเงินกองทุน จึงสามารถดำเนินการได้ หรือไม่ต้องใช้เงินเลย ถ้าใช้จำนวนมากน้อยเท่าไร หมวดยกเว้นบ้าง

๕. การติดตามผลงาน เมื่อกำหนดแผนงานและมอบหมายบุคลากรรับผิดชอบแล้ว ผู้อำนวยการจะต้องติดตามผลงานทุกระยะ ไม่ใช่รอจนกว่างานเกือบจะสำเร็จ ผู้อำนวยการจะต้องคอยสอดส่องดูแลการปฏิบัติงานอยู่ตลอดเวลา - เพื่อคอยเป็นที่ปรึกษาหรือแก้ปัญหาให้บรรลุจุดประสงค์แห่งเป้าหมายของโครงการ

๖. การวัดผล เมื่อเสร็จสิ้นแผนงานตามโครงการต่าง ๆ ที่ดำเนินการไปแล้วพิพิธภัณฑ์สถานควรจะได้วัดผลเพื่อนำเอาสถิติมาพิจารณาแก้ไขหรือปรับปรุงเกี่ยวกับการดำเนินงานตามโครงการนั้น เพื่อให้ประสิทธิภาพดียิ่งขึ้น

๗. กลุ่มภัณฑารักษ์ ผู้อำนวยการควรจะได้มีการปรับปรุงเกี่ยวกับความรู้ของภัณฑารักษ์ที่รับผิดชอบงานแต่ละฝ่ายอยู่เสมอ เช่น มีการประชุมอภิปรายข้อคิดเห็นต่าง ๆ เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางทฤษฎีหรือการปฏิบัติของพิพิธภัณฑ์สถานสากล เช่น การบรรยายทางวิชาการ การแสดงปาฐกถา การเชิญผู้ทรงคุณวุฒิไปบรรยาย การไปดูตัวอย่างของพิพิธภัณฑ์สถานอื่น ๆ

ไม่ว่าภายในประเทศ เพื่อจะทำให้เจ้าหน้าที่ตื่นตัวและกระตือรือร้นในการทำงานเพิ่มขึ้น นอกจากเรื่องต่าง ๆ แล้วยังมีประชาชนอีกส่วนหนึ่งด้วย ที่มีส่วนผูกพันและเกี่ยวข้องกับโครงการและแผนงานของพิพิธภัณฑสถาน เพราะหากเมื่อใดโครงการพิพิธภัณฑสถานดำเนินไปอย่างกว้างขวางเกินความต้องการและความสนใจของประชาชนแล้ว เป้าหมายแห่งโครงการนั้นจะบรรลุผลสำเร็จไม่ได้เป็นอันขาด

การบริหารพิพิธภัณฑสถานภายในโครงการและแผนงานต่าง ๆ ตามที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่าไม่แตกต่างไปจากหอสมุด โรงเรียนหรือสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ในอันที่จะสนองความสนใจของประชาชนซึ่งมีหลายประเภทหลายความต้องการ แต่ทุกประเภทต่างมีหน้าที่สนับสนุนพิพิธภัณฑสถานเสมือนหนึ่งว่าพิพิธภัณฑสถานเป็นที่ชุมนุมแห่งพุทธิปัญญา เพราะฉะนั้นรากฐานแห่งการบริหารพิพิธภัณฑสถานที่มีประสิทธิภาพย่อมตั้งอยู่บนความสมมูลย์กันระหว่างความนึกคิดของประชาชนและกิจกรรมของพิพิธภัณฑสถานนั้น ๆ และผู้ที่สร้างกิจกรรมตามแผนงานต่าง ๆ ระหว่างพิพิธภัณฑสถานกับประชาชนให้เกิดความสมมูลย์ขึ้นนั้น คือ ผู้อำนวยการและกลุ่มเจ้าหน้าที่ภัณฑารักษ์ที่คอยช่วยเหลือเขา เพราะโดยหลักทั่วไปกิจกรรมต่าง ๆ ในพิพิธภัณฑสถาน ย่อมขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพและความรับผิดชอบของผู้อำนวยการอันเป็นบุคคลที่มีอำนาจสูงสุดในการวางโครงการและแผนงานต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นงานทางวิทยาการค้นคว้าและวิจัย หรือกิจกรรมทางการศึกษาเผยแพร่ เช่น การบรรยาย การสาธิตเกี่ยวกับการดนตรีและการแสดง เพื่อที่จะดำเนินการให้พิพิธภัณฑสถานเป็นสถาบันที่มีชีวิต เมื่อกิจกรรมทุก ๆ สิ่งขึ้นอยู่กับกิจกรรมผู้อำนวยการและภัณฑารักษ์แผนกต่าง ๆ ที่เป็นผู้ช่วยเหลือ บุคคลที่ควรกล่าวถึงในค่านบุคลาการของพิพิธภัณฑสถานคือภัณฑารักษ์ เพราะโดยทั่วไปภัณฑารักษ์เป็นผู้มีอำนาจดำเนินงานในแผนกต่าง ๆ ที่ตนรับผิดชอบตามความคิดและหลักการที่ถูกต้อง เขาเป็นคนที่ควรได้รับมอบหมายหน้าที่และได้รับความเชื่อถือไว้วางใจจากผู้อำนวยการ และได้รับการอุดหนุนทุก ๆ ด้านจากประชาชนที่อยู่รอบตัว เสียงวิพากษ์วิจารณ์ของประชาชน เป็นบทบาทสำคัญในการตัดสินใจความถูกต้องของโครงการต่าง ๆ ในพิพิธภัณฑสถานแต่ละแห่ง โดยการพิจารณาจากขนาดอุปกรณ์ และผลประโยชน์ที่พวกเขาได้รับกับระยะเวลาที่รวบรวมของ แต่มันเป็นเรื่องยากที่จะตัดสินใจเกี่ยวกับคำวิจารณ์ของประชาชน เพราะคำวิพากษ์วิจารณ์เหล่านั้นสามารถทำให้พิพิธภัณฑสถานเอนเอียงไปได้ ผู้อำนวยการและภัณฑารักษ์เป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในการกำหนดมาตรฐานของพิพิธภัณฑสถานให้อยู่ในระดับดี หรือระดับเลว และดำเนินการบริหารพิพิธภัณฑสถานให้เป็นสถาบันที่มีชีวิตหรือเหนื่อยหน่ายตายค้ำ โดยเหตุนี้ผู้อำนวยการและภัณฑารักษ์จึงควรดำเนินงานอย่างจริงจัง มั่นคง สุจริต ในงานทุก ๆ ด้าน ไม่ว่าเขาจะดำเนินงานในพิพิธภัณฑสถานขนาดใหญ่หรือพิพิธภัณฑสถานขนาดเล็กก็ตาม

ระบบงานในพิพิธภัณฑ์สถานร้อยแห่งในประเทศเนเธอร์แลนด์ เดนมาร์ก อังกฤษ สวีเดน เบลเยียม ฝรั่งเศส อิตาลี และกรีซ มีแผนงานมาตรการและการดำเนินงานที่ไม่แตกต่างกันไปมากนัก แต่ทุก ๆ แห่งบุคคลที่อยู่ในระดับสูงสุดก็คือ ผู้อำนวยการ ซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบในงานทุก ๆ ด้าน และต้องดำเนินงานไปตามแบบแผนที่วางไว้ เช่นการเก็บรักษาวัตถุให้อยู่ในสถานที่มั่นคง การจัดแสดงนิทรรศการที่เกิดประโยชน์ทั้งทางการศึกษาและความเพลิดเพลิน เขาเป็นหลักประกันของสถาบันและต้องทุ่มเทความสนใจ การรักษาวัตถุที่ทรงคุณค่าด้วยระเบียบแบบแผนที่มั่นคง และการบริหารงานให้ก้าวหน้าไปสู่ความรุ่งเรืองไพบูลย์ มีน้ำใจกว้างขวางในการดูแลวัตถุที่เขาควบคุมหาใช่เพียงวัตถุที่สนใจเท่านั้นไม่ เขาต้องดูแลรักษาสิ่งของที่เขารวบรวมไว้ด้วยความนึกคิดความกระตือรือร้นที่จะบริการประชาชนตามแผนงานต่าง ๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปตามโครงการและเป้าหมายงานที่ได้วางไว้ ผู้อำนวยการต้องมีความรับผิดชอบอย่างมากในการปฏิบัติงานพิพิธภัณฑ์สถานอันประกอบด้วย ภัณฑารักษ์ ผู้ช่วยภัณฑารักษ์ วิทยากรในแต่ละแผนก ตลอดจนเลขานุการ บรรณารักษ์ และเสมียน พนักงาน ชีวิตประจำวันในโลกของการพิพิธภัณฑ์จะต้องเกี่ยวข้องกับการติดต่อสารบรรณ การลงทะเบียนบัญชี การควบคุมบัญชี และการควบคุมบริหารบุคลากรที่เกี่ยวข้องในระดับต่าง ๆ อีกมากมาย

ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑ์ที่ดี ย่อมต้องเป็นผู้มีความสำนึกในความเป็นระเบียบ โดยเหตุที่เขาต้องจัดทำสถิติ ในการรวบรวมสิ่งของและผู้เข้าชม เขาต้องเป็นผู้มีความสำนึกอย่างแรงกล้า ในความรับผิดชอบเหล่านี้ และต้องดำเนินงานให้เกิดประโยชน์ต่อสาธารณชนให้มากที่สุด ไม่ว่าทั้งด้านการค้นคว้า ความมั่นคงของวัตถุและบริการต่าง ๆ ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑ์สถานที่มีความสามารถที่แท้จริงนั้นไม่ว่าจะทำงานด้วยตนเองหรือทำงานพร้อมกันกับคณะภัณฑารักษ์ที่มีบทบาทในการบริหารพิพิธภัณฑ์สถาน ย่อมต้องเป็นผู้มีความเชี่ยวชาญอยู่เสมอและบ่อนงานให้เจ้าหน้าที่แต่ละคนได้ใช้ความรู้ความชำนาญของเขาในการทำงาน เกี่ยวกับการค้นคว้าและวิจัยสาขาต่าง ๆ ได้ด้วย รวมทั้งความรู้ใหม่ ๆ ที่ต้องอาศัยการทดลองค้นคว้าเพื่อประโยชน์ในโอกาสต่อไป

พิพิธภัณฑ์สถานในระยะแรก การเก็บรวบรวมและการจัดแสดงและป้ายอธิบายวัตถุที่สำคัญที่สุด แต่ในปัจจุบันนี้การจัดแสดงได้วิวัฒนาการขึ้นไปเกี่ยวข้องกับการศิลป์ โดยเหตุนี้เจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑ์ต้องพร้อมที่จะทดลอง ในการจัดแสดงโดยการวางองค์ประกอบของห้อง และการออกแบบแท่นฐานอุปกรณ์ เช่น โคมะแกรม รูปภาพ หุ่นจำลอง เป็นต้น

ความสามารถของภัณฑารักษ์ย่อมมีอยู่ในทุก ๆ บุคคล แต่จะทันสมัยเพียงไรนั้นขึ้นอยู่กับ การแก้ไขปรับปรุงตนเองโดยการดำเนินงานให้มั่นคง ตัดสินใจให้แน่วแน่ ที่จะดำเนินการบริหารพิพิธภัณฑ์เพื่อจะได้รับผลตอบแทนที่ดียิ่งขึ้นอยู่กับการงานต่าง ๆ ที่เขาเกี่ยวข้อง เช่นการ

เก็บรักษา การจัดแสดงวัตถุ เขาเป็นผู้ที่รับใช้ประชาชนซึ่งงานและหน้าที่ของเขาเป็นสิ่งที่ใกล้ชิดกับประชาชนตลอดวันไม่ว่าจะเป็นกลุ่มหรือส่วนบุคคล เพราะฉะนั้นภัณฑารักษ์จึงต้องอุทิศตนเองให้เข้าถึงจิตใจประชาชน เพื่อจะรับใช้ประชาชนให้ดียิ่งขึ้น นี่เป็นเรื่องที่ไม่สามารถเรียนรู้ได้จากตำรับตำรา แต่เป็นเรื่องของการแสวงหาและฝึกฝนด้วยตนเอง ภัณฑารักษ์ต้องรู้จักการประสานงานกับคณะเจ้าหน้าที่และสมาชิกของพิพิธภัณฑ์และต้องรับฟังการแนะนำและวิธีการต่าง ๆ ที่มาจากสภาการพิพิธภัณฑ์ระหว่างชาติ พร้อมทั้งพิจารณาว่าสิ่งใดควรที่จะรับเอาไว้ได้ เพื่อกำเนินการในพิพิธภัณฑ์สถานที่เขารับผิดชอบให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

ประการสุดท้ายในการบริหารพิพิธภัณฑ์สถานในปัจจุบัน ผู้อำนวยการและภัณฑารักษ์ต้องมีไหวพริบในการนำของออกแสดงหรือมีเล่ห์เหลี่ยมในการแนะนำตนเองต่อประชาชน สามารถจัดการโฆษณาเผยแพร่กิจกรรมได้อย่างกว้างขวาง เพื่อที่จะดึงดูดประชาชนให้เข้ามาชมสิ่งของนั้น ๆ มากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ผู้อำนวยการและภัณฑารักษ์ ต้องเป็นนักพูดที่รู้ดีถึงวาทศิลป์แห่งการโฆษณา ไม่ว่าในรูปของวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ การบรรยาย การปราศรัยต่อประชาชน องค์การธุรกิจ วิทยาลัย มหาวิทยาลัย และโรงเรียนต่าง ๆ ผู้อำนวยการและภัณฑารักษ์ต้องพยายามจักพิมพ์ตำรับตำราเกี่ยวกับการค้นคว้าออกวางขาย เพื่อประโยชน์และทำให้ประชาชนเห็นคุณค่าพร้อมทั้งได้รับการอุดหนุนทางการเงินเพื่อที่จะดำเนินการสร้างอาคาร หรือขยายอาคารออกไปให้กว้างขวางพอที่จะรวบรวมสมบัติที่มีอยู่ ด้วยเหตุนี้จะได้เห็นว่างานพิพิธภัณฑ์สถานในสังคมปัจจุบันมีอยู่มากมายและไม่มีสิ้นสุดถ้าผู้อำนวยการคนใดสามารถบริการความรู้แก่ประชาชนมากเท่าใด ความนิยมและประโยชน์ที่เขาได้รับจากงานพิพิธภัณฑ์ทั้งในแง่ความสนใจและสิ่งค่าจุนมีมากขึ้นเพียงนั้น

ในประเทศไทยเรา การจัดระบบงานพิพิธภัณฑ์สถานไม่เหมือนกับในประเทศอื่นทั้ง ๆ ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ บางแห่งในประเทศไทยเรามีขนาดใหญ่ที่สุดในบรรดาพิพิธภัณฑ์สถานของประเทศเอเชียทั้งปวง แต่จำนวนเจ้าหน้าที่ อัตรากำลังและระดับของบุคลากรยังต่ำ ค่าคุณภาพของพิพิธภัณฑ์สถานของเรา จึงเป็นคลังเก็บของเก่าอยู่เช่นเดิม ในขณะที่ความรับผิดชอบของพิพิธภัณฑ์สถานสากลได้ก้าวมาสู่ระดับที่สูงสุดแล้ว

ข้าพเจ้าหวังว่าบทความเรื่องนี้จะช่วยให้เจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑ์สถานต่าง ๆ ไม่ว่าในความรับผิดชอบของรัฐบาล หรือพิพิธภัณฑ์สถานของเอกชน ควรจะได้ทราบและตระหนักถึงภาระหน้าที่ของตน และภาระความรับผิดชอบของพิพิธภัณฑ์สถานในสังคมปัจจุบันตามสมควรและข้าพเจ้าหวังว่าสถาบันที่เป็นเอกราชของชาติทางวัฒนธรรมแห่งนี้ คงจะได้รับความสนใจจากประชาชนเท่าที่ควร เพราะชาติของเรานี้ไ้จะมีเสถียรภาพทางการเมืองและการเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียวเท่านั้นไม่ หากศิลปและวัฒนธรรมของชาติเป็นส่วนหนึ่งแห่งความเป็นเอกราชของชาติด้วย.

รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถาน เมืองเก่าพระรถ ดงศรีมหาโพธิ อำเภอศรีมหาโพธิ จังหวัดปราจีนบุรี

(ตอนที่ ๓)

ของ

บรรจบ เกี่ยมทัต*

๑. ขุดแต่งวิหาร หมายเลข ๑

เนินดินนี้ ตั้งอยู่ในตัวเมืองเก่าพระรถด้านตะวันตกเฉียงเหนือ ห่างวิหารหมายเลข ๕
ราว ๒๐๐ เมตร

สภาพก่อนขุดแต่ง เนินดินปกคลุมด้วยต้นไม้ ช่อย ตะแบก มณฑา เป็นต้น เนินดินสูง
๑.๓๐ เมตร กว้างด้านละ ๑๖ เมตร ยาวด้านละ ๑๘ เมตร ต้องถางหญ้าให้สะอาดเรียบร้อย ตรงกลาง
ถูกคนร้ายขุดหรือทำลายรากฐาน

การขุดแต่ง ได้ดำเนินการขุดแต่งระหว่างวันที่ ๑-๑๖ เมษายน ๒๕๐๕ โดยขุด
ลอกดินด้านตะวันออก ด้านใต้ ตามลำดับจนแล้วเสร็จ

ลักษณะของวิหาร เป็นรูปสี่เหลี่ยม กว้างด้านละ ๑๔ เมตร ยาวด้านละ ๑๗.๕๐ เมตร
สูง ๑ เมตร เป็นวิหารสมัยทวารวดี และมีบ่อน้ำใกล้วิหารด้านตะวันตกเฉียงเหนือ กว้างยาวด้านละ
๕ เมตร ลึกราว ๖ เมตร ราษฎรแถบนั้นเรียกอุโมงค์หรือถ้ำ และไม่พบโบราณวัตถุ

๒. ขุดแต่งเจดีย์ หมายเลข ๒

เนินดินนี้ ตั้งอยู่ในตัวเมืองเก่าพระรถด้านตะวันตก ห่างคูเมืองราว ๑๐๐ เมตร และ
ห่างวิหารหมายเลข ๔ ราว ๒๐๐ เมตร

สภาพก่อนขุดแต่ง เนินดินปกคลุมด้วยต้นไม้ ตะแบก แด ชันทอง เป็นต้น ต้อง
ถางหญ้าตัดต้นไม้ให้สะอาดเรียบร้อย เนินดินสูง ๑.๒๐ เมตร กว้างด้านละ ๗ เมตร ยาวด้านละ
๑๑ เมตร ตรงกลางถูกคนร้ายขุดทำลายรากฐาน

* หัวหน้ากองโบราณคดี กรมศิลปากร

การขุดแต่ง ได้ดำเนินการขุดแต่งระหว่างวันที่ ๑๗-๒๒ เมษายน ๒๕๐๕ โดยขุดลอกดินด้านตะวันออก ด้านเหนือ ตามลำดับจนแล้วเสร็จ

ลักษณะของเจดีย์ เป็นรูปสี่เหลี่ยม กว้างด้านละ ๕.๕๐ เมตร ยาวด้านละ ๘.๘๐ เมตร สูง ๕๐ ซม. เป็นเจดีย์เล็ก สมัยทวารวดี ไม่พบโบราณวัตถุ

๘. ขุดแต่งวิหาร หมายเลข ๑๔

เนินดินนี้ ตั้งอยู่ในตัวเมืองเก่าพระรัตนตะวันตกเฉียงใต้ ห่างเจดีย์หมายเลข ๖ ราว ๑๕๐ เมตร

สภาพก่อนขุดแต่ง เนินดินปกคลุมด้วยต้นตะแบก แคป้า แสมसान สะเดา เป็นต้น ต้องถางหญ้าและตัดต้นไม้ให้สะอาดเรียบร้อย เนินดินสูง ๑.๕๐ เมตร กว้างด้านละ ๒๐.๘๐ เมตร ยาวด้านละ ๓๐.๕๐ เมตร ตรงกลางถูกคนร้ายขุดรื้อทำลายรากฐาน (รูปที่ ๒๘)

รูปที่ ๒๘ วิหารหมายเลข ๑๔ ก่อนขุดแต่ง

รูปที่ ๒๙ วิหารหมายเลข ๑๔ หลังขุดแต่ง

การขุดแต่ง ได้ดำเนินการขุดแต่งระหว่างวันที่ ๒๓-๓๐ เมษายน ๒๕๐๕ โดยขุดลอกดินด้านใต้ ตะวันออก ตามลำดับจนแล้วเสร็จ

ลักษณะของวิหาร เป็นรูปสี่เหลี่ยม กว้างด้านละ ๒๐ เมตร ยาวด้านละ ๓๐ เมตร สูง ๑ เมตร เป็นวิหารสมัยทวารวดี และมีเสาศิลาแลงตั้งเรียงเป็นระยะทั้งสี่ด้าน (รูปที่ ๒๙) ไม่พบโบราณวัตถุ

๑๐. ขุดแต่งวิหาร หมายเลข ๑๕

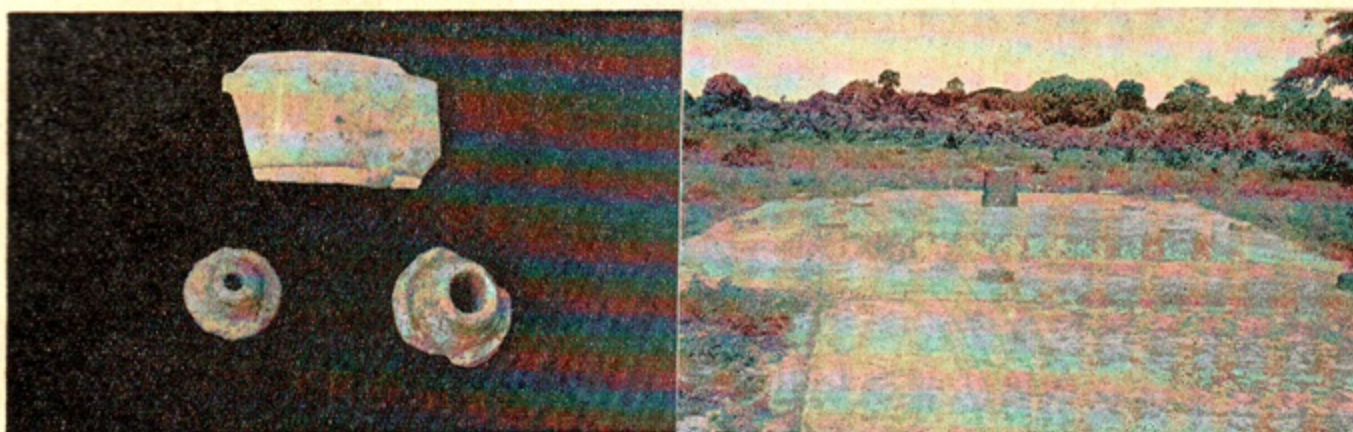
เนินดินนี้ ตั้งอยู่ในตัวเมืองเก่าพระรัตนตะวันตกเฉียงใต้ ใกล้วิหารหมายเลข ๑๔

สภาพก่อนขุดแต่ง เนินดินปกคลุมด้วยต้นข่อย สะเดา แคป้า เป็นต้น ต้องถางหญ้าและตัดต้นไม้ให้สะอาดเรียบร้อย เนินดินสูง ๑.๕๐ เมตร กว้างด้านละ ๑๓.๕๐ เมตร ยาวด้านละ ๑๔ เมตร

การขุดแต่ง ได้ดำเนินการขุดแต่งระหว่างวันที่ ๑-๑๕ พฤษภาคม ๒๕๐๙ โดยขุดลอกดินด้านตะวันออกและใต้ ตามลำดับจนแล้วเสร็จ

ลักษณะของวิหาร เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างยาวด้านละ ๑๓ เมตร สูง ๑ เมตร เป็นวิหารสมัยทวารวดี และมีเสาศิลาแลงกว้าง ๖๓ ซม. ตั้งเรียงเป็นระยะโดยรอบ

โบราณวัตถุที่ขุดพบ ได้พบแว (ที่กรอด้าย) ดินเผา สมัยทวารวดี และเศษถ้วยชามแตก สมัยราชวงศ์ชอง (รูปที่ ๓๐)

รูปที่ ๓๐ แว ดินเผา มีรูตรงกลาง สมัยทวารวดี และเศษชามแตก สมัยราชวงศ์ชอง พบที่วิหารหมายเลข ๑๕

รูปที่ ๓๑ วิหารหมายเลข ๑๐ ภายหลังการขุดแต่ง

๑๑. ขุดแต่งวิหาร หมายเลข ๑๐

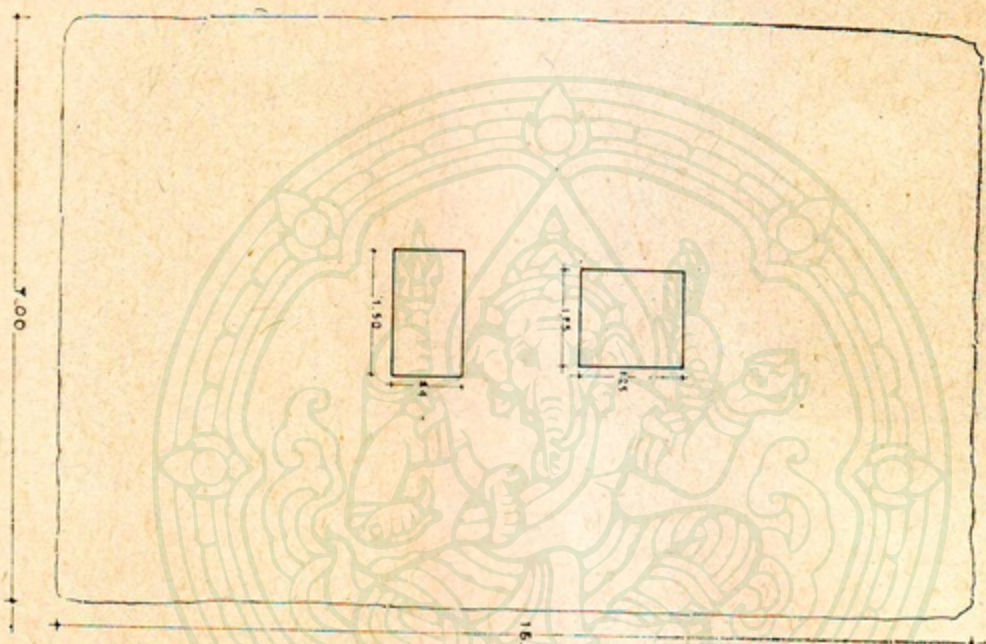
เนินดินนี้ ตั้งอยู่นอกตัวเมืองเก่าพระรัตนตะวันออก ห่างคูเมืองราว ๕๐ เมตร สภาพก่อนขุดแต่ง เนินดินปกคลุมด้วยหญ้าและหนาม ต้องถางบริเวณให้สะอาดเรียบร้อย เนินดินสูง ๑.๒๐ เมตร กว้างด้านละ ๑๕ เมตร ยาวด้านละ ๑๗ เมตร

การขุดแต่ง ได้ดำเนินการขุดแต่งระหว่างวันที่ ๑๖-๒๓ พฤษภาคม ๒๕๐๙ โดยขุดลอกดินด้านตะวันออกและเหนือ ตามลำดับจนแล้วเสร็จ

ลักษณะของวิหาร เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างยาวด้านละ ๑๑.๕๐ เมตร สูง ๕๐ ซม. (รูปที่ ๓๑)

โบราณวัตถุที่ขุดพบ ได้พบฐานศิลาแลง หันหน้าไปทางทิศเหนือ สูง ๑ เมตร กว้างยาวด้านละ ๘๕ ซม. มีรูตรงกลาง กว้าง ๒๕ ซม. ลึก ๔๐ ซม. เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปแบบมหายาน * (รูปที่ ๓๒) สมัยก่อนพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ราว พ.ศ. ๑๓๓๒ และพบเศษหม้อไห ดินเผา (รูปที่ ๓๓)

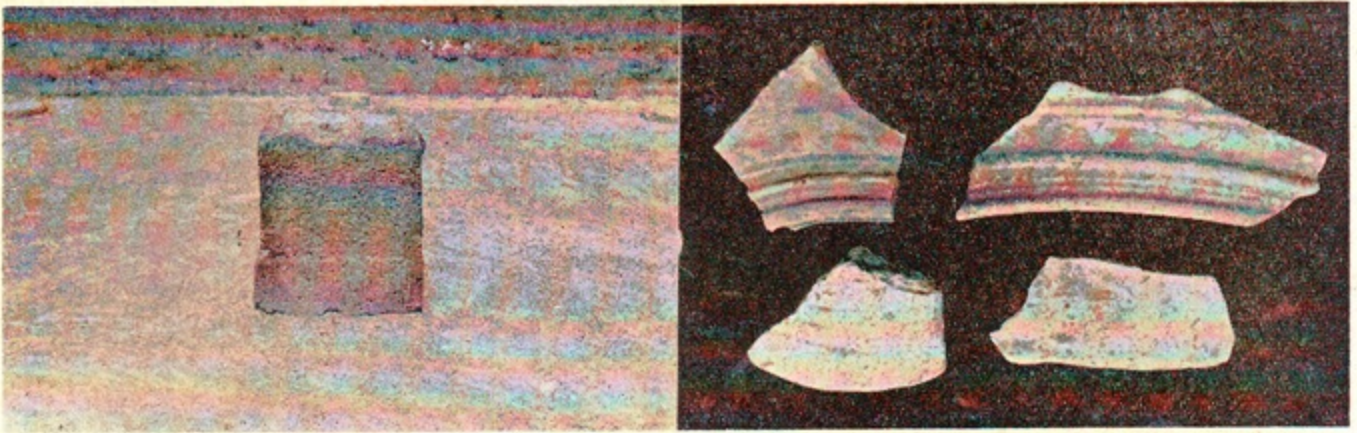
* ความเห็นของ ดร. จอ บัวเชลลิเย แต่ผู้เขียนเห็นว่า น่าจะเป็นฐานเทวรูปซึ่งเป็นที่ประดิษฐานรูปพระอิศวร พระนารายณ์ เป็นต้น สมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ เช่นเดียวกับฐานเทวรูปที่เทวสถาน หมายเลข ๒

ไวยากรณศาสตร์ ๑๑
ย. ๑๓ ก ๑๓ ค. ๑๓ ก ๑๑ ย. ๑๓ ร ๑๑

1:50

[illegible]

รูปที่ ๓๒ ฐานพระพุทธรูปแบบมหายาน ? สีลาแลง
พบกลางวิหารหมายเลข ๑๐

รูปที่ ๓๓ เศษหม้อ ไห ดินเผา พบที่วิหารหมายเลข ๑๐

๑๒. ขุดแต่งวิหาร หมายเลข ๑๑

เนินดินนี้ ตั้งอยู่ทางทิศเหนือ ห่างคูเมืองราว ๑๐๐ เมตร
สภาพก่อนขุดแต่ง เนินดินปกคลุมด้วยต้นมะละกอ กล้วย มะเฟือง มะกรูด และ
มะเคื่อ (เป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ของพระนารายณ์) เมื่อถางบริเวณให้สะอาดเรียบร้อย เห็นเนินดิน
สูง ๑.๕๐ เมตร กว้าง ๘ เมตร ยาว ๑๖ เมตร พบแสงอาทิตย์ ๒ ทัว ตรงกลางเนินดินถูกคนร้าย
ขุดทำลายเป็นหลุม (รูปที่ ๓๔)

รูปที่ ๓๔ วิหารหมายเลข ๑๑ ก่อนขุดแต่ง

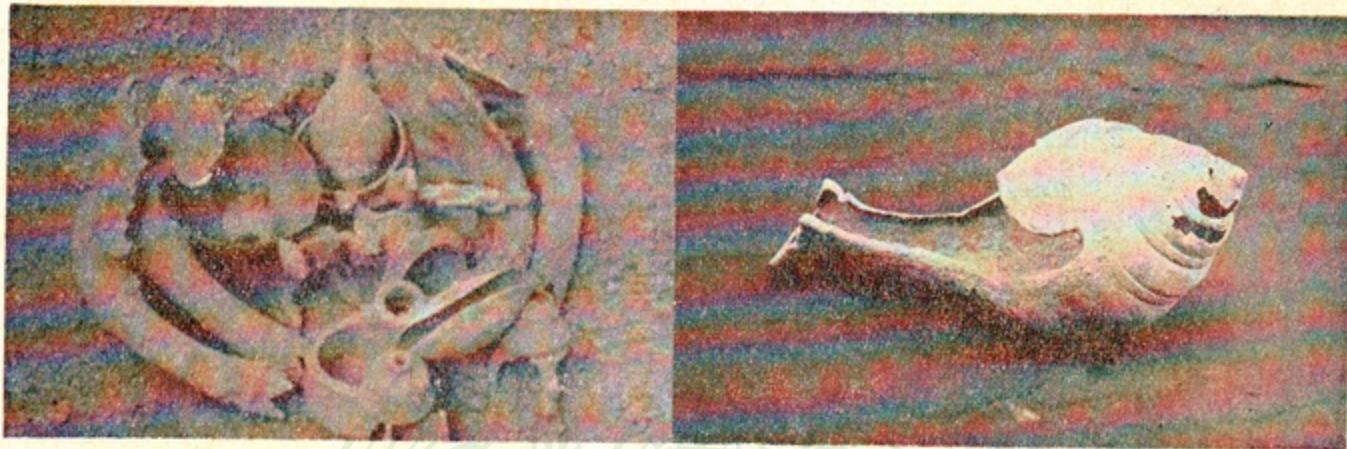
รูปที่ ๓๕ วิหารหมายเลข ๑๑ ภายหลังขุดแต่ง

การขุดแต่ง ได้ดำเนินการขุดแต่งระหว่างวันที่ ๑-๑๘ มิถุนายน ๒๕๐๕ โดยขุด
ลอกดินด้านตะวันออกและด้านเหนือ ตามลำดับจนแล้วเสร็จ

ลักษณะของวิหาร เป็นรูปสี่เหลี่ยม สมัยลพบุรี กว้าง ๗ เมตร ยาว ๑๕ เมตร สูง
๑ เมตร (รูปที่ ๓๕ และแผนผังวิหารหมายเลข ๑๑)

โบราณวัตถุที่พบ ขณะขุดแต่งได้พบฐานศิลาทราย สมัยลพบุรี กว้าง ๘๖ ซม. ยาว
๑.๕๐ เมตร สูง ๕๕ ซม. มีรูตรงกลาง ๓ รู รูด้านขวาประดิษฐานพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร

รูปกลางแจ้งฐานพระพุทธรูป รูปซ้ายประดิษฐานนางปัญญาบารมี และพบฐานเทวรูปศิลาแลง สมัยลพบุรี กว้างยาวด้านละ ๑.๒๐ เมตร สูง ๓.๕ ซม. มีรูตรงกลาง กว้าง ๔๐ ซม. ลึก ๓.๕ ซม. และได้พบโบราณวัตถุ สัมฤทธิ์ สมัยลพบุรี กองอยู่ในดินลึก ๖๐ ซม. ด้านตะวันออก ห่างวิหาร ๗ เมตร (รูปที่ ๓๖) เมื่อนำขึ้นมาแล้วรวม ๒๖ ชิ้น มีชิ้นที่สำคัญ คือ

รูปที่ ๓๖ โบราณวัตถุพบที่วิหารหมายเลข ๑๑
ด้านตะวันออก

รูปที่ ๓๗ สังข์ สัมฤทธิ์ สมัยลพบุรี มีจารึกอักษรขอม
พบที่วิหารหมายเลข ๑๑

๑. กรอบคันฉ่อง สัมฤทธิ์ มีอักษรจารึกภาษาขอม กว้าง ๒๐ ซม. หนา ๕ ซม. สูง ๑๓ ซม. ส่วนอักษรจารึกได้อ่านและแปลไว้ในตอนต้นคัมภีร์มาแล้ว

๒. สังข์ สัมฤทธิ์ ยาว ๒๖ ซม. มีจารึกอักษรขอมที่ขอบ (รูปที่ ๓๗)

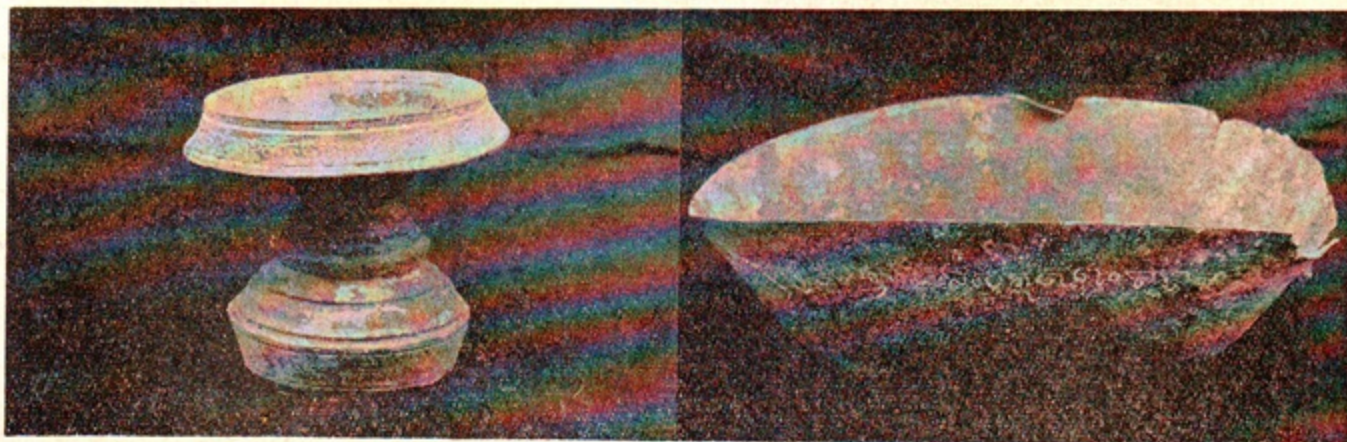
อ่านว่า ชันวน วระ วร โลง

แปลว่า ไทยธรรม พระวรโลง ?

๓. ฐานเชิงเทียน ? สัมฤทธิ์ สูง ๑๖ ซม. มีจารึกอักษรขอมที่ขอบ (รูปที่ ๓๘)

อ่านว่า ๑๑๑๕ ศก วระ ชันวน วระบาทกมฺรเตง อญ ศุริชยวรมุมเทว ท

วระอาโรกยสาธ นา สโวก

รูปที่ ๓๘ ฐานเชิงเทียน ? สัมฤทธิ์ สมัยลพบุรี
มีจารึกอักษรขอมโบราณที่ขอบบน พบที่วิหารหมายเลข ๑๑

รูปที่ ๓๙ ชัน สัมฤทธิ์ สมัยลพบุรี มีจารึกอักษรขอมโบราณ
พบที่วิหารหมายเลข ๑๑

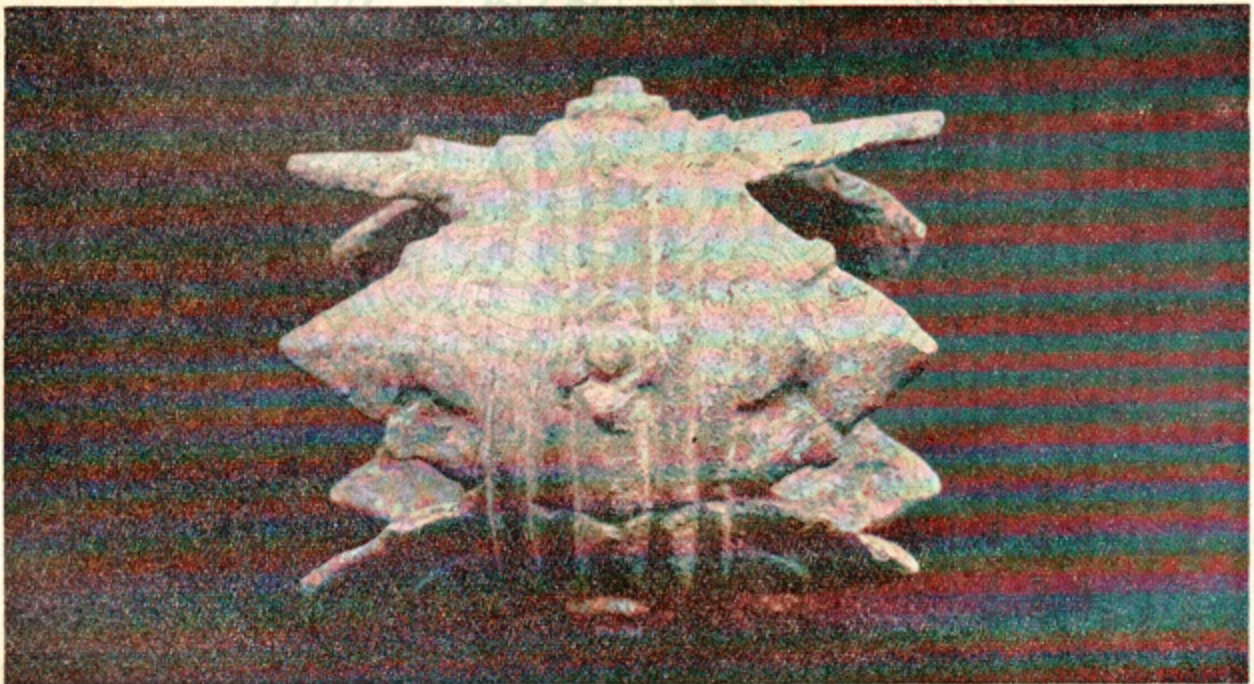
แปลว่า ๑๑๕ ศก (พ.ศ. ๑๗๓๖) พระไทยธรรม พระบาทกมรเตงอัญ ศรี-
ชยวรมเทวทรงมอบให้แก่อโรคยศาลา (โรงพยาบาลอันประเสริฐ) ณ
สังโฆ

๔. ชัน สัมฤทธิ์ ปากกว้าง ๑๔.๕ ซม. มีจารึกอักษรขอมที่ขอบ (รูปที่ ๓๙)

อ่านว่า ชันวน วระ กมรเตง อัญ ศรีวิเรนทรราชปติวรมม ต กมรเตงชกต
ศรีวิเรศวร นา สโฆกต ๑๑๐๙ ศก

แปลว่า ไทยธรรม พระกมรเตงอัญ ศรีวิเรนทรราชปติวรม ทรงถวายแก่ กมร-
เตงชกต ศรีวิเรศวร ณ สังโฆกต ๑๑๐๙ (พ.ศ. ๑๗๓๐)

๕. เชิงเทียน ฐานเชิงเทียน และขั้วรัด สัมฤทธิ์ สูง ๒๐, ๑๙, ๕, ๗.๕ และ ๘ ซม.
(รูปที่ ๔๐)

รูปที่ ๔๐ ขั้วรัด สัมฤทธิ์ สมัยลพบุรี มีจารึกอักษรขอมโบราณ พบที่วิหารหมายเลข ๑๑

๖. เศียรนาค สัมฤทธิ์ สูง ๕.๕, ๑๔, ๑๔.๕ และ ๔๘ ซม. มีลวดลายละเอียดงดงามมาก
(รูปที่ ๔๑-๔๓)

๗. พระพุทธรูปปางนาคปรก สัมฤทธิ์ สูง ๑๕.๕ ซม. หน้าตักกว้าง ๖ ซม. (รูปที่ ๔๔)

๘. นางปัญญาบารมี สัมฤทธิ์ สูง ๑๕.๕ ซม. กว้าง ๔ ซม. ซึ่งเป็นชายาพระโพธิสัตว์
อวโลกิเตศวร (รูปที่ ๔๕)

รูปที่ ๔๑

รูปที่ ๔๒

เศียรนาค สมัญญ์ สมัยลพบุรี พบที่วิหารหมายเลข ๑๑

๙. กรขวาพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร หินทราย สมัยลพบุรี ยาว ๑๓ ซม. พบกัน
ตะวันออกห่างวิหารราว ๕ เมตร (รูปที่ ๔๖)

รูปพระโพธิสัตว์ สร้างขึ้นในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่สำคัญมีพระธยานิโพธิสัตว์
๕ องค์ และมีเครื่องหมายทำเป็นพระพุทธรูป ติดไว้กับอุณหิสหรือเม้าพีเป็นสำคัญ คือ

๑. พระสมันตภัทรโพธิสัตว์ ผู้รักษาพระศาสนาของพระกกุสันธพุทธเจ้า มีพระ-
พุทธรูปปางปฐมเทศนา
๒. วัชรปาณีโพธิสัตว์ ผู้รักษาพระศาสนาของพระโกนาคมพุทธเจ้า มีพระ-
พุทธรูปปางมารวิชัย
๓. รัตนปาณีโพธิสัตว์ ผู้รักษาพระศาสนาของพระกัสสปพุทธเจ้า มีพระพุท-
ธรูปปางสมาธิ

รูปที่ ๔๓ เศียรนาค สัมฤทธิ์ สมัยลพบุรี พบที่วิหารหมายเลข ๑๑

รูปที่ ๔๔ พระพุทธรูปปางนาคปรก สัมฤทธิ์
สมัยลพบุรี พบที่วิหารหมายเลข ๑๑

รูปที่ ๔๕ นางปัทมาวดี สัมฤทธิ์ สมัยลพบุรี
พบที่วิหารหมายเลข ๑๑

๔. อวโลกิเตศวร ผู้รักษาพระศาสนา
ของพระโคตม
สักกยมุนีศรีสร-
เพชญพุทธเจ้ามี
พระพุทธรูปปาง
สมาธิ

๕. วิสวปาณีโพธิสัตว์ จะเป็นผู้รักษาพระ
ศาสนาของพระศรี
อารยเมตไตรยพุทธ
เจ้าในอนาคตมีพระ
พุทธรูปปางประ
ทานอภัย

รูปที่ ๔๖ กรขวาพระโพธิสัตว์ อวโลกิเตศวร ถือลูกประคำ
หินทรายสมัยลพบุรี พบที่วิหารหมายเลขที่ ๑๑ ด้านตะวันออก

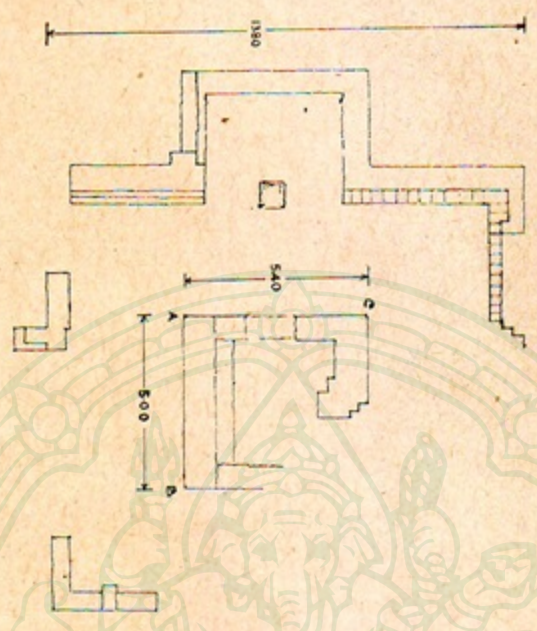
๑๓. ขุดแต่งวิหารหมายเลข ๑๖

เนินดินนี้ ตั้งอยู่นอกคูเมืองเก่าพระรัตนตะวันออกเฉียงเหนือ ริมถนนศรีมหาโพธิ
สภาพก่อนขุดแต่ง เป็นเนินดินปกคลุมด้วยต้นกล้วย แคนกอสมอ เมื่อถางบริเวณให้
สะอาดแล้ว เห็นเนินดินด้านใต้ถูกขุดหรือทำลายราวครึ่ง ครั้งตัดถนนศรีมหาโพธิ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๗
เนินดินสูง ๑.๖๐ เมตร ศูนย์กลางกว้าง ๑๕.๕๐ เมตร (รูปที่ ๔๗)

รูปที่ ๔๗ วิหารหมายเลข ๑๖ ก่อนขุดแต่ง

รูปที่ ๔๘ วิหารหมายเลข ๑๑ หลังขุดแต่ง

วัดมหาธาตุ
วัดมหาธาตุ อ.ศรีพนมมาศ จ.กำแพงเพชร

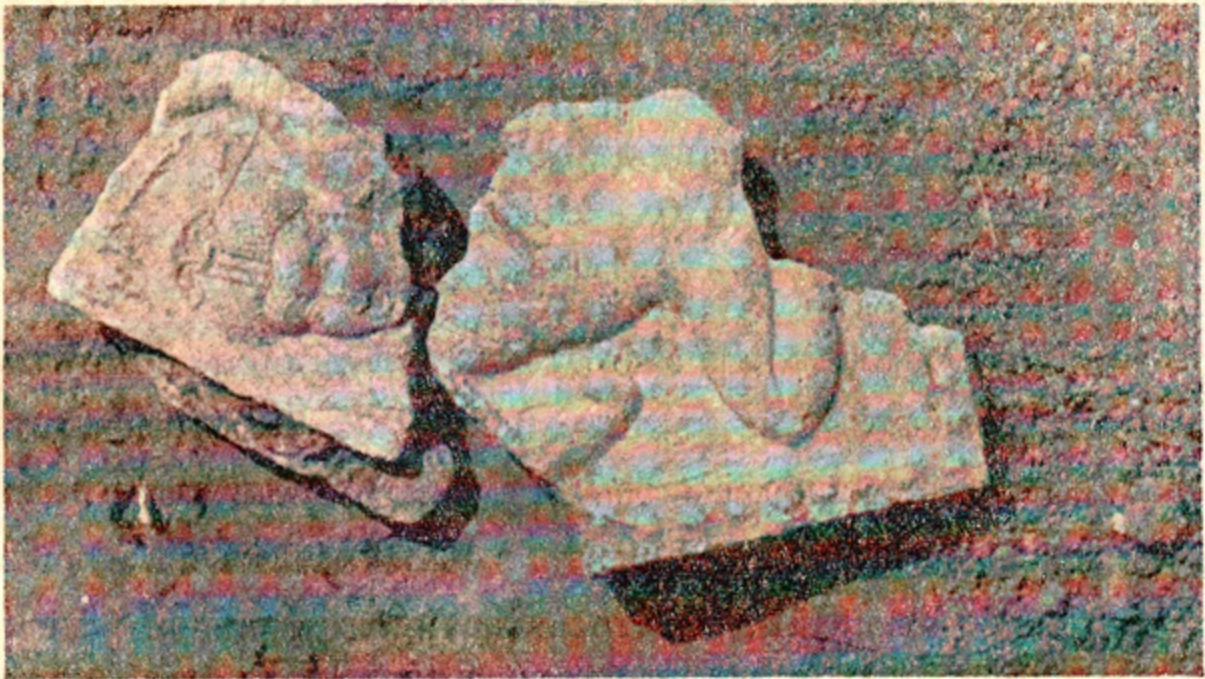

แบบแปลนวัดมหาธาตุ อ.ศรีพนมมาศ จ.กำแพงเพชร	
ผู้สำรวจ	นายสมชาย
ผู้เขียน	นายสมชาย
ผู้ตรวจ	นายสมชาย
ผู้ทำแบบ	นายสมชาย
อธิบดี	

การขุดแต่ง ได้ดำเนินการขุดแต่งระหว่างวันที่ ๒-๒๕ ธันวาคม ๒๕๐๙ โดยขุดลอกดิน
ด้านตะวันตก ด้านใต้ ด้านเหนือ และด้านตะวันออก ตามลำดับจนแล้วเสร็จ (รูปที่ ๔๘)

ลักษณะของวิหาร เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้างด้านละ ๑๓.๘๐ เมตร ยาวด้านละ
๑๔.๕๕ เมตร ด้านตะวันตกและเหนือ มีแผ่นศิลาแลงปูพื้นเป็นขอบเขตของวิหาร มีรากฐานอิฐ
ด้านตะวันตกสูง ๒.๑๐ เมตร ยาว ๕ เมตร กว้าง ๑ เมตร ตรงกลางเหลือรากฐานก่ออิฐสูง ๙๐ ซม.
ยาว ๓.๖๐ กว้าง ๙๐ ซม. อิฐขนาด ๔๕ × ๒๒ × ๑๒ ซม. ๔๗ × ๒๒ × ๑๓ ซม. ๕๐ × ๒๒ × ๑๒ ซม.
และ ๒๒ × ๙ × ๑๓ ซม. อิฐสีแสดและสีเทาปนเทา ส่วนศิลาแลงที่ปูเป็นเขตขนาด ๖๕ × ๔๖
× ๑๒ ซม. และ ๕๙ × ๔๘ × ๑๕ ซม. เป็นวิหารสมัยทวารวดี (แผนผังวิหารหมายเลข ๑๖)

โบราณวัตถุที่พบ ขณะขุดแต่งได้พบแผ่นดินเผา มีรูปเทวคา สมัยทวารวดี (ชำรุด)
คล้ายรูปเทวคา ดินเผา สมัยทวารวดี ซึ่งพบอยู่ที่เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗
และได้พบเศษหม้อไห ดินเผา สมัยทวารวดี (รูปที่ ๔๙)

รูปที่ ๔๙ เทวคาเผา ? ดินเผา สมัยทวารวดี พบที่วิหารหมายเลข ๑๖

นายพลริเชอลิเออ เล่าเรื่องเกี่ยวกับ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ชูศรี สวัสดิสงคราม *

แปล จากเอกสารของกองจดหมายเหตุแห่งชาติ

เมื่อนายพลริเชอลิเออ กลับคืนสู่ภูมิลำเนาในนั้น ได้รับการต้อนรับอย่างอบอุ่นจากมิตรสหายที่พำนักอยู่ทั้งใกล้และไกล เขาได้เข้าพักอยู่ในบ้านหลังงามในบริเวณพระราชวังของพระเจ้ายอร์ช มีผู้ซักถามเขามากเกี่ยวกับเรื่องราวความเป็นไปในภาคตะวันออกไกล เพราะชาวเดนมาร์กหลายคนมีผลประโยชน์อยู่ที่นั่น

ท่านนายพลได้ต้อนรับพวกเราเป็นอย่างดี และได้มอบบทความภาษาเดนมาร์กให้ลงพิมพ์เผยแพร่เรื่องหนึ่ง ในหนังสือพิมพ์รายวันชื่อแดนเนบร็อกเป็นเรื่องที่เขาบันทึกไว้ในระหว่างการเดินทาง เรื่องในภาคแรกมีดังต่อไปนี้

มหาสมุทรอินเดีย

ธันวาคม ๒๔๕๑

พระราชพิธีเฉลิมฉลองการเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติครบรอบ ๔๐ ปี ของพระมหากษัตริย์แห่งประเทศสยามซึ่งจัดขึ้นในกรุงเทพมหานครนั้น ได้จัดขึ้นอย่างใหญ่โตหรูหรามาก ความรื่นเริงปิติยินดีของประชาราษฎรที่แสดงออกนั้น มิใช่เป็นเหตุผลเพียงเพราะว่า พระองค์ได้ครอบครองราชสมบัติเป็นเวลานานถึง ๔๐ ปี แต่ทว่า ความกระจำเริญจำซึ่งเห็นได้จากพระราชพิธีรัชมังกลาภิเษกนี้อาจจะพิสูจน์ได้จากพระกระแสรู้สึกจากพระราชหฤทัยของพระองค์เองต่อข้าพเจ้า เมื่อข้าพเจ้าได้เข้าเฝ้าพระองค์ในวันหนึ่งไม่นานนัก หลังจากที่ข้าพเจ้าไปถึงกรุงเทพ ฯ

ข้าพเจ้าเดินทางถึงกรุงเทพ ฯ เมื่อเดือนพฤศจิกายน เวลาบ่ายสองโมง มีข้าราชการไทย และข้าราชการชาวยุโรปคอยต้อนรับด้วยความดีอกดีใจอยู่หลายคน บุคคลเหล่านี้เป็นเพื่อนเก่าของข้าพเจ้าในระหว่างที่ข้าพเจ้ารับราชการอยู่ในประเทศนี้

เมื่อข้าพเจ้าเข้าพักยังที่ซึ่งทางราชการจัดเตรียมไว้ให้ และเมื่อแต่งกายในเครื่องแบบราชนาวิไทยเสร็จแล้ว เวลาบ่ายสี่โมงก็มีผู้นำข้าพเจ้าเข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ พระราชวัง

* หัวหน้ากองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

สร้างใหม่ซึ่งใหญ่โตกว้างขวางที่สวนกุหลาบ ซึ่งได้ทรงให้ปลูกต้นไม้ไว้ ๑๐ ปีมาแล้ว ในทันใดที่ข้าพเจ้าไปถึงสวนกุหลาบ และก่อนที่จะถึงตัวพระราชวังนั้น ข้าพเจ้าได้เห็นราชยานหลายคันจอดอยู่ที่ลานจัตุรัสกว้างใหญ่ แลเห็นผู้คนมากมาย ณ ที่นั้นกำลังกุลีกุจอช่วยกันยกกลดขนาดมหึมาขึ้นพระบรมรูปทรงม้า ซึ่งเป็นพระบรมรูปของพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นี้ที่ยังปิดแพรคลุมอยู่ พระบรมรูปทรงม้าซึ่งเตรียมจะจัดทำพิธีเปิดนี้ เป็นของขวัญจากประชาชนพลเมือง ซึ่งเต็มใจบริจาคทรัพย์เพื่อการจัดสร้างและถวายแก่พระเจ้าอยู่หัวของตน เงินทุนที่รวบรวมได้นั้นทราบว่าเป็นกว่าจำนวนที่ต้องการเพื่อการนี้ถึง ๔ เท่า ซึ่งจำนวนเงินที่เหลือนั้นจะให้เป็นทุนค่าก่อสร้างโรงพยาบาลได้อีกแห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ

มองออกไปข้างหน้า เห็นบรรการาษฎรกำลังขุดมุนช่วยกันสร้างซุ้มประตูชัยหลายซุ้มทั้งประดับประดาถนนหนทางด้วยพวงมาลัยเป็นระยะทางหลายไมล์ ธงขนาดใหญ่นับจำนวนพันผืนและพลับพลาขนาดใหญ่มีหลังคาหลายหลังสร้างขึ้นเป็นที่ประทับของพระเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการสำนักและแขกเหรื่อที่ได้รับเชิญ รวมทั้งขุนนาง ข้าราชการผู้มียศบรรดาศักดิ์ในประเทศสยาม

เมื่อข้าพเจ้าเห็นราชยานจอดอยู่ ณ ที่นั้น ข้าพเจ้ารู้สึกสะอึกใจที่ว่า พระเจ้าอยู่หัวคงจะประทับอยู่ ณ บริเวณนั้น ดังนั้นข้าพเจ้าจึงลงจากรถ และเดินตรงไปยังพระบรมรูปทรงม้า ซึ่งมีผู้คนแออัดยัดเยียดกันอยู่และ ณ ท่ามกลางฝูงชนนั้นเอง ข้าพเจ้าเห็นพระเจ้าอยู่หัวประทับยืนอยู่ ทรงฉลองพระองค์อย่างธรรมดาแวดล้อมด้วยข้าราชการบริพารที่แต่งกายด้วยเสื้อผ้าธรรมดาเช่นเดียวกัน พระเจ้าอยู่หัวและข้าราชการบริพารกำลังเดินอยู่ท่ามกลางฝูงชน ทรงตรวจตราการจัดเตรียมงานสำหรับพระราชพิธีที่จะจัดขึ้น

เมื่อมองไปที่พระบรมรูปทรงม้าขนาดใหญ่ที่ยังคลุมแพรอยู่ อันเป็นพระบรมรูปที่ปวงราษฎรร่วมใจกันจัดสร้างถวายพระเจ้าอยู่หัวของตน และเมื่อมองไปที่พระองค์พระเจ้าอยู่หัวเองขณะกำลังเสด็จพระราชดำเนิน ณ บริเวณนั้น ข้าพเจ้าอดที่จะคิดไม่ได้ว่า อนุสาวรีย์นี้ เป็นอนุสาวรีย์ที่สวยงามที่สุด ซึ่งราษฎรทั้งประเทศได้ร่วมใจกันสร้างเพื่อเป็นเครื่องแสดงความเคารพรักและเทิดทูนบูชาแด่องค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งไม่ต้องสงสัยเลยว่าทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงอำนาจสิทธิ์ขาดพระองค์หนึ่งของโลก ทรงเป็นองค์ศาสนูปถัมภกของพระพุทธศาสนา ภายหลังที่ทรงครอบครองราชสมบัติมาเป็นเวลาถึง ๔๐ ปีแล้ว ยังสามารถเสด็จพระราชดำเนินอย่างเจียบ ๆ โดยปราศจากราชองครักษ์หรือตำรวจทหารคุ้มกัน ท่ามกลางผู้คนพลเมืองที่แออัดล้มหลามกอบปรีย์ด้วยคนทุกชั้นของสังคมเกือบจะทุกชาติของภาคตะวันออกนี้ โดยปราศจากความหวาดระแวงว่าจะมีผู้ใดคิดทำอันตราย

ในทันทีที่พระเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรเห็นข้าพเจ้า พระองค์ก็ทรงดำเนนตรงมาหาข้าพเจ้าทันทีและทรงกล่าวต้อนรับข้าพเจ้าด้วยพระทัยเปี่ยมด้วยพระกรุณาเป็นที่สุด พระองค์ทรงชี้ให้ข้าพเจ้าดูการตระเตรียมต่าง ๆ สำหรับพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก และสักกรุพระองค์ก็เสด็จขึ้นราชรถ และตรัสชวนให้ข้าพเจ้าร่วมไปกับพระองค์ด้วย เพราะทรงมีพระราชประสงค์ จะนำข้าพเจ้าชมถนนหนทางใหม่ ๆ คลอง และอาคารบ้านเรือนซึ่งก่อสร้างขึ้นใหม่หลังจากที่ข้าพเจ้ามากรุงเทพ ฯ ครั้งหลังสุด ดังนั้น เราจึงขับรถไปเป็นเวลาสัก ๒ ชั่วโมงจนกระทั่งถึงเวลาค่ำ ทั้งพระเจ้าอยู่หัวและข้าพเจ้าอยู่บนรถนั้นโดยไม่มีผู้ใดติดตามเลย ข้าพเจ้าได้เห็นความเปลี่ยนแปลงปรับปรุงที่พระองค์ทรงจัดทำขึ้น และเมื่อเราสนทนากันถึงพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก พระองค์รับสั่งว่า “พระราชพิธีนี้ เป็นที่ปลาบปลื้มยินดีแก่เราที่เราได้รับอนุญาตให้ปกครองประเทศสยามมาเป็นเวลาถึง ๔๐ ปี ซึ่งยาวนานยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์องค์ใดของประเทศสยาม แต่นั่นมิใช่เพียงแต่ว่าการที่ได้ครอบครองราชบัลลังก์เป็นเวลามากมายหลายปี เป็นสาเหตุที่ทำให้เรามีความปลาบปลื้มใจ แต่อันที่จริงนั้น เป็นเพราะการที่ได้ครอบครองราชสมบัติเป็นเวลานานนั้นต่างหากที่ทำให้เราสามารถทำงานในระยะเวลาหลายปีนี้เป็นผลสำเร็จตามโครงการต่าง ๆ หลายอย่าง ซึ่งเมื่อเราได้ขึ้นครองราชสมบัตินั้น เราได้ก่อรูปเน้นขึ้นเพื่อความเจริญก้าวหน้าและความสมบูรณ์พูนสุขให้แก่ประเทศและแก่ราษฎรของเรา พระมหากษัตริย์ที่ครอบครองราชสมบัติในระยะเวลาสั้น ๆ หลายพระองค์รวมกันก็ยิ่งยากที่จะดำเนินงานที่มีความมุ่งหมายอันเดียวกัน โดยมีอำนาจและความวิริยะอุตสาหะอย่างเดียวกัน ซึ่งทำให้เราทำงานนี้ได้ และเราเชื่อว่ามีผลดีหลายประการที่ทำให้เรามีความปลาบปลื้มยินดี เมื่อเราเหลียวกลับมามองดูและมองไปรอบ ๆ เกี่ยวกับเรื่องนี้ เมื่อท่านมาดูผลงานเหล่านี้ร่วมกับเรา ด้วยรู้เห็นกันมาตั้งแต่เกือบจะเริ่มแรกย่อมจะสามารถตัดสินใจได้ นอกจากนั้นเมื่อเราประสบความลำบากทั้งจากภายในและภายนอก ซึ่งเป็นอุปสรรคขวางทางเรา บ่อยครั้งเพียงไรที่เราจำเป็นจำใจต้องต่อสู้ตามวิถีทางที่ขัดแย้งกับความประสงค์ของประชาชนส่วนใหญ่ โดยมุ่งถึงความเจริญก้าวหน้าเป็นสำคัญ ” ถูกแล้ว พระเจ้าอยู่หัวทรงตำราตรัสถูกต้องแล้ว ข้าพเจ้าเองนั้นได้รู้ซึ่งถึงวิถีทางต่าง ๆ ที่ยึดถือและบางครั้งก็เป็นทีเบื่อบระอา ซึ่งพระองค์ท่านทรงจำต้องดำเนินไปในระยะเวลาหลายปีที่ผ่านไปแล้ว ตั้งแต่ข้าพเจ้าเพิ่งเข้ามาสู่ประเทศสยามเมื่อ ๔๐ ปีมาแล้ว และตั้งแต่ ๓๔ ปีมาแล้ว ข้าพเจ้าก็ได้เข้ารับราชการสนองพระเดชพระคุณ และรู้สึกชื่นชมในพระวิริยะอุตสาหะ ในความเป็นผู้เล็งเห็นการณ์ไกลและความไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนพระองค์ ซึ่งได้ทรงแสดงให้เห็น และยังคงทรงแสดงให้เห็นอยู่เพื่อที่จะโอบอุ้มประเทศชาติให้อยู่ในฐานะที่ปลอดจากภัยอันตราย และเพื่อการดำรงชีวิตอันผาสุก

ของไพร่ฟ้าประชาราษฎร แม้กระทั่งในเรื่องที่ทรงยอมสละพระราชอำนาจสิทธิขาดที่ทรงรับเป็นรัชทายาทสืบทอดมาและพระราชอภิสิทธิ์ต่าง ๆ เป็นอันมาก

ข้าพเจ้าได้ระลึกย้อนไปถึงกิจการงานต่าง ๆ ที่ได้มีอยู่ในประเทศสยาม เมื่อแรกข้าพเจ้าไปถึงประเทศนั้น และเปรียบเทียบกับกับภาวะปัจจุบันของประเทศนี้ ความแตกต่างที่ได้พบเห็นนั้นแทบจะไม่น่าเชื่อทีเดียว กล่าวคือ เมื่อข้าพเจ้าไปถึงประเทศนั้นใหม่ ๆ พระมหากษัตริย์ทรงมีอำนาจสิทธิขาดเต็มที่ ทรงเป็นเจ้าของแผ่นดินทั้งประเทศ ภาชีอากรทั้งปวงเป็นของพระองค์ และจะจับจ่ายใช้สอยได้ก็แต่โดยพระบรมราชานุญาตจากพระองค์โดยตรงเท่านั้น

กฎหมายต่าง ๆ ของประเทศเป็นกฎหมายซึ่งใช้บังคับสืบทอดมาแต่พระมหากษัตริย์องค์ก่อน ๆ เป็นกฎหมายปกครองที่คลุกเคล้ากับระบอบราชการศักดินาและอาญาสิทธิ์ ซึ่งคงความศักดิ์สิทธิ์อยู่ได้ด้วยเครื่องโยคีและโชทรวน และถึงกระนั้นที่เห็นกฎหมายยิ่งขึ้นไปกว่า ก็คือ อำนาจอาญาสิทธิ์ และศาลชำระความของพระมหากษัตริย์ ซึ่งสามารถจะเปลี่ยนแปลงตัวบทกฎหมายให้แตกต่างไปจากเดิมที่ใช้บังคับอยู่ได้โดยการออกพระราชกฤษฎีกาหรือกฎใด ๆ ตามที่ทรงมีพระบรมราชโองการ หรือตามที่พระอัครราชทูตผู้ใกล้ชิดจะจัดทำไป

เป็นเวลาหลายปีมาแล้วที่พระเจ้าอยู่หัวทรงยกเลิกสิทธิที่พระองค์ทรงเป็นเจ้าของผืนแผ่นดินทั้งหมด เมื่อได้มีการออกโฉนดแสดงความเป็นเจ้าของที่ดินแจกให้แก่ประชาราษฎรผู้ที่ได้ทำการเพาะปลูกบนที่ดินของตนมาเป็นเวลานานปี และประชาราษฎรเหล่านั้นก็ได้มีโอกาสเป็นเจ้าของที่ดินซึ่งแต่ก่อนเป็นของพระมหากษัตริย์โดยที่ตนเองก็คาดไม่ถึงทีเดียว บรรดาผืนดินที่ยังมิได้มีการทำการเพาะปลูกก็ตกเป็นของรัฐบาล และได้มีการจัดสรรเป็นแปลง ๆ เพื่อให้ราษฎรจับจองเป็นที่ทำกินของตน

บรรดาภาชีอากรทั้งปวงของประเทศ ซึ่งแต่เดิมนั้น เป็นของพระมหากษัตริย์ที่จะทรงใช้จ่ายต่าง ๆ เป็นส่วน ๆ บัดนี้ ทรงจัดให้รวมกันเป็นกองเดียว ตามแบบอย่างที่ได้จัดทำในประเทศอังกฤษ และในปัจจุบันนี้ก็มีกระทรวงพระคลัง ซึ่งจัดระบบการบริหารงานเป็นเลิศ การใช้จ่ายสำหรับพระองค์เองและราชสำนักก็โปรดให้จัดสรรเป็นจำนวนเฉพาะเป็นรายปีเท่านั้น

หลายปีมาแล้ว ได้มีการก่อตั้งกระทรวงยุติธรรมด้วยความช่วยเหลือของคนไทยหลายคน ซึ่งได้รับการศึกษาทางวิชากฎหมายในทวีปยุโรป และโดยการจ้างที่ปรึกษากฎหมายชาวอังกฤษ ฝรั่งเศส อเมริกัน เบลเยียม และญี่ปุ่น อีกจำนวนมากมาย ซึ่งมาเข้าช่วยแก้ไขกฎหมายทั้งหมดของประเทศ ให้เป็นกฎหมายที่อยู่ในระดับมาตรฐานเดียวกันกับกฎหมายของยุโรป ซึ่งทรงไว้ซึ่งความยุติธรรมอย่างที่สุด

เสียงโวยวาย และเสียงโศกเศร้าที่กระทบกันตลอดทั่วทั้งประเทศนั้นได้หยุดไปแล้ว โดยพระบรมราชโองการของพระองค์ และบรรดากฎหมายใหม่ ๆ นั้นก็มีศาลชำระความต่าง ๆ เป็นผู้บริหารทั่วทั้งประเทศ บรรดาผู้พิพากษาก็ได้รับการศึกษาอย่างสูง ทั้งมีที่ปรึกษากฎหมายชาวยุโรปนั่งอยู่ด้วย ในการพิพากษาอรรถคดีต่าง ๆ ที่ปรึกษากฎหมายเหล่านั้นได้รับการจ้างมาเพื่อให้เป็นผู้แปลตัวบทกฎหมายให้เหมาะสม และเพื่อให้การพิพากษาอรรถคดีต่าง ๆ เป็นไปด้วยความยุติธรรมโดยเด็ดขาด ผู้พิพากษาเหล่านั้นจะต้องระมัดระวังเป็นพิเศษในการพิจารณาอรรถคดีต่าง ๆ ระหว่างคนไทยกับชาวต่างประเทศ หัวหน้าของกระทรวงพระคลัง และกระทรวงยุติธรรมนั้นคือ พระราชโอรสสองพระองค์ (๑) ของพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงได้รับการศึกษาอบรมในประเทศอังกฤษ ในขณะที่กระทรวงเกษตราธิการซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวกับการเพาะปลูกทั่วประเทศ ทิศเหนือจดทิศใต้นั้นอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของขุนนางชาวไทย ผู้มีความสามารถเป็นเยี่ยม (๒)

เมื่อข้าพเจ้ามาถึงกรุงสยามเป็นครั้งแรกนั้น ยังไม่มีรถไฟ ไม่มีรถราง ไม่มีการโทรเลข หรือการสื่อสารทางไปรษณีย์ภายในประเทศ มีแต่เพียงเรือกลไฟโดยสาร ซึ่งติดต่อระหว่างช่องกงกับสิงคโปร์ทุกสองสัปดาห์ และมีเรือขนาดย่อมเพียงสองลำ ในการติดต่อกันนี้ แม้แต่การส่งจดหมายโดยใช้เรือทั้งสองลำนี้สื่อสาร ก็จำต้องติดต่อด้านสถานกงสุลต่างประเทศ เพราะว่ายังไม่มีระบบการไปรษณีย์ของรัฐบาล

กิจการงานเหล่านี้ได้จัดทำให้เป็นระเบียบแบบแผนมานานแล้ว โดยเสนาบดีกระทรวงการคมนาคม* ในปัจจุบันนี้มีรถไฟออกจากกรุงเทพฯ แยกไปถึง ๖ สาย และภายในเวลาอีกไม่กี่ปีก็จะมีทางรถไฟวิ่งไปได้ทั่วประเทศ ทางรถไฟเหล่านี้ได้ตัดผ่านท้องที่ที่อุดมสมบูรณ์ในขอบเขตถึง ๑,๐๐๐ ตารางไมล์ ซึ่งแต่เดิมมาไม่มีทางคมนาคมใดตัดผ่านถึงได้ และในชั่วเมื่อปีที่แล้ว การรถไฟโดยสารก็ได้จัดทำโดยกว้างขวาง แม้ว่าอัตราค่าโดยสารจะถูกมาก แต่ถึงกระนั้นการรถไฟก็ได้รายงานว่ามีกำไรสุทธิมากกว่า ๕ เปอร์เซ็นต์ของทุนที่ลงไปทั้งหมด

การโทรเลขขณะนี้ก็เดินสายทั้ทั้งประเทศ และบริการโทรศัพท์ในกรุงเทพฯ ก็กำลังอยู่ในระยะดำเนินการตามระบบงานของสวีเดน

รถรางไฟฟ้านั้น วิ่งจากสุดทางของเขตกรุงเทพฯ ไปถึงสุดทางอีกด้านหนึ่ง และทุกถนนหนทางและอาคารที่ทำการของรัฐบาล ก็ติดตั้งไฟฟ้าสว่างไปหมด

บริการด้านไปรษณีย์ภายในประเทศนั้น การรถไฟรับช่วยเหลืออยู่ ส่วนกิจการเรือกลไฟ การไปรษณีย์และการสื่อสารทั่วประเทศนั้นดำเนินการแล้วทั่วประเทศ เป็นเวลาหลายปีมา

๑. กรมพระจันทบุรีนฤนาถ (กระทรวงพระคลัง) กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ (กระทรวงยุติธรรม)

๒. เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสง-ชูโต)

แล้ว ที่การไปรษณีย์ของกรุงสยามได้เข้าร่วมในสหภาพการไปรษณีย์ และการส่งไปรษณีย์ถึงต่างประเทศจากที่นั่น เคียวนักก็จัดทำด้วยความระมัดระวังเป็นอย่างดีเป็นที่วางใจได้ เช่นเดียวกับการส่งวัสดุทางไปรษณีย์จากที่อื่น ๆ ของโลก ส่วนการบริการระหว่างสิงคโปร์และกรุงเทพ ฯ ซึ่งมีทุกระยะ ๒ สัปดาห์นั้น เคียวนักก็ได้เปลี่ยนเป็นการเดินเรือถึงกันเป็นประจำเกือบทุกวัน และบ่อยครั้งที่มีเรือออกจากกรุงเทพ ฯ และมาถึงกรุงเทพ ฯ หลายลำในวันหนึ่ง ๆ

บริษัทเดินเรือกลไฟขนาดใหญ่ของเยอรมันที่ชื่อ N.D.L. มีเรือขนาดใหญ่ประมาณ ๕๐ ลำ เดินระหว่างกรุงเทพ ฯ และสิงคโปร์ และฮ่องกง และเมืองท่าอื่น ๆ ในประเทศจีน

ส่วนกิจการเดินเรือของเราคือ E.A.C. นั้นก็ค่อย ๆ เจริญขึ้นทีละน้อย ในด้านการรับส่งเมลล์ รับส่งคนโดยสาร และสินค้าตามชายฝั่งทะเลของประเทศสยาม เวลานั้นบริษัทนี้ก็ได้ออกการเดินเรือตรงจากกรุงเทพ ฯ ถึงท่าเรือต่าง ๆ ในยุโรป และถึงกรุงโคเปนเฮเกนซึ่งเป็นเมืองท่าค้า

เมื่อข้าพเจ้ามาถึงประเทศสยามเป็นครั้งแรก การบริหารงานภายในประเทศของประเทศนี้แบ่งแยกกันในระหว่างสี่กระทรวง แต่ละกระทรวงบริหารงานในหัวเมืองต่าง ๆ อย่างเป็นอิสระ ไม่ขึ้นแก่กัน และมีวิธีการบริหารงานที่แตกต่างกันไป

ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๖ การบริหารงานภายในประเทศทั้งหมดได้นำมารวมอยู่ภายใต้กระทรวงเดียวกัน กระทรวงนี้ซึ่งเรียกกันว่า กระทรวงมหาดไทย อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของกรมพระดำรงราชานุภาพ ^(๑) ผู้ทรงมีพระปรีชาสามารถและวิริยภาพอันสูงยิ่ง ทรงเป็นที่รู้จักกันดีในประเทศเคนมาร์ก เมื่อครั้งเสด็จประพาสประเทศนี้ใน พ.ศ. ๒๔๓๔ พระองค์ทรงเป็นผู้ปฏิบัติพระราชภาระกิจต่างพระเนตรพระกรรณที่เยี่ยมที่สุดของพระเจ้าอยู่หัวในการวางโครงการปฏิรูปอันใหญ่ยิ่งของประเทศนี้ และนอกจากนี้ทรงเป็นผู้ที่มีความเห็นแก่ชาติและเห็นแก่ความเจริญก้าวหน้าของชาติเป็นอย่างยิ่งโดยทรงอุทิศทั้งชีวิต อำนาจทั้งปวง และพระปรีชาสามารถอันยิ่งใหญ่เพื่อให้กิจการบริหารงานบ้านเมืองดำเนินไปอย่างเป็นระเบียบแบบแผนเป็นอย่างดี เพื่อให้บ้านเมืองซึ่งมีขนาดกว้างใหญ่พอ ๆ กับประเทศฝรั่งเศส พร้อมด้วยประชากรราษฎรได้มีความเป็นอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข

ในเรื่องนี้ พระองค์ทรงประสบความสำเร็จเป็นอย่างสูง และการบริหารราชการภายในประเทศหรือทั่วประเทศนั้น อาจจะกล่าวได้ว่าเข้าสู่ภาวะที่เจริญก้าวหน้าเป็นอย่างมาก

ส่วนการบริหารงานส่วนกลาง นั้น ขณะนี้มีการบังคับบัญชาในด้านต่าง ๆ เป็นอย่างดี และการบริหารงานก็ดำเนินไปตามแบบแผนและวิธีการปกครองของประเทศอังกฤษในประเทศอินเดียในวิถีทางที่ว่าเกือบทุกคนในประเทศจะมุ่งตรงมาถึงข้าราชการซึ่งมีหน้าที่ช่วยเหลือและสนับสนุนในกิจการอาชีพของตนได้

(๑). ขณะนั้นทรงดำรงพระยศเป็นกรมหลวง

เมื่อกล่าวถึงกระทรวงมหาดไทยแล้ว ก็อาจจะพูดถึงงานด้านการตำรวจภูธรในต่างจังหวัด ซึ่งจะต้องยกให้เป็นตำแหน่งอันมีเกียรติเพราะว่าบัดนี้ทุกสิ่งทุกอย่างอยู่ในภาวะที่สงบราบคาบเป็นระเบียบแบบแผนดียิ่ง ถึงกับว่าเวลานี้ประเทศสยามมีความปลอดภัยจนกระทั่งชาวยุโรปคนเดียวสามารถเดินทางไปได้ตลอดทั่วประเทศ โดยไม่จำเป็นต้องมีผู้คุ้มกัน และจะมีความปลอดภัยโดยเด็ดขาด แม้ว่าจะไปในจังหวัดที่อยู่ห่างไกลที่สุดของประเทศก็ตาม

การตำรวจภูธรประกอบด้วยกำลัง ๘,๐๐๐ คน เป็นหน่วยงานที่ได้รับการฝึกอบรมอย่างดีเยี่ยม มีการตั้งสถานีตำรวจทั่วประเทศประมาณ ๔๐๐ สถานี ระบบงานโดยส่วนรวมนั้น จัดทำขึ้น และอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของ พันเอก เซาว์ (๑) ในกรณี ท่านผู้นี้ได้ดำเนินงานอันกว้างขวาง ซึ่งได้รับการช่วยเหลือสนับสนุนจากกรมพระตำรงราชานุภาพ มีนายทหารที่เป็นชาวเดนมาร์ก ๒๐ คน อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของ พันเอก เซาว์ นายทหารเหล่านั้นได้แจกจ่ายให้ไปปฏิบัติหน้าที่ตามจังหวัดต่าง ๆ และแต่ละคนมีความรับผิดชอบต่อพันเอก เซาว์ ในด้านความสงบสุขและความเป็นระเบียบเรียบร้อยในจังหวัดของตน

เกี่ยวกับสภาพของกองทัพบกและกองทัพเรือ นั้น ไม่มีอะไรจะกล่าวถึงได้มากนัก เมื่อข้าพเจ้าไปถึงประเทศสยามเป็นครั้งแรก อาจจะกล่าวได้ว่า กองทัพบกที่เป็นทหารประจำการนั้น ยังไม่มี แต่ตรงกันข้ามกำลังพลอันมหาศาลสามารถที่จะเกณฑ์กันมาได้ ส่วนใหญ่จะพร้อมด้วยอาวุธที่ล้าสมัย เพียงพอที่จะรักษามันเมืองให้พ้นจากการรุกรานของประเทศเพื่อนบ้าน ซึ่งขณะนั้นก็มีประเทศพม่า จีน ทังเกียญวน และเขมร แต่ก็ไม่ใช่เพียงพอที่จะกลมกลืนเข้ากับความต้องการในปัจจุบันเป็นแน่นอน

ส่วนกองทัพเรือ ในขณะนั้น มีเรือปืนอยู่ ๒-๓ ลำ นอกจากลำหนึ่งที่ยกเว้นไว้ เรือทุกลำสร้างด้วยไม้สัก และส่วนใหญ่เป็นเรือที่บันทุกปืนใหญ่ใช้ลูกกระสุนแบบโบราณ ไม่มีโรงงานต่อเรือ อยู่ซ่อมเรือ ฯลฯ ทั้งไม่มีโรงเรียนสำหรับให้การศึกษาแก่นายเรือและลูกเรือแต่อย่างใด

ขณะนี้ เรือทั้งหมดหรือราชนาวีสร้างด้วยเหล็กกล้า มีเรือลาดตระเวนขนาด ๓,๐๐๐ ตัน และต่ำกว่านั้นเป็นจำนวนมาก และเรือทุกลำติดอาวุธปืนชนิดยิงเร็วรุ่นใหม่ที่ที่สุด นอกจากนี้ ยังมีเรือพิฆาตขนาดใหญ่ ๒๗ นี้อ ลำหนึ่ง และมีเรือตอร์ปิโดชั้นที่หนึ่งแล่นออกทะเลได้หลายลำ กับมีเรือธรรมดานาเล็กอีกจำนวนมากสำหรับวิ่งตรวจชายฝั่งทะเล และปฏิบัติการในแม่น้ำ

โรงเรียนนายเรือในขณะนี้ มีนักเรียนมากกว่า ๒๐๐ คน และโรงเรียนอื่น ๆ ก็กำลังให้การฝึกอบรมนักเรียนเป็นจำนวนที่ได้สัดส่วนแก่กัน

๑. Colonel Schau ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาวาสุเทพ

เกี่ยวกับโรงงานต่าง ๆ นั้น เวลานั้นมีเรือ ซึ่งสามารถซ่อมเรือขนาดใหญ่ที่สุดในกองทัพอากาศได้ เวลานั้นมีโรงทหาร โรงแสงสรรพาวุธ และโรงพยาบาลเป็นจำนวนเพียงพอที่เดียว ส่วนลูกเรือจำนวนมากสำหรับกองทัพอากาศนั้นก็เกณฑ์จากจังหวัดต่าง ๆ ตามชายฝั่งทะเล ผู้บัญชาการทหารเรือขณะนั้นคือ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์^(๑) ผู้ทรงเป็นที่รู้จักดีในกรุงโคเปนเฮเกน ในระหว่างที่เสด็จเยี่ยมประเทศนั้นเมื่อปีที่แล้ว พร้อมด้วยพระมหากษัตริย์ของประเทศสยาม

นายทหารและนายช่างกลชาวเดนมาร์กหลายคนยังรับราชการอยู่ในกองทัพอากาศ แต่มีจำนวนน้อยกว่าเมื่อครั้งที่ข้าพเจ้ายังรับราชการอยู่เล็กน้อย

ส่วนกองทัพบกนั้น ก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมหาศาลในระหว่าง ๒-๓ ปีที่แล้วมานี้ ตั้งแต่สมัยที่พระองค์เจ้าจิรประวัติ^(๒) ซึ่งทรงเป็นที่รู้จักดีในกรุงโคเปนเฮเกนเช่นเดียวกัน ในระหว่างที่ทรงประทับอยู่ที่นั่นหลายปี บัดนี้ ทรงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการกองทัพบก พระองค์ทรงมีความสามารถยิ่งใหญ่และมีวิริยภาพที่จะยกเลิกระบบงานแบบเก่าทั้งหมด และด้วยวิสัยทัศน์การเกณฑ์ทหาร ทรงจัดกองทัพบกขนาดใหญ่ที่มีอุปกรณ์ทันสมัยและมีการฝึกอบรมเป็นอย่างดี ทั้งประจำอยู่ในเมืองสำคัญต่าง ๆ ในประเทศ

ไม่ใช่ความประสงค์ของข้าพเจ้าที่จะพรรณนาถึงพระราชพิธี และขบวนแห่ในพิธีรัชมังคลาภิเษกของพระเจ้าอยู่หัว เพราะเชื่อว่า มิสเตอร์ โรเซ็นแบร์ก ผู้อยู่ในประเทศนี้คงจะทำหน้าที่นั้นอยู่แล้ว แต่ข้าพเจ้าไม่สามารถจะเว้นเสียจากการที่จะพรรณนาถึงการสวนสนามตรวจพลของกองทัพอากาศ และการเดินแถวผ่านหน้าพระที่นั่งของกองทัพบกซึ่งมาร่วมปฏิบัติการ ณ โอกาสนี้

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษกนี้ มีการสวนสนามของกองทหารบก ซึ่งพระองค์เจ้าจิรประวัติได้ส่งทหารมาจากจังหวัดที่อยู่ใกล้กรุงเทพฯ ที่สุดจำนวน ๒๕,๐๐๐ คน มีอาวุธยุทโธปกรณ์ครบครันทันสมัยตามแบบอย่างของยุโรป

กองทหารจำนวน ๒๕,๐๐๐ คน ในวันที่มีการสวนสนามนั้น ได้ชุมนุมอยู่ร่วมกันเป็นกองทัพ ณ ลานกว้างแห่งหนึ่งนอกพระราชวังในกรุงเทพฯ และได้จัดเป็นกองพันในลักษณะที่ว่า มีสถานที่เพียงพอระหว่างกองพันหนึ่ง ๆ เพื่อให้มีการตรวจพลได้

ณ ตอนกลางของด้านหนึ่งของพื้นที่นั้น มีพลับพลาร้างขึ้นเป็นแถว มีพลับพลานั่งอยู่ตรงกลาง สร้างเป็นที่ประทับของพระเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศานุวงศ์ และพลับพลาทิ้งสองข้างต่อ ๆ มานั้นเป็นที่สำหรับแขกรับเชิญทั้งปวงของเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ และคณะทูตานุทูตกับบรรดาข้าราชการชาวไทยและชาวยุโรปเป็นจำนวนมากมาย

๑. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต

๒. จอมพล พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช

พระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินมาถึงเวลาบ่าย ๔ โมง ประทับบนพระราชยานอันโอ่อ่า ติดตามด้วยพระองค์เจ้าจิรประวัติหัวหน้าคณะเสนาธิการกลางผู้ทรงเป็นที่รู้จักดีในกรุงโคเปนเฮเกนเช่นกัน พร้อมด้วย นายพลในกองทัพบกอีกหลายนาย ทุกคนอยู่บนหลังม้า

ต่อจากนั้น พระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชยานเสด็จผ่านกองพันทหารเป็นรายกองพันและเสด็จผ่านกองพลต่าง ๆ จนกระทั่งเมื่อทรงตรวจพลทั่วทั้งหมคแล้ว ก็เสด็จพระราชดำเนินมายังพลับพลาซึ่งจัดเป็นที่ประทับ และแล้วการสวนสนามของทหารกองทัพบกต่าง ๆ ก็เริ่มขึ้น

กองร้อยทหารม้าผ่านไปทีละกองร้อย ครั้นแล้วกองพันทหารต่าง ๆ ก็เดินผ่านไปทีละกองพัน และทีละกองพล แม้ว่าการเดินขบวนสวนสนามผ่านหน้าที่ประทับได้จัดเป็นแถวครึ่งหมู่ก็ตาม การเดินขบวนนั้นกินเวลามากกว่า ๒ ชั่วโมงครึ่งจึงหมดขบวนทหารบก ในขณะนั้นเป็นเวลาเย็นมากแล้ว การเดินขบวนก็ยังดำเนินต่อไปอย่างเป็นระเบียบยิ่งและด้วยความถูกต้องตามแบบแผนซึ่งถือได้ว่า เป็นที่พอใจสำหรับกองทัพในประเทศภาคพื้นยุโรป

ขณะที่กองทหารเดินผ่านไปทีละน้อย ๆ นั้น ทหารเหล่านั้นได้เดินไปยังลานกว้างตรงกันข้ามกับที่ประทับของพระเจ้าอยู่หัวในลักษณะที่ว่า เมื่อการเดินขบวนเสร็จแล้ว กองทัพบกทั้งหมดก็จะยืนแถวอยู่ ณ เบื้องหน้าพลับพลาที่ประทับพอดี

เมื่อทุกสิ่งทุกอย่างเสร็จสิ้นลงแล้ว พระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสขอพระทัยแสดงความพอพระทัยต่อพระองค์เจ้าจิรประวัติในผลงานซึ่งประสบความสำเร็จเป็นที่พึงพอพระทัยยิ่งที่พระองค์ทรงมีพระราชวโรกาสทอดพระเนตรกองทัพบกอันมหาศาลที่สุดพร้อมอาวุธยุทโธปกรณ์ทันสมัยตามแบบอย่างกองทัพของประเทศในยุโรปในวันนั้น ทั้งนี้ พระองค์ทรงไม่เคยได้ทอดพระเนตรการเดินขบวนสวนสนามภาคพื้นดินของทหารซึ่งมาชุมนุมกันในเมืองหลวง มาแต่ก่อน

ใกล้เวลาที่พระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จพระราชดำเนินกลับอยู่แล้ว ขณะที่เสด็จลุกขึ้นจากพระที่นั่งจะประทับยืน ณ พลับพลานั้นสว่างแจ่มจ้าด้วยแสงไฟฟ้า และเสด็จพระราชดำเนินก้าวไปเบื้องหน้า ๒-๓ ก้าว เพื่อทอดพระเนตรกองทัพบกจำนวนมหาศาลซึ่งกำลังยืนแถวอยู่ ณ เบื้องหน้าพระองค์ ในความมืดนั้น ปรากฏมีเสียงโห่ร้องขึ้นอย่างกึกก้องกัมปนาทจากกองทัพบกจำนวนทั้ง ๒๕,๐๐๐ คนนั้นเป็นเสียงคำไทยว่า “โห่...ฮั้ว” ซึ่งเทียบกับคำฝรั่งว่า “ฮูรา” เสียงโห่ร้องอันกึกก้องนี้ดังขึ้นอย่างที่ไม่อาจจะหยุดยั้งได้เลยจากกองทัพบกเหล่านั้น เป็นการแสดงความเคารพอย่างอาภัพจากประชาราษฎรผู้จงรักภักดี และมีความกตัญญูต่อพระองค์

พระองค์ประทับยืนอยู่ชั่วขณะ ทอดพระเนตรฝ่าความมืดไปที่กองทหารเหล่านั้น ซึ่งกลับยิ่งทำให้เพิ่มความรู้สึกประทับใจซาบซึ้งยิ่งขึ้นอีก และข้าพเจ้าก็เชื่อว่าพระราชดำริ

ของพระองค์นั้น ก็เป็นเช่นเดียวกับความนึกคิดของข้าพเจ้าในประการที่ว่า การแสดงความเคารพ รักอย่างเต็มไปด้วยความเต็มใจเช่นนี้ ย่อมแสดงถึงความรู้สึกในความกตัญญูต่อพระองค์จากดวงใจที่แท้จริงของเหล่าทหารของพระองค์โดยแท้ เพราะว่า พระองค์ได้ทรงพิสูจน์พระองค์เองให้เห็นว่าเป็นคนดี ซึ่งด้วยคุณธรรมความดีจากพระราชหฤทัยของพระองค์เองได้ทรงเปลี่ยนแปลงสภาพของบิคมารดาของพวกตนจากภาวะของทาสมาเป็นไท และมีความสุขสบายขึ้น และเพื่อที่จะแสดงความมั่นใจต่อพระองค์ว่า ทุก ๆ คนในกองทัพนั้น มีจิตใจพร้อมที่จะถวายชีวิตเพื่อพระองค์ ภายหลังที่พระเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรเพ่งไปที่กองทหารเป็นเวลาเกือบครึ่งชั่วโมง และยังทรงสังเกตว่าเสียงโห่ร้องกึกก้องนั้นยังไม่มีท่าทีว่าจะหยุด ดูเหมือนพระองค์จะทรงรู้สึกประทับใจอย่างลึกซึ้ง ทรงแสดงความเคารพต่อเหล่าทหารนั้น และเสด็จออกจากพลับพลาเพื่อประทับในราชยาน และขับออกไปจนราชยานผ่านพ้นเข้าประตูใหญ่ของพระราชวัง เสียงโห่ร้องจึงได้หยุดลง

ต่อจากนั้น จึงได้ยินเสียงออกคำสั่ง เสียงต่าง ๆ จึงเงียบลง นอกจากเสียงตบเท้าเดินแถวและกองทหารต่าง ๆ ก็เดินกลับไปยังที่พักของตน พวกเราในฐานะที่เป็นผู้เผ่าคุณเหตุการณ์อยู่ ณ บริเวณใกล้ซีกที่สุกกับองค์พระเจ้าอยู่หัว เรา ซึ่งหมายถึงตัวข้าพเจ้าเอง, บรรดาเสนapatiซึ่งมีความเชื่อมั่นในอำนาจของชาวตะวันตก และขุนนางตลอดจนข้าราชการชั้นสูงสุดของประเทศยังคงจ้องตะลึงมองอยู่ต่อไปเป็นครู่ใหญ่ ครั้นแล้วจึงกล่าวคำอำลาจากกันไป ข้าพเจ้าเชื่อมั่นว่า ทุกคนมีความรู้สึกที่ ประวัติศาสตร์บทใหม่ของประเทศสยามได้บันทึกลงไว้แล้ว และรู้สึกว่าการเชื่อมโยงอันใหม่ได้เพิ่มขึ้นแล้ว ต่อความเจริญในภาคตะวันออกไกล และข้าพเจ้ามีความพิศวงใจโดยแท้จริงว่า บรรดาชาวยุโรปซึ่งชุมนุมอยู่ ณ ที่นั้น มีเพียงส่วนน้อยเหลือเกินที่จะเข้าใจในความแตกต่างระหว่างภาพที่ได้เห็น ซึ่งได้คลี่คลายออกมาต่อหน้าพวกตนในวันนั้น

ในปัจจุบัน ได้มีโรงเรียนต่าง ๆ ระคับมัธยมจำนวนมากมายตั้งขึ้นทั่วประเทศ พร้อมทั้งครูที่เป็นชาวไทยและชาวยุโรปเป็นผู้ดำเนินงานสอน

เพื่อเป็นตัวอย่างให้เห็นว่า โรงเรียนเหล่านี้ มีความตั้งใจคืออย่างไรนั้น อาจจะกล่าวได้ว่า ในโอกาสที่มีพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษกนี้ ขบวนนักเรียนจำนวนถึง ๑๐,๐๐๐ คน จากโรงเรียนต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ ได้ร่วมเดินสวนสนามผ่านเฉพาะพัทธร์พระเจ้าอยู่หัว นักเรียนทุกคนแต่งกายชุดกางเกงสีขาว และเสื้อแจ็คเก็ตสีเทา สวมหมวกฟาง และจัดแถวในขบวนเช่นเดียวกับแถวทหาร

พระเจ้าอยู่หัวทรงพอพระทัยในขบวนสวนสนามของนักเรียนเหล่านี้เป็นอันมาก ข้าพเจ้าได้ยินพระองค์รับสั่งกับเสนapatiกระทรวงธรรมการว่า เวลานี้เรามีปริมาณนักเรียนเพียงพอ

แล้ว ขอให้เอาใจใส่ในก้านคุณภาพไว้ด้วย แต่สิ่งหนึ่งที่สำคัญที่สุดซึ่งพระเจ้าอยู่หัวทรงกระทำในรัชสมัยของพระองค์ และซึ่งจะทำให้พระนามของพระองค์และความระลึกถึงพระองค์ดำรงอยู่ด้วยความกตัญญูกตเวทิตาในหมู่ไพร่ฟ้าประชากรราชบุรุษตราบเท่าที่ประเทศสยามยังยืนยงคงอยู่นั้นคือการเลิกทาสนั่นเอง เมื่อพระเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติขึ้น ก็เกือบครึ่งหนึ่งของจำนวนพลเมืองของประเทศสยามมีภาวะเป็นทาส บรรดาเชลยสงครามในสมัยก่อนเก่าพร้อมด้วยลูกหลาน รวมแล้วเป็นจำนวนมากมานั้น เป็นสมบัติของราชการ ชนเหล่านี้ทำงานในกองทัพบก กองทัพเรือ และในงานราชการต่าง ๆ ทุกสาขา และชนเหล่านี้จะต้องมีหน้าที่เข้าเฝ้ารับใช้การงานเป็นเวลาหลายเดือนในปีหนึ่ง ๆ เริ่มตั้งแต่มีอายุได้ ๑๘ ปี โดยรับค่าตอบแทนเพียงเล็กน้อยหรือไม่ได้รับเลยตราบเท่าที่ยังมีชีวิตอยู่ และลูกหลานที่ตกทอดสืบต่อ ๆ มา ก็จะต้องปฏิบัติอย่างเดียวกัน ยิ่งกว่านั้นชายหรือหญิงทุกคนในประเทศสามารถให้กู้ยืมเงินโดยเอาตัวเป็นประกัน เพราะในการกู้ยืมเช่นนั้น หนังสือสัญญาการกู้ยืมจะทำขึ้นในทำนองที่ว่า ผู้กู้เงินจะตกเป็นทาสของเจ้าเงินจนกว่าจะใช้คืนเงินที่กู้มาแต่เนื่องจากผู้กู้ยืมจำเป็นจะต้องดำรงชีวิตตามแต่เจ้าเงินจะสั่งให้ทำอะไร และจำต้องอุทิศเวลาและแรงงานทั้งหมดเพื่อเป็นการชดใช้ค่าดอกเบี้ยของเงินที่กู้ไป โดยไม่ได้ค่าตอบแทนอะไรอีกนอกจากอาหารและที่พักอาศัยเท่านั้น ดังนั้นจึงถือเป็นกฎว่า เกือบจะเป็นไปไม่ได้ที่ผู้กู้ยืมเงินจะสามารถไถ่ถอนตนเองให้เป็นอิสระได้ตามเดิม และโดยวิธีนี้แหละที่จำนวนประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศต้องตกเป็นทาส แม้แต่ลูกหลานของบิดามารดาซึ่งกู้ยืมเงินไปก็ต้องตกเป็นทาสนำเงินของผู้ให้ยืมเช่นเดียวกัน ฉะนั้น จึงกลายเป็นทาสมาแต่กำเนิด ส่วนผู้เป็นนายนั้น มีอำนาจเหนือทาสในลักษณะนั้น เขาจะใช้ให้ทำงานทุกอย่างเท่าที่จะทำได้ จะเขี่ยตีกักได้ จำขังหรือใส่โซ่ตรวนก็ได้โดยพลการ โอกาสเดียวที่ผู้เป็นทาสจะปฏิบัติการต่อต้านแก่นายผู้ทำการทารุณโหดร้ายมากเกินไปนั้น ก็โดยไปขอให้บุคคลอื่นซึ่งมีมนุษยธรรมมากกว่าให้มาชำระเงินคืนให้นายเดิม ครั้นแล้วตนเองก็ต้องไปเป็นทาสรับใช้นายใหม่ แต่หนทางสายนี้ยาวนานและแสบมาก เพราะว่า มีสิ่งสิ่งหักคอยตะปบตะกรุบเอาเป็นเหยื่ออยู่ตลอดทาง เมื่อพระเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชบัลลังก์ได้ไม่นานพระองค์ก็มีพระบรมราชโองการประกาศบังคับว่า ลูกทาสที่เกิดภายหลังวันออกประกาศนี้จะได้เป็นไทแก่ตัว และบังคับว่าจำนวนเงินซึ่งผู้เป็นทาสเป็นหนี้อยู่นั้นจะเพิ่มขึ้นอีกไม่ได้ ตลอดจนจำนวนต้นเงินที่กู้ยืมมาแต่เดิมนั้น ควรจะต้องลดน้อยลงเป็นรายเดือนเพื่อเป็นค่าทดแทนการรับใช้การงานด้วย และเมื่อจำนวนต้นเงินที่กู้ยืมนั้นหักคืนหมดแล้ว ผู้เป็นทาสก็จะกลับเป็นไทแก่ตัวและทั้งนี้การทำสัญญาเพื่อยอมตัวเป็นทาสจะทำอีกไม่ได้นับแต่วันที่ออกประกาศ การจัดแจงนี้ได้มีผลในการปลดปล่อยทาสเก่า ๆ ให้เป็นไทจนหมดสิ้น และพระเจ้าอยู่หัว

ยังทรงปลดปล่อยบรรดาลูกหลานของพวกเขาเสียก็ให้พ้นจากการที่ต้องตกเป็นทาสรับใช้ราชการอีก และแล้ว พลเมืองทั้งหมดของประเทศก็กลับเป็นไท และมีสิทธิเสรีภาพตามกฎหมาย

ความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เหล่านี้ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์อันใกล้ชิดที่สุดที่มีต่อชีวิตของประชากรราษฎรได้ส่งผลให้เกิดความสงบเรียบร้อย ความมีระเบียบ และทุกสิ่งทุกอย่างในขณะนี้จึงดำรงอยู่ภายใต้สภาวะใหม่ ๆ เหล่านี้ พลเมืองของประเทศสยามขณะนี้จึงเหมือนกับพลเมืองส่วนใหญ่ของประเทศอื่นๆ ซึ่งต้องถูกเกณฑ์เป็นทหารเพื่อรับใช้ประเทศชาติ และเมื่อพ้นระยะแล้วก็จะกลับเป็นอิสระ มีเสรีภาพ ซึ่งตามความหมายของด้อยคำแล้ว จะเป็นอิสระเสรีไม่เพียงแต่จากความเป็นทาสและการถูกบังคับกดขี่เท่านั้น แต่เป็นอิสระจากอำนาจต่าง ๆ จากเบื้องบน ตลอดจนอำนาจต่าง ๆ จากเบื้องล่าง และจะได้รับอนุญาตให้ดำเนินชีวิตและทำการงานเมื่อไรและโอกาสใดก็ได้ตามที่ต้องการ การพัฒนานานาประการของประเทศและเสรีภาพของประชากรราษฎรนี้ ได้มีส่วนสำคัญเป็นอย่างมากต่อการเก็บเงินภาษีที่ได้เพิ่มพูนยิ่งขึ้น และอาจจะกล่าวได้ว่า ภาษีซึ่งเก็บได้ใน พ.ศ. ๒๔๓๕ นั้น มีจำนวน ๑๕,๐๐๐,๐๐๐ บาท เมื่อถึง พ.ศ. ๒๔๕๐ คือ ๑๕ ปีต่อมา เก็บภาษีได้ถึง ๕๗,๐๐๐,๐๐๐ บาท เงินจำนวน ๑๓ บาท เทียบได้เท่ากับ ๑๘ โครเนอร์

ดูเหมือนว่า ผลอันยิ่งใหญ่ที่สุดที่ได้รับนั้น เกิดขึ้นในรัชสมัยที่พระองค์ครองราชสมบัติอยู่ แต่พระเจ้าอยู่หัวได้รับสั่งกับข้าพเจ้าด้วยพระองค์เองว่า ยังมีสิ่งที่พึงปรารถนาสำหรับบ้านเมืองอีกมาก และเพราะฉะนั้นเราจึงอาจจะตั้งความหวังเพื่อประเทศของพระองค์ และพลเมืองของพระองค์ว่า ขอให้รัชสมัยของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้จงยั่งยืนและสมบูรณ์พลสุดต่อไปอีกเถิด

พระราชวิริยะอุตสาหะของพระเจ้าอยู่หัวเพื่อที่จะยกระดับประเทศสยามให้ขึ้นสู่ความสูงสุดเทียบเท่ากับอารยะประเทศที่เจริญสูงสุดนั้น เป็นที่เข้าใจกันเป็นอย่างดีในหมู่ประเทศที่มีอำนาจในยุโรปและอเมริกา ทั้งยังเป็นที่ยินชมยินดีอย่างสูงสุด แต่ขณะเดียวกัน ประเทศเหล่านั้นก็ไม่สามารถจะพิทักษ์รักษาประเทศของพระองค์ให้พ้นจากสิ่งที่ก้าวล่วงล้ำเข้ามา ซึ่งเป็นที่รู้สึกกันอย่างซึมทราบลึกซึ้ง และคงจะไม่ลืมเลือนไปได้โดยง่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บุคคลเหล่านี้ได้มาจากที่ต่าง ๆ ได้มาสู่และอยู่ในที่ที่ตนเองแทบจะไม่เคยคาดคิดว่าจะได้มา

และสิ่งที่ก้าวล่วงล้ำเข้ามาเหล่านี้แหละที่เป็นเหตุการณ์อันมีคมในรัชสมัยอันยาวนานของพระมหากษัตริย์องค์นี้.

ประวัติพระยาชลยุทธโยธิน

(ผู้เล่าเรื่อง)

ประวัติของพระยาชลยุทธโยธิน เป็นรายงานการรับราชการซึ่งท่านเขียนเอง เริ่มตั้งแต่เริ่มเข้ารับราชการในกรมทหารเรือ ท่านเป็นชาวเคนมาร์ก มีชื่อตามที่เรียกเมื่อได้รับพระราชทานยศเป็นนายพลแล้วเป็นภาษาอังกฤษว่า Admiral Richelieu หรือนายพลริเชอริเออ

ท่านผู้นี้ได้เข้ารับราชการอยู่ในกรมทหารเรือเมื่อวันที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๘ จนถึงเวลาที่ลาออกจากราชการ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ รวมเวลา ๒๖ ปี ได้รับพระราชทานยศพลเรือตรี และบรรดาศักดิ์เป็นพระยาชลยุทธโยธิน ตำแหน่งผู้บัญชาการกรมทหารเรือ

ประวัติการปฏิบัติงานในระหว่างที่รับราชการอยู่นั้นน่าสนใจมาก ท่านดำรงตำแหน่งผู้บังคับการเรือรบหลวงหลายลำ เริ่มตั้งแต่เรือรบหลวงวีรเยนค์ ร่วมทางไปกับคณะนายแพทย์แจนเสน (Dr. Janssen) นักดาราศาสตร์ชาวฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามากรุงเทพฯ เพื่อสังเกตปรากฏการณ์สุริยุปราคาหอดูดาว ใน พ.ศ. ๒๔๑๘ นั้น ทำให้มีโอกาสไปเที่ยวในที่หลายแห่งตามชายฝั่งทะเลแคว้นมะละกา ถึงสิงคโปร์ ต่อจากนั้น ได้ประจำการอยู่ที่เกาะภูเก็ต ๒ ปี เพื่อบัญชาการกองทัพอากาศที่นั่น ได้ปฏิบัติงานสำรวจบริเวณส่วนใหญ่ของเกาะภูเก็ต และชายฝั่งทะเลรอบ ๆ เกาะภูเก็ต และจัดทำแผนที่ ในระหว่างนั้น ได้เป็นผู้บังคับการเรือรบหลวงวีรเยนค์ เรือรบหลวงมูธาเรือรบหลวงสยามมงกุฎ ได้ช่วยพระยามนตรีฯ ปราบปรามการจลาจลของพวกจีนท่าเหมืองตึกบูก ซึ่งมีจำนวนถึง ๓๐,๐๐๐ คน และกลับมาปฏิบัติงานต่อในกรุงเทพฯ เป็นงานสำรวจต่าง ๆ ต่อไปนี้

๑. สำรวจแม่น้ำในกรุงเทพฯ จากปากลัดถึงปากน้ำ รวมทั้งบ้อมปราการทั้งหมด
๒. สำรวจและกำหนดที่ที่จะขุดคลองต่อจากคลองพระโขนงกับแม่น้ำบางปะกง (เดิยวันเรียกว่าคลองประเวศ)

๓. สำรวจและกำหนดที่ที่จะขุดคลองต่อกับแม่น้ำเจ้าพระยาที่ฝักไห้ ท่าลาน กับแม่น้ำสุพรรณ

๔. สำรวจและกำหนดที่ที่จะขุดคลอง เชื่อมคลองทิววัฒนา กับแม่น้ำท่าจีน

๕. สำรวจและช่วยในการจัดซื้อที่ดินทั้งหมดระหว่างสวนมะลิและคลองซอย คลองสามเสนและคลองหัวลำโพง สำหรับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อวันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๑ เรือหลวงยอร์ช ชื่อ เวสาครี เดินทางมาถึงกรุงเทพฯ พระยาชลยุทธโยธิน จึงได้รับพระบรมราชโองการให้เป็นผู้บังคับการเรือเวสาครีตั้งแต่

วันนั้น ตลอดเวลา ๑๒ ปีที่เป็นผู้บังคับการเรือยอร์ช เวสทรี ได้ติดตามพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการเสด็จประพาสทางทะเล ทางแม่น้ำ ทางบก ฯลฯ ทุกคราว และในระยะเวลา นั้น ก็รับหน้าที่ผู้บังคับการกองปืนกลของกรมเรือยอร์ชหลวง ซึ่งมีจำนวนเรือกลไฟเพิ่มขึ้น เป็นเรือประจำบ้อม ทุกบ้อมที่ปากน้ำ และที่สถานีชายฝั่งจากบ้านค้อถึงเกาะกง

ท่านได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงชลยุทธโยธิน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๑ เป็นพระชลยุทธโยธิน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ ได้เลื่อนตำแหน่งเป็นรองผู้บัญชาการกรมทหารเรือ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๙ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๑ ได้รับพระราชทานยศเป็นนายพลเรือจัตวา และ พ.ศ. ๒๔๓๔ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาชลยุทธโยธิน ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๓ - ๒๔๓๕ เป็นผู้บังคับการเรือรบหลวง อุบลบุรพทิศ และตามเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการเดินทางด้วยเรือลำนี้ ทั้งตามชายฝั่งทะเล และแม่น้ำต่าง ๆ ในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ นั้น ได้เป็นผู้บังคับการเรือลาดตระเวนหลวงมหาจักรี ตามเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการเสด็จประเทศชวา สิงคโปร์ และที่อื่น ๆ และในการเสด็จประพาสครั้งสำคัญ ๆ ตามแม่น้ำ และขึ้นไปทางภาคเหนือ เมื่อวันที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ ได้รับพระราชทานยศเป็นนายพลเรือตรี และเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้นสูงสุดที่ได้รับ คือ เครื่องราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือกสยามชั้นที่ ๑ วันที่ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๔ เป็นผู้บัญชาการกรมทหารเรือ การเดินทางครั้งสำคัญ ๆ มีดังนี้

๑. ในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๒๖ เป็นผู้นำเสด็จพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ไปประเทศเดนมาร์กเพื่อทรงรับการศึกษา และแวะชมบ้านเมืองหลายแห่ง และโรงงานต่าง ๆ เพื่อซื้ออาวุธ และกระสุนปืนสำหรับกรมทหารเรือ กลับถึงกรุงเทพ ฯ เมื่อเดือนธันวาคม ในปีเดียวกัน ในระหว่างที่เดินทางนั้น ได้พักอยู่ที่ประเทศเดนมาร์กเป็นเวลา ๒ เดือน

๒. เมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ ได้ร่วมขบวนตามเสด็จประพาสยุโรปของ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ เพื่อเตรียมการต่อเรือมหาจักรีสำหรับเป็นพระราชพาหนะ และเดินทางกลับถึงกรุงเทพ ฯ เมื่อวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๕ ระหว่างที่เดินทางนั้น หยุดพักที่ประเทศเดนมาร์กเป็นเวลา ๑๐ วัน

๓. เดินทางออกจากกรุงเทพ ฯ เมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๔๑ และเดินทางกลับในปีต่อมาในระหว่างนั้นได้แวะหลายประเทศเพื่อซื้ออาวุธและกระสุนปืน กับเตรียมจัดทำแบบแปลนเพื่อการต่อเรือและติดตั้งอุปกรณ์ประจำเรือสำหรับกรมทหารเรือ ได้พักอยู่ที่ประเทศเดนมาร์กเป็นเวลา ๖ เดือน

๔. เดินทางออกจากกรุงเทพ ฯ เมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๓ ไปฮ่องกงเพื่อตรวจการต่อเรือลากตระเวน ๒ ลำซึ่งจ้างต่อที่นั่น และเดินทางต่อไปยุโรป พักอยู่ที่ประเทศเดนมาร์กเป็นเวลา ๓ เดือน และเดินทางกลับกรุงเทพ ฯ ในปีเดียวกัน

สรุปแล้ว ในการรับราชการในประเทศสยามรวมเวลา ๒๗ ปี นั้น ได้เดินทางไปต่างประเทศ ๔ ครั้ง รวมเวลาที่ได้มีโอกาสแวะเยี่ยมครอบครัวทางบ้านทั้งหมดไม่ถึง ๑ ปี ในปีสุดท้ายที่รับราชการ ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๑๖๐๐ บาท และเมื่อลาออกจากราชการ ได้รับพระราชทานบำนาญเดือนละ ๗๒๐ บาทตลอดเวลาที่พระยาชลยุทธโยธินรับราชการอยู่นั้น นับได้ว่าต้องประสบความลำบากตรากตรำมาก แต่ก็เป็นผู้ที่ได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยเป็นที่สนิทสนมกว่าชาวต่างประเทศอื่น ๆ เป็นอันมาก ในการเดินทางไปต่างประเทศครั้งที่ ๒ นั้น ได้รับพระบรมราชานุญาตให้ลากลับไปเยี่ยมครอบครัวที่ประเทศเดนมาร์ก เนื่องจากภรรยาป่วยมาก

แม้เมื่อภายหลังที่พระยาชลยุทธโยธินพ้นจากราชการ และกลับไปอยู่ภูมิลำเนาเดิมแล้ว ได้มีหนังสือ (จากกรุงโคเปนเฮเกน) ทูลเกล้า ฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหลายครั้ง (มีจดหมายฉบับหนึ่ง ลงวันที่ ๔ มกราคม ๒๔๕๒ ได้เล่าถวายเกี่ยวกับความเป็นไปและทุกข์สุขต่าง ๆ พร้อมทั้งถวายสำเนาบทความที่เขาเขียนขึ้นตามที่ประชาชนชาวเดนมาร์กมีความสนใจใคร่ทราบเรื่องราวเกี่ยวกับประเทศสยาม บทความฉบับนี้ได้ลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ฉบับสำคัญของประเทศนั้น และบทความฉบับนี้ได้แปลถวายเป็นภาษาอังกฤษ) และอีกฉบับหนึ่งลงวันที่ ๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ได้ถวายภาพถ่ายยอกเซา North-Cape ในประเทศเดนมาร์ก เป็นภาพถ่ายพระราชหัตถเลขา จารึกพระปรมาภิไธยจปร. ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจารึกด้วยพระองค์เอง บนหินก้อนใหญ่ที่อยู่สูงที่สุดมองเห็นได้ชัดเจนพระยาชลยุทธโยธินได้ไปเยี่ยมที่ยอกเซานั้นอีกครั้งหนึ่ง และเล่าถวายว่า เขาได้ไปขุดลายพระราชหัตถเลขานั้นตามลายเดิมให้ลึกลงไปในหินและปิดทองอย่างหนามาก และกราบทูลว่า ภาพจารึกนี้จะปรากฏอยู่ ณ ยอกเซานั้นอีกหลายร้อยปี จะเป็นอนุสาวรีย์ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปเยี่ยมประเทศนั้น และลายพระราชหัตถเลขานี้ ขณะนั้นเป็นที่รู้จักกันดีว่าเป็นพระนามย่อของพระมหากษัตริย์จากประเทศไทย ซึ่งเสด็จพระราชดำเนินจากประเทศสยามไปไกลหลายพันไมล์ เขาเขียนกราบทูลว่า ไม่มีผู้ใดจารึกชื่อใกล้พระนามจารึกของพระองค์อีกเลย และชาวเองที่นั่นก็ได้ให้คำมั่นสัญญาว่าจะดูแลรักษาลายพระราชหัตถเลขานี้ไว้เป็นอย่างดี ทั้งยังยินดีที่จะอธิบายให้นักท่องเที่ยวที่ไปชมภูมิประเทศบนยอกเซานั้นได้ทราบเรื่องเกี่ยวกับการเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกด้วย.

จารึกพระปรมาภิไธย จปร. บนยอดเขา North - Cape ประเทศเดนมาร์ก

Admiral Richelieu
about
King Chulalongkorn

Admiral Richelieu whose return home we announced yesterday has received a number of welcomes from many friends both far and near. We yesterday sought the Admiral in his beautiful residence, King George's Palace, in order to ask him to tell us a little about the state of affairs in the Far East, where we have many Danish interests.

The Admiral received us very kindly and was very glad to comply with our wish and gave us for publication in the *Dannebrog*, a most interesting article which he had written on the voyage specially for publication in this paper.

We today reproduce the first part of Admiral Richelieu's most interesting manuscript.

Indian Ocean
December 1908.

The King of Siam's 40 years Reign Jubilee has just been celebrated in Bangkok with great pomp and splendour. The unlimited rejoicings of the people were not only for the sake of the length of the 40 years reign. But the light in which the King's Jubilee must be seen may best be judged by his own expressions to me when I saw him on a day soon after my arrival at Bangkok.

I arrived at Bangkok on November 3rd. at 2 p.m. and was most cordially received by some Siamese officials in authority and European officials, old friends made during my tenure of office in this Government service.

After having installed myself in the quarters which had been provided for me by the Government and after having dressed myself in the Siamese Navy uniform I proceeded at 4 p.m. to the King's new Palace in the spacious and beautiful Dusit Park which he had planted during the last ten years.

As soon as I arrived at the Park and even before I had reached the Palace itself I saw the Royal carriages halted at a large open square where a large gathering of people were busily occupied in erecting a mighty great canopy over the equestrian statue of the King which was still covered. This statue which was to be un-veiled on Jubilee day was a gift to the King from his people, the whole country having contributed voluntarily towards it. The funds collected was found much in excess of the amount necessary for the statue. More than four times its cost had been raised. It is intended that the balance should be used towards the erection of a hospital in Bangkok.

Further ahead the people were engaged in erecting triumphal arches and decorating the roads with miles of garlands, thousand of flags and large covered pavilions were built for the King and Royal family, the court and all the invited guests including all the titled people and those holding rank and position in Siam.

When I saw the Royal carriage standing there it struck me that the King would be in the vicinity therefore I got out of my carriage and walked toward the veiled statue where the crowd was thickest and right in the middle of it I saw the King standing in plain clothes accompanied by quite a few who were also in plain clothes. They were walking about among the crowd inspecting the preparations for the coming festivities.

Looking at the great unveiled equestrian statue which the people had erected for their King and looking at the King himself as he walked about I could not help thinking that the monument, by far the most beautiful which the people had erected for him was in token of the love and esteem they bestowed upon him which made it possible that he, who without a doubt is now one of the most absolute monarchs of the world, acknowledged to be the paramount head of the Buddhist religion, after a reign of 40 years could walk quietly about without a guard neither police nor soldiers, in the midst of a great crowd of people consisting of all classes of society with nearly all the nations of the Orient without his or our having any occasion for fears that any one should do him any harm.

As soon as the King saw me he walked at once in my direction and received me most kindly. He showed me different preparations for the Jubilee, when he soon afterwards entered his carriage he asked me to accompany him as he wished to show me all the new roads, streets, canals, and buildings which had been constructed since the last time I was at Bangkok. Then we drove about for a couple of hours until it was getting dark the King and myself in the carriage without any escort whatever. I saw all the improvements he had made and when we come to talk about the Jubilee the King said, "Of course it is a source of great pleasure to me that I have been allowed to reign on Siam for 40 years, longer than any of the former Kings of Siam but it is not only that I have been on the throne for so many years which give me such great pleasure but the fact that my long reign has enabled me during the many years to work the accomplishment of those schemes which upon my accession I had formed for the development, progress and prosperity of country and my people. Several shorter reigns would hardly have been sufficient to bring about the same object with the same power and perseverance which had enable me to do this and I believe that there are many good results to rejoice over when I look behind and around me. But about this you who have been along with me, nearly from the beginning must be able to judge. Besides when you have the difficulties internal as well as external which had stood in my way how often have I had even against the wishes of my people been bound to force the way on to the course of progress and development." Yes the King was right. I had seen the long and sometimes tedious ways which he had to follow during these many years since I first arrived in Siam 40 years ago and since 34 years ago I entered his service and have admired the energy, perseverance, foresight and unselfishness which he had displayed and is still displaying in order to secure a safe position for his country and happy conditions of life for his people even at the cost of the abandonment of much of his inherited power and privileges.

I look back on affairs as they existed in Siam when I first arrived in that country and compare them with the present state of this country and the difference is almost incredible: when I arrived there the King was an absolute feudal ruler. All the land belonged to him. All the revenues were his and could be used only according to his direct orders.

The laws of the country were laws which had come down from the time of former Kings, a mixture of oriental autocracy and patriarchal government maintained by the whip and irons. For above all the laws however was the King's absolute power and tribunals had forth with to alter the laws as soon as one ordinance or another issued by the King himself or by his private secretary was different from that in force at the time.

Since many years ago the King gave up the right to all the land when title deeds were issued to all those people who for a number of years had cultivated their lands and who quite unexpectedly and to a certainty became the owner of that which he had formerly the right to use. All uncultivated land was settled on the State which has now the right to parcel out same to the people for cultivation.

All the revenues of the country which formerly belonged to the King for different purposes he has now made into one whole, according to English models and there is now a splendidly organised Ministry of Finance. For himself and his household he has only stimulated for a certain yearly allowance.

Several years ago there was established a Ministry of Justice with the aid of several Siamese who had received a legal education in Europe and the employment of a considerable number of European legal advisers of English, French, American, Belgian, and Japanese nationalities who had thoroughly revised all the laws of the country and brought them to the same standard as the most humane European laws.

The sound of the whip and the clanking of iron over the whole country was stopped by the order of the King and all the new laws are now administered by different tribunals established all over the country. The Judges are highly educated Siamese lawyers aided by European legal advisers who sit as assessors in many of the tribunals. These legal advisers are employed in order to obtain the proper interpretation of the laws and to ensure an absolute equality of the laws for all and they have also to take special care of all cases between Siamese and Foreigners. At the head of the Ministries of Finance and Justice are two of the sons of the King brought up and educated in England while the Ministry of Agriculture which had to do with the cultivation of the country throughout its length and breadth is under a Siamese nobleman of great ability.

When I first arrived in Siam there were no railways, no tramways, no telegraphs, no postal communication in the interior and only a fortnightly steamship connection with Singapore and Hongkong maintained by a couple of small steamers. Even the sending of letters by these steamers had to be done through the different Foreign consulates as at that time there was no Government postal system.

All these affairs have long ago been put in order by a Minister of Traffic. Trains are now running from Bangkok in six different directions, and will in the course of some few years be spread over the whole country. These railways have already opened up 1000 of square miles of fertile land which hitherto lay inaccessible, and during the last year the traffic had been so great that though the rates are very cheap the Government Railway Department was however able to report a net profit of over 5% of the whole funds.

Telegraph lines are now traversing over the whole country and telephone service in Bangkok is now being reorganised according to the Swedish system.

Electric tram cars are running from one end of Bangkok to the other and all the streets and Government buildings are lighted by electricity.

Internal postal service by the aid of railways, mails steamers and local communications is organized and extended over the whole country. For many years past the Siamese postal service has entered the postal Union and foreign mails are forwarded from here as carefully and with as much certainty as from any other part of the world. The former fortnightly service between Singapore and Bangkok has now been changed into constant stream of steamers which nearly every day and often several times a day leaves and arrives at this port.

The great German steamship Co. the N.D.L. has thus about 50 large steamers trading between Bangkok and Singapore, and Hongkong and other Chinese ports.

Our own E.A.C. has gradually developed a complete net of mail, passenger and cargo boats trading in the Siamese Coasts. It has also established a direct route between Bangkok and European ports with Copenhagen as the home port.

When I first arrived in Siam the administration of the interior of the country was divided between four Ministers, each of whom was ministering their respective provinces independent of each other and after different methods.

Since the year 1893 the whole of the administration of the interior had been brought under one ministry, this ministry known as the Ministry of the Interior is under the control of the extremely capable and energetic Prince Damrong, who is well known in Denmark through his visit to the country in 1891. He has been one of the King's very best supporters in his great schemes of reform and he is besides a very patriotic and progressive man who has offered his whole life, all his power and his great ability to obtain a well regulated state of affairs combined with a happy condition of things for the population of a large country, the size of which is that about that of France.

In this matter he has succeeded to a very high degree and the administration of the interior of the country may now be said to be in a very advance state.

The central administration now commands complete control over everything and the administration is distributed in the same manner as the English methods in India in such a way that nearly every man in the country comes directly under one or other official whose duty it is to help and support him in his trade.

As coming under the Ministry of the Interior may be mentioned the provincial Gendarmerie which must be given a position of honour as everything is now quiet and well-regulated, so much so that Siam is now so safe that an European can travel without any protection all over the country with absolute safety, even in the further-most provinces.

The Gendarmerie consists of about 8000 men, an excellently trained corps, distributed over the whole country with about 400 stations. The whole system has been organised and is under the control of Colonel Schau. In this he has carried out a great work aided and supported by Prince Damrong. Under Colonel Schau there are 20 Danish officers who are distributed amongst the different provinces and each of them is responsible to Colonel Schau for peace and order in his province.

Regarding the condition of the Army and Navy not much could have been said when I first arrived in Siam. A standing army, so to speak, did not exist, but on the other hand a very considerable force could be raised armed mostly with out-of-date weapons quite sufficient to maintain Siam's position against her neighbours who at that time consisted of Burma, China, Tonking, Anam and Cambodia but certainly not corresponding to the present demand.

The fleet consisted at that time of a few gunboats, with one single exception, all built of teak wood and mostly armed with old mazzle loaders. There were neither workshops, dry docks, etc. nor schools for education of the officers and crew.

All the ships of the Navy are now built of steel, there are numbers of cruisers of 3000 Tons and downwards all armed with the latest quick-firing guns. Besides there is a big 27 knot Destroyer, several first-class sea-going torpedo boats and a considerable number of smaller vessels for coast and river service.

The naval college now counts over 200 cadets, and the other schools are training a proportionate number of them.

In the way of workshops there is dock that can take the largest ship of the fleet. There are now a sufficient number of barracks, arsenals and hospitals, and the large crew for the fleet is recruited from all the provinces in the coast. The present Commander-in-Chief of the fleet is Prince Boriphat who is also well-known in Copenhagen through his visit there, together with the King of Siam last year.

A number of Danish officers and engineers are still in the Naval service but their number is somewhat smaller than it used to be in my time.

As for the Army an immense change has taken place during the last few years, since the time Prince Chira, also well-known in Copenhagen during his stay there for many years, became Commander-in-Chief of the Army he has with great ability and a vast amount of energy abandoned the whole of the old system and with the present based on compulsory conscription he has organized a considerable fully trained and up-to-date equipped army stationed in the different principal towns in the country.

It is not my attempt to describe the festivities and processions during the King's Jubilee, as Mr. Rosenberg who was here at the time is sure to do so but I cannot refrain from describing the Military Review and a march past which an army corps performed on this occasion.

In connection with the Jubilee festivities there was on the programme a Review of an army corps and in this connection Prince Chira had collected from the station nearest to Bangkok nearly 25000 men of all arms completely equipped in European style.

These 25000 men were on the day of the Review put together in battalions on a large open space situated just outside the Palace in Bangkok and they were arranged in such a manner that there was room enough between the battalions for the inspection to take place.

In the middle of one side of the ground a row of pavilions were erected, one of which, in the middle, was for the King and Royal Family and the rest on each side were for the invited guests, who consisted of the Foreign Minister and the diplomatic corps and a large number of Siamese and European officials in Bangkok.

The King arrived at 4 p.m. precisely in a carriage followed by Prince Chira, the Chief of the General Staff Klang, who is also well-known through his stay in Copenhagen, together with the several generals of the Army who were all mounted.

The King then drove through the ranks from battalion to battalion and from regiment to regiment till he had inspected the whole of corps. He then walked up to the pavilion erected for him, and the filing past of the troops began.

Squadron after squadron, battalion after battalion now marched past the King and although they were in half companies, the march lasted more than two and half hours till the whole army corps had passed. In the meantime it had become quite dark. The whole filing was however done in the most beautiful order and with accurateness and bearing which would have been considered satisfactory in any European army.

Gradually as the battalions passed by, they marched up to a large open space opposite the King in such a way that when the filing was finished the whole army corps was drawn up opposite the Royal pavilion.

When every thing was over the King expressed his thanks to Prince Chira for the satisfactory result in which he had achieved and his pleasure that he was able to see on that day the greatest number of soldiers equipped in European style which he had never seen collected in Bangkok parade ground before.

The King was then about to leave but as he arose from his seat in the stand which was brilliantly lit by electricity and walked a few spaces forward to look at the thousands of his soldiers who stood in front of him in the darkness, there broke out from these 25000 men a real enthusiastic shout of the Siamese words "Ho-Hiu" equivalent to our expression "Hurrah". This exclamation burst forth irresistibly from the regiment up and down the vast parade grounds, a mighty homage from a grateful people.

The King stood for a while looking at the soldiers in the darkness, which if possible made the scene still more imposing and I believe his thoughts were the same as mine namely that this enthusiastic homage was their heartfelt thanks to him from his army because he had proved himself to be a good man who out of the goodness of his heart had transformed their parents from a state of slavery into a free and happy people, and it was also to assure him that every one of them was ready to lay down his life for him. After the King had looked on at his soldiers for about half an hour and still noticing that their cheers did not seem to abate, he appeared to be deeply moved, saluted the army and leaving the pavilion entered his carriage and drove away. And it was not till his carriage had disappeared through the gates of his Palace that the cheering ceased.

A few words of command were then heard, all became quiet except the sound of footsteps and the army corps marched off to their respective quarters. As the spectators who had been in the immediate vicinity of the King, we, that is myself, the ministers accredited to the Foreign powers and the highest nobles and officials of the land, still looked on for yet a while and then took leave of each other. I am sure that they all felt that a new chapter had been written in the History of Siam and that a new link had been added to the development in the far East and I really wondered, how few of Europeans present did understand the difference between the picture which have been unrolled that day before them.

At the present time there is established all through the country a number of public and high schools, where instruction is given both by Siamese and European teachers.

As an instance of how well these schools are intended it may be mentioned that in one of the great processions on the occasion of the King's Jubilee 10,000 school children all from Bangkok marched past the King. They were all dressed in white trousers and gray jackets and straw hats marched in sections just as soldiers do.

The King was satisfied with this part of the procession and I heard him say to the Minister for Ecclesiastical affairs "the quantity we now have, take care that we have the quality too", but one of the greatest things which the King has done during his reign and which will preserve his name and memory in grateful remembrance amongst the people as long as Siam exists is abolition of slavery. When the King ascended the throne nearly half of the population of Siam were slaves. All the prisoners of war from the olden times and their descendants, comprising a great number belonged to the Government. They employed in the Army, and in the Navy, and in all Government works, and they were bound to serve several months in the year from their eighteenth year, with little or no compensation as long as they lived, and their children after them had to do the same. Further more every man or woman in the country could lend money against security of their person. For such a loan a judicial document was issued according to which the borrower became the slave of the lender till he could pay back the amount. But as the borrower had to give according to which the borrower the slave of the lender till he could pay back the amount. But as the borrower had to live according to the instruction of the lender and have to give all his time and labour as compensation for

the interest on the loan and without re-com-pense other than board and lodging. Then it was, as a rule, nearly impossible for the borrower to buy himself free again and in this way a large number of the population had become slaves. Even the children of the parents who borrowed under these conditions belonged to the lender, and were thus born slaves. The master had great power over such a slave, he could use him for all purposes possible, flog him, put him in irons or send him to prison almost at his own direction. The only chance a slave had against a too cruel master was to get some other person, more humane, to repay the amount to his former master, against which he had to go and serve the new master. But the road was long and narrow with many lions pawling about in it for prey. Sometime after the King had ascended the throne he issued a proclamation which ordained that all the children who were born of slaves should after the date of the proclamation be free and that amount which a slave owed should not be allowed to be raised and that from the original loan a certain amount should be deducted monthly as compensation for service rendered and that when the whole of the loan should thus be paid off the slave was to become free and further again that no slave contract should be made from the date of the proclamation. These arrangements had the effect of freeing all the old slaves, and the King also released all the descendants of prisoners of war from compulsory service and then the whole population of the country became free and they became equal in the eye of the law.

These great changes in the most intimate relations in public life were effected with the great tranquillity and order and everything now exists under these new conditions. The people of Siam are now like most peoples of the other countries subjects to compulsory conscription to render to the Government and beyond this they are free, free with, in the full meaning of the word, free, not only from slavery and compulsion, from powers above, as well as from powers below, but allowed to live and to work as and when they choose. These developments of the country and the freedom of the people have contributed much towards the rise of the revenues and it may here be mentioned that the revenue which in 1892 was Tics. 15,000,000. had increased in 1907, fifteen years later to Tics 57,000,000, 13 being equal to 18 Kroner.

It seems indeed that the greatest results have been obtained during the King's reign, but the King has told me himself that there is still much to be desired and one may therefore hope for the benefit of his country and his people, that the King may have a long and prosperous reign before him.

The endeavours of the King to raise Siam to the height of the highest civilised country have been well understood by the European Powers and America and has been met with the highest appreciation but at the same time they have not been able to protect his country from encroachments which have been deeply felt and will not soon be forgotten especially as they come from places for where they have been least expected.

And these encroachments are certainly the only dark events in the King of Siam's long reign.

Notes : Admiral Richelieu entered the service of the Royal Siamese Naval Department in April 3 rd, 1875. He was a Danish, working as Commander of several His Majesty Ships : Regent, Muratha, Siam Mongkut, Vesatri, Maha Chakri, Ubon Burathit. He followed King Chulalongkorn on all his trips to sea, up river, inland, to Java, Singapore and other European countries. He was promoted in title, rank and position from time to time. He was made Phya Chaulayut Jotin in 1891, Rear-Admiral in 1893 and Commander in Chief of the Royal Navy in 1901. His long service with the Royal Navy totalled 27 years.

ประติมากรรมขอม

ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล

ทรงเรียบเรียงจากบทความของศาสตราจารย์ จอง บัวเชอเลีย

(ต่อจากนิตยสารศิลปากร ปีที่ ๑๓ เล่ม ๒ พ.ศ. ๒๕๑๒)

วัตถุที่หล่อด้วยโลหะ

จากจดหมายเหตุจีนชื่อจิ้นชิว (Tsin-chou) ระหว่าง พ.ศ. ๘๐๘-๘๖๒ ศิลปการหล่อโลหะก็เป็นที่รู้จักกันในประเทศกัมพูชามาตั้งแต่ต้นสมัยประวัติศาสตร์ และตามความจริงวัตถุสัมฤทธิ์ก็ได้ปรากฏมีมาแล้ว ณ สถานที่สมัยก่อนประวัติศาสตร์หรือแรกเริ่มประวัติศาสตร์ในประเทศกัมพูชา วัตถุที่ค้นพบ ณ เมืองออกแก้ว ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเมืองท่าของอาณาจักรฟูนัน ก็ได้แสดงให้เห็นถึงการนิยมตีบุก ซึ่งจดหมายเหตุจีนชื่อเหลียงจิ่ว (Leang-chou) ระหว่าง พ.ศ. ๑๐๔๕-๑๐๘๘ เรียกว่าเป็น “ผลิตภัณฑ์ภายในประเทศ” นอกจากนี้ยังได้ค้นพบวัตถุที่ทำด้วยทอง เงิน และทองแดงอีก แสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรม ณ เมืองออกแก้วนั้น ประกอบด้วยการรู้จักหล่อโลหะเป็นสิ่งสำคัญ นอกจากนี้วัตถุที่หล่อด้วยโลหะก็ยังมีการกล่าวถึงเป็นบางครั้งบางคราวในศิลาจารึกขอมสมัยเมืองพระนครด้วย นอกไปจากเครื่องประดับเป็นจำนวนมากพอใช้ที่ค้นพบ ณ เมืองออกแก้วซึ่งทำด้วยทอง ตีบุก และสัมฤทธิ์แล้ว ก็ยังค้นพบวัตถุโลหะสำหรับใช้สอยด้วย เช่น คันฉ่อง ตะเกียงสัมฤทธิ์ แต่ก็ไม่เคยค้นพบวัตถุโลหะขนาดใหญ่เลยในประเทศกัมพูชาก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ทั้งนี้แม้ว่าจดหมายเหตุจีนชื่อ นานซีจิ่ว (Nan Ts' i-chou) จะได้กล่าวถึงการหล่อประติมากรรมในประเทศกัมพูชาไว้อย่างชัดเจนในกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ก็ตาม

วัตถุสัมฤทธิ์

คงจะเป็นเพราะเหตุว่าราคาถูกและหล่อง่าย วัตถุสัมฤทธิ์จึงเป็นส่วนสำคัญของการหล่อโลหะในประเทศกัมพูชาสมัยโบราณ และมีทั้งเป็นประติมากรรมรูปเคารพ เครื่องใช้สอย เครื่องประดับ

วัตถุสัมฤทธิ์สมัยก่อนสร้างเมืองพระนครและสมัยเมืองพระนคร การหล่อสัมฤทธิ์แสดงให้เห็นถึงฝีมือและเทคนิคที่น่าชมในศิลปของประเทศกัมพูชา นอกไปจากภาชนะซึ่งนิยมใช้กันอยู่แล้ว วัตถุสัมฤทธิ์อื่นๆ แม้มีขนาดใหญ่โตมาก ก็นิยมใช้วิธีหล่อด้วยการปั้นหุ่นขี้ผึ้งก่อน

วิธีนี้ยังคงปฏิบัติอยู่จนกระทั่งปัจจุบันนี้ ต่อจากนั้นในบางกรณีก็มีการขัดแต่งและปิดทองวัตถุสัมฤทธิ์ โดยการใช้วิธีลงรักปิดทอง ชุบด้วยปรอท ฯลฯ วัตถุสัมฤทธิ์ขนาดใหญ่ใช้วิธีสวมเคียวของชิ้นส่วนเข้าด้วยกัน เช่นพระกรของเทวรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ที่ปราสาทแม่บุญตะวันตก (รูปที่ ๘๔ ในนิตยสารศิลปากร ปีที่ ๑๒ เล่ม ๕ หน้า ๘๘) หรือพระพุทธรูปนาคปรก ซึ่งอาจถอดเอาเศียรนาคออกได้จากฐานพระพุทธรูปซึ่งไม่ได้หล่อติดเป็นชิ้นเดียวกัน แต่ในบางกรณีการต่อกันนี้ก็ใช้การสวมเข้าด้วยกันอย่างง่าย ๆ และใช้หมุดยึด เช่นการตั้งประติมากรรมเล็ก ๆ ขึ้นบนฐานหรือรูปครุฑที่ใช้เป็นยอดวัตถุ ซึ่งมีอยู่ทั้งในพิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ ประเทศกัมพูชา และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ประเทศไทย

ได้มีผู้ศึกษาถึงส่วนผสมของวัตถุสัมฤทธิ์มานานแล้ว แต่ผลการวิจัยก็ไม่เป็นประโยชน์มากนัก ส่วนผสมของทองแดง ดีบุก สังกะสี ตะกั่ว และเหล็ก มีอยู่เสมอ แต่มีขนาดต่าง ๆ กันไป และเราก็ไม่อาจนึกได้ว่าจะมีส่วนผสมโดยเฉพาะสำหรับวัตถุบางชนิด เช่น ประติมากรรมรูปเคารพ วัตถุที่ใช้ในกิจพิธี หรือเครื่องใช้สอย

ประติมากรรมขนาดใหญ่และขนาดเล็ก ได้เคยกล่าวมาแล้วถึงลักษณะของประติมากรรมสัมฤทธิ์ขอมในนิตยสารศิลปากร ปีที่ ๑๑ เล่ม ๒ หน้า ๔๘-๔๙ ฉะนั้น ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะลักษณะพิเศษเท่านั้น ประติมากรรมสัมฤทธิ์ขนาดใหญ่ของขอมมีจำนวนน้อยและมักชำรุดเสียโดยมาก แต่ที่มีเหลืออยู่ทั้งหมดก็แสดงให้เห็นถึงคุณลักษณะอย่างสมบูรณ์ของศิลปและเทคนิคอันยอดเยี่ยมมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ เช่นบาทของเทวรูปที่ปราสาทพนมบ้ายัง และปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ ประติมากรรมสัมฤทธิ์ขอมที่งามที่สุดอยู่ในปลายศิลปแบบกำพงพระหรือต้นศิลปแบบกุเลน เช่นเศียรพระโพธิสัตว์ศรีอารียเมตไตรยในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร (รูปที่ ๑๒๔ ในนิตยสารศิลปากร ปีที่ ๑๓ เล่ม ๑ หน้า ๔๑) ในศิลปแบบบาปวน (รูปที่ ๘๔) ศิลปแบบบายน คือบรรดาประติมากรรมสัมฤทธิ์ที่เมืองมณฑลเลย์ ประเทศพม่า (รูปที่ ๑๐ ในนิตยสารศิลปากร ปีที่ ๑๑ เล่ม ๒ หน้า ๕๖)

สำหรับประติมากรรมสัมฤทธิ์ขนาดเล็กของขอม ก็มีอยู่เป็นจำนวนน้อยเช่นเดียวกัน และอาจแบ่งออกได้ตามสุนทรียภาพเป็น ๓ จำพวก คือ

๑. ประติมากรรมที่มีขนาดต่าง ๆ กัน ตั้งแต่ต่ำกว่า ๑ เมตรเล็กน้อยลงไปจนถึงสูง ๑๕ เซนติเมตร เป็นประติมากรรมที่หล่อขึ้นอย่างงดงาม มักมีการขัดแต่ง และอาจถือได้ว่าหล่อขึ้นสำหรับชนชั้นสูง เป็นประติมากรรมรูปเคารพสำหรับนำไปประดิษฐานไว้ในเทวาลัยหรือสำหรับเข้าพิธีเช่นในขบวนแห่ กังที่มีบ่งไว้ในศิลาจารึก

๒. ประติมากรรมที่มีขนาดค่อนข้างเล็ก ฝีมือหล่อทรมลง บางครั้งก็ไม่มีกรขัณฑ์แต่เลย ประติมากรรมเช่นนี้คงเป็นของสามัญชนสำหรับไว้เคารพบูชาในครอบครัว

๓. ประติมากรรมที่มีขนาดเล็กมาก มีลักษณะผิดแบบออกไป หรือหล่อขึ้นในสมัยหลัง มักได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะไทยทั้งในก้านเครื่องแต่งกายและเครื่องประดับ ประติมากรรมแบบนี้เป็นประติมากรรมในท้องถิ่นและคงหล่อขึ้นในปลายสมัยเมืองพระนคร ซึ่งนำไปยังประติมากรรมสมัยหลังเมืองพระนครอย่างแท้จริง

เฉพาะแต่ประติมากรรมขนาดเล็กจริงๆ เท่านั้นที่หล่อตันทั้งรูป สำหรับประติมากรรมขนาดอื่นมักมีเนื้อโลหะค่อนข้างหนา มีแกนเก๋าด้านอยู่ภายใน ประติมากรรมขนาดใหญ่หล่อกลวง เช่นเทวรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ที่ปราสาทแม่บุญตะวันตก (รูปที่ ๘๔) แต่ส่วนปลายเช่นพระหัตถ์หรือพระบาทมักหล่อตัน

ประติมากรรมสัมฤทธิ์ขอมทั้งหมดมีคุณค่าในการศึกษาลักษณะรูปร่าง ซึ่งศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเกส ได้เคยกล่าวไว้แล้วตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๖ เป็นต้นว่า จำนวนและความแตกต่างระหว่างกันซึ่งมีมากกว่าบรรดาประติมากรรมที่สลักจากศิลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพุทธศาสนาลัทธิมหายานรุ่นหลัง อาวุธหรือสิ่งที่ถืออยู่ในมือก็มักคงทนได้ดีกว่า เพราะไม่แตกหักง่าย ทำทางก็มักแสดงอย่างชัดเจน เช่นประติมากรรมที่กำลังพ้อนรำ ประติมากรรมสัมฤทธิ์ขอมมีเครื่องอาภรณ์หล่อติดอยู่กับตนเพราะมีขนาดเล็ก และเนื่องจากเป็นของมีค่า เหตุนี้จึงสมมุติว่าประติมากรรมศิลาขนาดใหญ่ซึ่งมีเครื่องอาภรณ์ประดับน้อย ยกเว้นในศิลปะขอมแบบเกาะแกร์และนครวัด นอกจากนี้ ก็มีภาพสลักนูนต่ำซึ่งอาจทำให้เรารู้สึกได้ว่าประติมากรรมศิลาขนาดใหญ่เหล่านั้นอาจเคยสวมเครื่องประดับที่ถอดออกได้ และปัจจุบันนี้ เครื่องประดับเหล่านั้นก็ได้สูญหายไปหมดแล้ว เครื่องประดับที่ถอดออกได้เหล่านี้บางครั้งศิลาจารึกขอมก็ได้พรรณนาถึงไว้อย่างละเอียด

อย่างไรก็ตาม บางครั้งก็เป็นการยากที่จะกำหนดอายุของประติมากรรมสัมฤทธิ์ขอม เพราะไม่เฉพาะแต่เครื่องอาภรณ์เท่านั้น ที่ทำให้ประติมากรรมสัมฤทธิ์ขอมแตกต่างออกไปจากประติมากรรมศิลาลอยตัว แต่บางครั้งเครื่องแต่งกายเองก็ไม่เหมือนกัน ทั้งนี้เพราะประติมากรรมสัมฤทธิ์ขอมมักเลียนแบบมาจากประติมากรรมที่เก่ากว่า เช่นเทวรูปพระโพธิสัตว์ศรีอารียเมตไตรยจากวัดอัมปิลตีกในพิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ หล่อขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๑๕๐๐-๑๕๕๐ (รูปที่ ๑๒๕ ในนิตยสารศิลปากรปีที่ ๑๓ เล่ม ๑ หน้า ๙๑) ก็ยังคงนุ่งผ้าโจงกระเบนไม่มีริ้วอยู่ บางครั้งประติมากรรมศิลาลอยตัวก็นุ่งผ้าจริง ๆ ที่ปลดออกได้ ซึ่งภาพสลักนูนต่ำและทวารบาลลอยตัวในศิลปะแบบบายันเท่านั้นที่อาจชี้ให้เห็นได้ว่าผ้าจริง ๆ นั้นมีรูปร่างเป็นอย่างไร เช่นเทวรูปพระอิศวรจากบริเวณเมืองพระนคร ในพิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ อายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษ

รูปที่ ๑๔๖

พระหริหระ ค้นพบในบริเวณเมืองพระนคร
สัมฤทธิ์ สูง ๓๘ เซนติเมตร พิพิธภัณฑ์สถานกรุง
พนมเปญ ศิลปะขอม พุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔

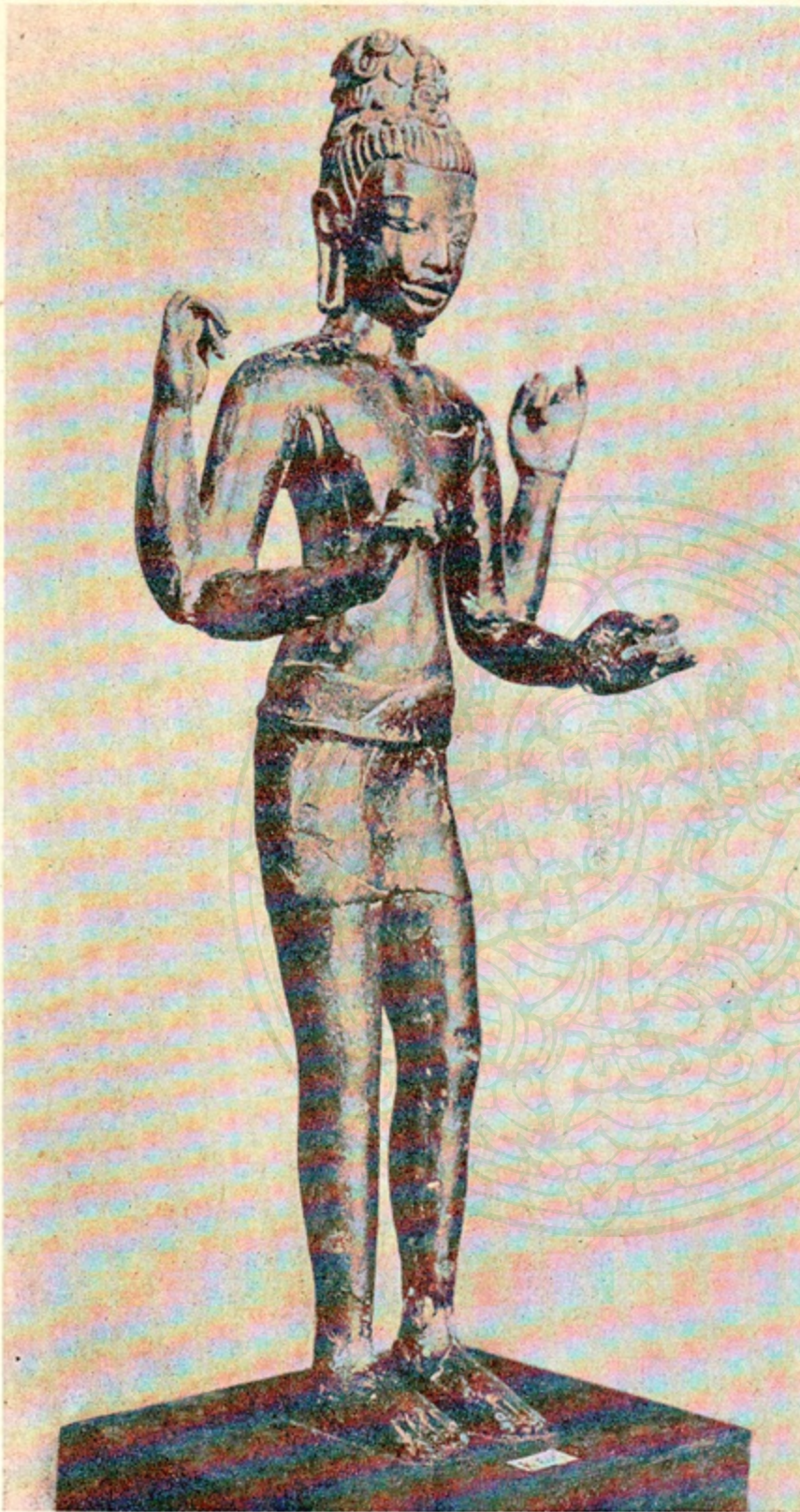
ที่ ๑๗-๑๘ (รูปที่ ๑๔๖) บางครั้งประติมากรรม
สัมฤทธิ์ขอมบางรูปก็นั่งผ้าแปลกประหลาด เช่น รูป
พระโพธิสัตว์ศรีอาริยมุตไทรยจากกรุงเทพฯ พิพิธภัณฑ์
ภัณฑกร์กรุงพนมเปญ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔
(รูปที่ ๑๔๗)

การกำหนดอายุของประติมากรรมสัมฤทธิ์
ขอม ประติมากรรมสัมฤทธิ์ขอมอาจกำหนดอายุได้
โดยยากดังกล่าวมาแล้ว และก็ไม่มีอยู่ครบทุกแบบ
ศิลปดั่งประติมากรรมศิลาด้วย

ประติมากรรมสัมฤทธิ์สมัยก่อนสร้างเมือง
พระนครมีจำนวนน้อย อาจแยกออกเป็นหมู่หนึ่ง
ได้โดยเฉพาะ ทั้งนี้เพราะมีลักษณะดั้งเดิมของตนเอง
หรือมีฉะนั้นก็แสดงถึงอิทธิพลของศิลปต่างประเทศ
อย่างเห็นได้ชัด เช่นอิทธิพลจากประเทศอินเดียภาคใต้
หมู่เกาะอินโดนีเซีย และศิลปทวารวดีภายในประเทศ
ไทย นอกจากนี้ ประติมากรรมสัมฤทธิ์เหล่านี้ยังไม่
อาจนำไปเปรียบเทียบกับประติมากรรมที่สลักจากศิลา
ในสมัยเดียวกันได้ด้วย ตัวอย่างมีเป็นต้นว่าเทวรูป
พระอิศวร เช่น รูปพระอุมาเหศวรทรงโคหนก (รูป
ที่ ๑๔๑ ในนิตยสารศิลปากรปีที่ ๑๒ เล่ม ๕ หน้า ๕๓)

เทวรูปพระนารายณ์ พระพุทธรูปบางองค์เช่นพระ

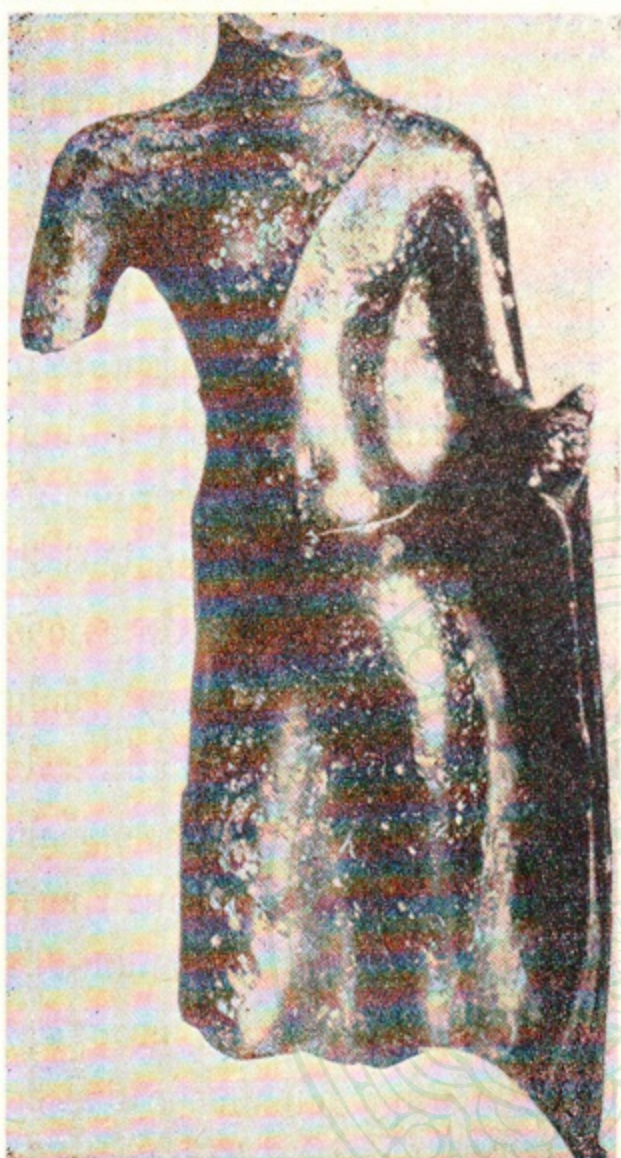
พุทธรูปจากวัดบ้านน ในพิพิธภัณฑ์กรุงพนมเปญ (รูปที่ ๑๔๘) รูปพระโพธิสัตว์ เช่น พระ
โพธิสัตว์อวโลกิเตศวรจากเมืองนครบุรี (รูปที่ ๑๒๖ ในนิตยสารศิลปากรปีที่ ๑๓ เล่ม ๑ หน้า ๕๒)
รูปพระโพธิสัตว์ศรีอาริยมุตไทรยจากกรุงเทพฯ (รูปที่ ๑๔๗) และจากบ้านโตนด จังหวัดนคร
ราชสีมา (รูปที่ ๑๒๔) นอกไปจากบาทสัมฤทธิ์ซึ่งค้นพบที่ปราสาทพนมบายังแล้ว ประติมากรรม
สัมฤทธิ์ขนาดใหญ่ในสมัยนี้ก็มิได้อยู่เพียงรูปเดียวในปลายสมัยก่อนสร้างเมืองพระนคร คือเศียรพระ-
โพธิสัตว์ศรีอาริยมุตไทรยจากบ้านโตนด จังหวัดนครราชสีมา ที่กล่าวมาแล้ว และปัจจุบันรักษา
อยู่ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร (รูปที่ ๑๒๔)

รูปที่ ๑๔๗

พระโพธิสัตว์ศรีอารียเมตไตรย ค้นพบภายในประเทศไทย สัมฤทธิ์ สูง ๓๒ เซนติเมตร พิพิธภัณฑ์สถานกรุงพนมเปญ ศิลปะขอม พุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔

ประติมากรรมสัมฤทธิ์สมัยเมืองพระนครไม่มีอายุเก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ศิลปะขอมแบบต่างๆ เพิ่งเริ่มขึ้นอย่างแน่นอน ในบรรดาเทวรูปสัมฤทธิ์ทั้งหญิงและชาย ซึ่งส่วนใหญ่เราไม่อาจทราบได้ว่าหมายถึงใคร เพราะเหตุว่ามักชำรุดเสียหรือสิ่งที่ถืออยู่ได้หายไป รูปพระศรีอารียเมตไตรยจากวัดอัมปิลติก (รูปที่ ๑๒๕) ก็เป็นประติมากรรมสัมฤทธิ์ที่น่าสนใจมาก แต่การกะกำหนดอายุก็เป็นไปอย่างยากลำบาก เพราะเหตุว่าเครื่องแต่งกายได้เลียนแบบสมัยเก่ากว่า และทรงผมหรือ “ชฎามงกุฏ” ก็ผิดแบบออกไป นอกจากประติมากรรมขนาดเล็กที่มีมือหล่อทำแล้ว ศิลปะขอมแบบบาปวนก็ได้ผลิตประติมากรรมสัมฤทธิ์ที่สำคัญ เช่นเทวรูปพระนารายณ์บรมมสินธุ์ขนาดใหญ่จากปราสาทแม่บุญตะวันตก (รูปที่ ๘๔) รูปพระอิศวรขนาดใหญ่ที่ปราสาทกระดังง์ และประติมากรรมขนาดย่อมลงมาอีก ๒ รูป รูปหนึ่งคือเทวรูปที่ปราสาทพนมบ้าย ในพิพิธภัณฑ์กรุงพนมเปญ (รูปที่ ๑๔๙) และรูปพระนารายณ์

รูปที่ ๑๔๘
พระพุทธรูปจากวัดบ้าน
สัมฤทธิ์ สูง ๒๑ เซนติเมตร
พิพิธภัณฑสถานกรุงเทพมหานคร
ศิลปขอมสมัยก่อนสร้างเมืองพระนคร

รูปที่ ๑๔๙
เทวดาจากพนมบาซัง
สัมฤทธิ์ สูง ๕๘ เซนติเมตร
พิพิธภัณฑสถานกรุงเทพมหานคร
ศิลปขอมแบบบาปวน

ในพิพิธภัณฑที่เก็มนต์ กรุงปารีส ประติมากรรมสัมฤทธิ์รูปหลังนี้มีลักษณะค่อนข้างแปลกประหลาด คือมีรูปร่างค่อนข้างสูง สีน้าอมยิ้ม และคาดเข็มขัดอยู่เหนือหน้าท้อง ศิลปขอมแบบนครวัดและบายอนได้ผลิตประติมากรรมสัมฤทธิ์ขึ้นเป็นจำนวนมาก แต่ก็เป็นการยากที่จะกะกหนดได้ว่าอยู่ใน ศิลปแบบใดแน่ ทั้งนี้ เพราะเหตุว่ารูปเทวดาผู้ชายสัมฤทธิ์มักรักษารูปแบบนครวัดไว้ ตั้งแต่ศิลปแบบบาปวนลงไปจนกระทั่งถึงศิลปแบบบายอน

ในศิลปแบบนครวัดมีประติมากรรมสัมฤทธิ์ในศาสนาพราหมณ์เป็นจำนวนมาก สำหรับ เทวดาผู้ชายส่วนมากก็เป็นรูปพระนารายณ์ทรงครุฑ นอกจากนี้ก็มีเทวดาผู้หญิง และพระพุทธรูป

ทรงเครื่อง บางองค์ประทับยืน (รูปที่ ๖๘ ในนิตยสารศิลปากรปีที่ ๑๒ เล่ม ๔ หน้า ๖๖) หรือประทับนั่งนาคปรก ในศิลปขอมแบบบายนนอกไปจากประติมากรรมที่หล่อจำลองขึ้นในชั้นหลังแล้ว ก็มีประติมากรรมสัมฤทธิ์ที่มีเครื่องแต่งกายและเครื่องประดับเป็นพิเศษ และมีประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์ที่ยังไม่เคยผลิตกันมาแต่ก่อน เช่นรูปพระสทาคิเว พระมเหศวร พระวิศวกรรม วลว เทวดาเหล่านี้บางครั้งก็ทรงพาหนะด้วย หรือรูปเทพสตรี เช่นพระเทวี (พระอุมา) พระศรี (พระลักษมี) วลว และประติมากรรมในพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก เช่นพระพุทธรูปนาคปรกทรงเครื่อง (รูปที่ ๗๒ ในนิตยสารศิลปากรปีที่ ๑๒ เล่ม ๔ หน้า ๖๙) เทพเจ้าในพุทธศาสนาลัทธิมหายานซึ่งมักมาจากรูปภาพในลัทธิตันตระ เช่น รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พระวัชรสัตว์ นางปรัชญาปารมิตา เอกทศมุข เหว้ชะระ (รูปที่ ๑๓๒ ในนิตยสารศิลปากรปีที่ ๑๓ เล่ม ๑ หน้า ๙๗) วัชรโยกิน นางทากินี วลว ประติมากรรมสัมฤทธิ์ในศิลปขอมแบบบายนที่น่าชมที่สุดรักษายู่ที่วัดยะไซ เมืองมณฑลเยย์ ประเทศพม่า ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๒๗ หลังจากที่ถูกพม่ามาตีเอาไปได้จากพระนครศรีอยุธยาใน พ.ศ. ๒๑๑๒ ประติมากรรมเหล่านี้มีขนาดใหญ่มาก เช่นรูปทวารบาลรูปหนึ่งก็สูงกว่า ๒ เมตร นอกจากนี้ก็ยังมีลัทธิของทวารบาลรูปที่ ๒ ขาของรูปที่ ๓ ซึ่งอยู่ในขนาดเดียวกันทั้งสิ้น มีสิงห์ทวารบาล ๓ รูป แต่ศีรษะสิงห์ได้กลายเป็นสิงห์พม่าไปแล้ว ช้างเอราวัณ ๓ เศียรอีก ๑ รูป (รูปที่ ๑๐) ประติมากรรมเหล่านี้เป็นตัวอย่างที่ดีที่สุดของประติมากรรมสัมฤทธิ์ขอมขนาดใหญ่ในปัจจุบัน คือใช้เทคนิคในการหล่ออย่างดีเยี่ยม รูปร่างก็ฝึกแปลกออกไปจากประติมากรรมศิลาในศิลปขอมแบบบายนเอง เนื่องจากประติมากรรมเหล่านี้ไม่ใช่รูปเทพเจ้า จึงแสดงให้เห็นเป็นอย่างดีถึงหน้าที่ของประติมากรรมสัมฤทธิ์ในศิลปขอม

หลังศิลปขอมแบบบายนจนถึงปลายสมัยเมืองพระนคร ประติมากรรมสัมฤทธิ์ขนาดใหญ่ก็สูญหายไป และประติมากรรมสัมฤทธิ์ขนาดเล็กก็มีความแข็งแกร่งมากขึ้น ฝีมือก็คล้ายกับเป็นฝีมือตามท้องถิ่น โดยที่เราไม่อาจทราบได้ว่าเป็นการสืบเนื่องต่อดลมาจากศิลปขอมหรือจากศิลปแบบลพบุรีในประเทศไทยกันแน่ เครื่องแต่งกายแบบเดียวกับในศิลปขอมแบบบายน นครวัดและบายน ยังคงมีอยู่ต่อมา แต่ก็มักประดิษฐ์ให้ง่ายขึ้นหรือมีรายละเอียดแบบใหม่เข้ามาประกอบ เช่นสำหรับเครื่องแต่งกายของสตรี ก็ดูเหมือนจะคงมีแต่เฉพาะเครื่องแต่งกายตามแบบบายนเท่านั้น แต่ชายผ้าถุงรูปสามเหลี่ยมข้างหน้าก็มักเปลี่ยนแปลงไป ประติมากรรมรูปเคารพในศาสนาพราหมณ์ยังคงมีอยู่เป็นจำนวนมาก แต่แทนที่จะเป็นแบบเดียวกับเทวรูปในสมัยสุโขทัยของไทย ก็ยังคงมีขนาดเล็กอยู่และไม่ได้นุ่งผ้ายาวตามแบบจากเกาะลังกาหรือประเทศอินเดียภาคใต้ อย่างไรก็ตามตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ คือตั้งแต่สมัยที่ละทิ้งเมืองพระนครเป็นราชธานีลงมา ก็ดูเหมือน

จะมีศิลปะร่วมกันระหว่างอาณาจักรัมพูชาและอาณาจักรอยุธยา เป็นต้นว่าประติมากรรมที่ค้นพบในกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งก่อสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๙๖๗ ก็แสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการจากศิลปะขอมแต่ก่อน เช่นเครื่องประดับที่เปลี่ยนแปลงไป ชายผ้าถุงที่มีเพิ่มขึ้น เราไม่สามารถกล่าวชี้แจงถึงลักษณะของพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ในสมัยหลังนี้ได้ แต่ก็อาจกล่าวได้ว่ามีพระพุทธรูปองค์หนึ่ง สูง ๘๕ เซนติเมตร พบในบริเวณเมืองบาเสก ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ (รูปที่ ๔๘ ในนิตยสารศิลปากร ปีที่ ๑๒ เล่ม ๓ หน้า ๔๒)

ควรจะกล่าวไว้ด้วยว่าประติมากรรมสัมฤทธิ์ขอมในสมัยก่อนสร้างเมืองพระนครนั้น มีอยู่เป็นจำนวนน้อยมาก โดยเฉพาะถ้านำไปเปรียบเทียบกับประติมากรรมสัมฤทธิ์ในศิลปะแบบบาปวนในสมัยเมืองพระนคร จำนวนความแตกต่างเช่นนี้ก็มิได้อยู่ในวัตถุเครื่องใช้สอยที่หล่อด้วยสัมฤทธิ์เช่นเดียวกัน

ประติมากรรมสัมฤทธิ์ขอมในสมัยเมืองพระนคร โดยเฉพาะในศิลปะแบบบาปวน นครวัด และบาปวน มักมีคุณลักษณะเป็นพิเศษ ทั้งในด้านสุนทรียภาพและด้านเทคนิคที่ใช้ ประติมากรรมสัมฤทธิ์เหล่านี้แตกต่างไปจากประติมากรรมสัมฤทธิ์ของอินเดียอย่างสิ้นเชิง ยิ่งกว่าในหมู่เกาะอินโดนีเซียและประเทศจัมปา และแม้เมื่อลักษณะรูปภาพทำให้ต้องมีลักษณะและท่าทางกายภาพ เช่น รูปเอกทศमुख เหวชะระ และนางโยคินี ฯลฯ ข้างขอมก็ได้สร้างให้ประติมากรรมเหล่านี้มีลักษณะเป็นของตนเองอย่างแท้จริง คือมีทั้งความได้สัดส่วนที่ผสมกลมกลืนกัน ไม่มีท่าทางเกินเลยความจริง หรือที่แสดงถึงลักษณะน่าสยดสยอง คุณลักษณะของประติมากรรมสัมฤทธิ์และเทคนิคที่ใช้ทำให้ช่างขอมสามารถแสดงความเชี่ยวชาญของตนได้อย่างเต็มที่ ในขณะที่ประติมากรรมศิลาไม่สามารถจะอำนวยโอกาสเช่นนั้นได้ ทั้งนี้ เพราะเหตุว่าการสลักศิลาเป็นงานที่มีกฎเกณฑ์ตายตัวคอยควบคุมทำให้ผลิตผลงานได้ยากกว่า แม้ว่าประติมากรรมสัมฤทธิ์ขนาดใหญ่ของขอมจะมีอยู่เป็นจำนวนน้อยก็จริง แต่ก็ยังแสดงให้เห็นถึงกำลังแรงแห่งประเพณีของช่างหล่อสัมฤทธิ์ขอม รวมทั้งวิทยาการอันยอดเยี่ยมของเขทั้งในด้านปริมาตรและความเคลื่อนไหวที่ได้สัดส่วนของประติมากรรม

ประติมากรรมรูปสัตว์สัมฤทธิ์ ประติมากรรมรูปสัตว์สัมฤทธิ์ของขอมมีอยู่เป็นจำนวนน้อย ยกเว้นการแสดงภาพเทวดาที่มีรูปร่างเป็นสัตว์ เช่นรูปพระคเณศ พาหนะของเทวดา และโดยเฉพาะอย่างยิ่งลวดลายรูปสัตว์ตามเทพนิยาย เช่น รูปนาค รูปครุฑ ซึ่งเป็นของสำคัญในประติมากรรมสัมฤทธิ์เท่ากับลวดลายเครื่องประดับทางสถาปัตยกรรม รูปสิงห์สัมฤทธิ์ในศิลปะขอมมีอยู่น้อย เพิ่งเริ่มต้นหล่อขึ้นในศิลปะแบบบาปวน คือที่มีอยู่ที่วัดยะไซ เมืองมณฑลยะ ประเทศพม่า ต่อจากนั้นก็มิเฉพาะแต่รูปสิงห์ขนาดเล็ก รูปหงส์สัมฤทธิ์มักใช้เป็นยอดคันทุ มีรูปร่างไม่เหมือนสัตว์

จริง ๆ ตามธรรมชาติ เช่นในพิพิธภัณฑสถานเมืองพระตะบอง รูปสิ่งสัมฤทธิ์แม้ว่าจะมีความสำคัญอยู่ในเรื่องรามเกียรติ์ แต่ก็ไม่เคยปรากฏก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๗ และมีอยู่เฉพาะจำนวนน้อยเท่านั้น (รูปที่ ๑๔๔ ในนิเทศารศิลปากรปีที่ ๑๓ เล่ม ๒ หน้า ๗๐)

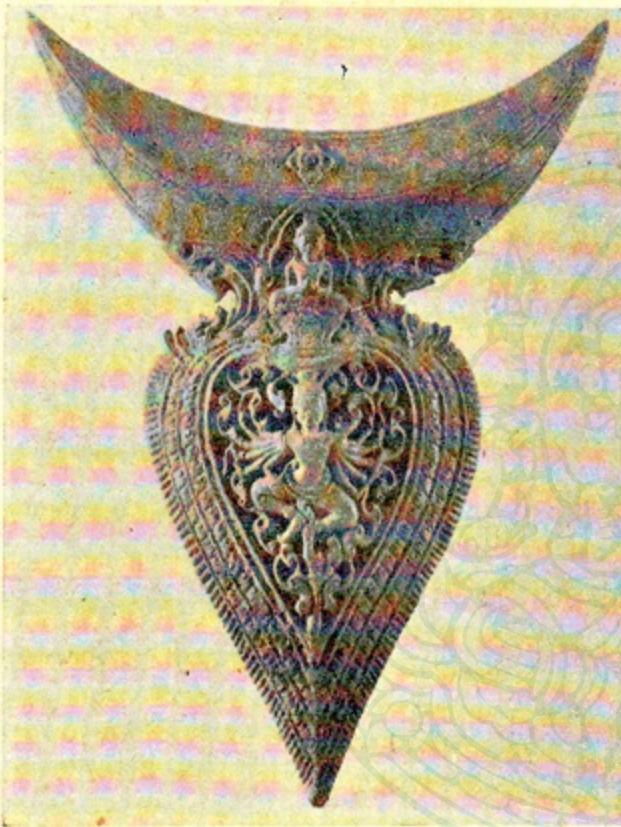
นอกจากประติมากรรมรูปสัตว์สัมฤทธิ์บางชิ้นซึ่งค้นพบที่เมืองออกแก้ว และคงอยู่ในศิลปะสมัยประวัติศาสตร์รุ่นแรกของขอม เราก็จำต้องกล่าวถึงประติมากรรมสัมฤทธิ์รูปสัตว์ขนาดใหญ่ที่วัดยะไซ เมืองมณฑลยะ ประเทศพม่า เลยทีเดียว ประติมากรรมเหล่านี้อยู่ในศิลปะขอมแบบบายน ซึ่งทำให้คิดได้ว่าอย่างน้อยในสมัยนี้ ศิลปะการหล่อสัมฤทธิ์ก็ได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นยิ่งกว่าในสมัยก่อน ๆ

วัตถุสัมฤทธิ์ที่ใช้ในกิจพิธีและเป็นเครื่องใช้สอยในสมัยเมืองพระนคร นอกจากวัตถุสัมฤทธิ์บางชิ้นซึ่งค้นพบที่เมืองออกแก้ว เช่น วัตถุใช้สอย รั้วลูกกรงและภาชนะ ซึ่งไม่อาจกำหนดอายุได้อย่างแน่นอนแล้ว ก็มีระยะเวลาว่างอย่างแท้จริงระหว่างวัตถุสัมฤทธิ์สมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์กับสมัยประวัติศาสตร์รุ่นแรกแห่งเมืองพระนคร ในบรรดาวัตถุสัมฤทธิ์สมัยประวัติศาสตร์เหล่านี้ก็คือศิลปะขอมแบบนครวัดและบายนที่ได้ผลิตวัตถุสัมฤทธิ์ออกมามากที่สุด นอกจากประติมากรรมสัมฤทธิ์ขนาดใหญ่และขนาดเล็กดังที่กล่าวมาแล้ว

วัตถุเครื่องใช้สอยสัมฤทธิ์ของขอมหล่อขึ้นอย่างระมัดระวังเช่นเดียวกับบรรดาประติมากรรมสัมฤทธิ์ขนาดเล็กที่งามที่สุด ลวดลายที่ใช้ประดับก็มักเป็นลวดลายเครื่องประดับทางสถาปัตยกรรม เช่นรูปนาค ครุฑ หน้ากาล แต่บางครั้งก็มีลวดลายเครื่องประดับมากจนเกินไป ลวดลายพันธุ์พฤกษาหาได้ยาก หรือถ้าจะมีก็มักเป็นลายก้านต่อคอกหรือลายคอกไม้เล็ก ๆ เช่นเดียวกับลายบนสถาปัตยกรรม อันอาจทำให้กำหนดอายุได้ด้วย มีวัตถุเครื่องใช้สอยบางชนิดในศิลปะแบบบายนซึ่งมีอยู่น้อยมากใช้ลวดลายพันธุ์พฤกษาที่เหมือนธรรมชาติจริง ๆ เช่นรูปบัวตูม ก้านและใบบัว สำหรับวัตถุแบบหลังนี้โดยทั่วไปลายเส้นตรงก็จะกลายเป็นลายเส้นโค้งเข้าโค้งออก รูปร่างค่านอกของวัตถุก็อ่อนโค้งไปมา ผิดกับลายเส้นอ่อนสลายของกรอบหน้าบันบนสถาปัตยกรรมขอมอย่างแท้จริง

เมื่อวัตถุสัมฤทธิ์เกี่ยวข้องกับกิจพิธีโดยตรงเช่นสังข์สัมฤทธิ์สำหรับรดน้ำมนต์ หรือโดยทางอ้อมเช่นแม่พิมพ์ของบรรดาพระพิมพ์ต่าง ๆ เราก็อาจทราบได้อย่างแน่นอน แต่สำหรับวัตถุสัมฤทธิ์อื่น ๆ ก็เป็นการยากที่จะแบ่งออกว่าเกี่ยวข้องกับกิจพิธีหรือเป็นเครื่องใช้สอยธรรมดา วัตถุสัมฤทธิ์บางชิ้นเกี่ยวข้องอยู่ในศาสนาอย่างแน่นอน เช่น วัชระ สังข์ กระดิ่งซึ่งมีก้ามถือเป็นรูปวัชระ หรือมีฉะนั้นก็เกี่ยวข้องกับประติมากรรมรูปเคารพ เช่นบรรดาฐานต่าง ๆ นอกจากนี้

ก็มีวัตถุที่อาจตีความหมายได้โดยยาก เช่น คันฉ่อง ตะเกียง ภาชนะ ชิ้นส่วนของยานพาหนะหรือที่นั่ง ฯลฯ จารึกได้กล่าวถึงวัตถุใช้สอยซึ่งถวายไว้แก่ศาสนสถาน เป็นของขุนนางชั้นสูง แต่วัตถุเหล่านี้ก็อาจเป็นเครื่องใช้สอยตามธรรมดาได้ด้วย ทั้งนี้เราจะทราบได้อย่างแน่นอนก็ต่อเมื่อมีจารึกประกอบอยู่บนตัววัตถุด้วยเท่านั้น ซึ่งเป็นของหาได้ยาก เช่น คันฉ่องมีจารึกซึ่งค้นพบที่วัดกุ บัจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑ์ที่เมย์กรุงปารีส มีจารึกว่าอุทิศถวายแด่เทวาลัยของพระภัทเรศวร คือวัตถุนี้เอง (รูปที่ ๑๕๐) หรือเมื่อได้ค้นพบในศาสนสถานโดยเฉพาะ ลวดลายที่ใช้ประดับ

รูปที่ ๑๕๐

คันฉ่องสัมฤทธิ์มีจารึกจากวัดกุ พิตพิธภัณฑ์ที่เมย์
กรุงปารีส ศิลปะขอมแบบนครวัด

วัตถุสัมฤทธิ์เหล่านี้ก็ไม่อาจทำให้ทราบได้อย่างแน่นอน เช่นภาพสลักนูนต่ำขนาดใหญ่ที่ปราสาทนครวัด บายน และบันทายฉมาร์ แม้ว่าจะสามารถทำให้ทราบได้ว่าวัตถุสัมฤทธิ์ส่วนใหญ่ที่เราค้นพบนั้น เคยใช้ทำอะไร ก็แสดงให้เห็นพร้อมกันว่าไม่มีขีดแบ่งอย่างแน่นอนระหว่างวัตถุสัมฤทธิ์ที่ใช้ในศาสนาและที่เป็นเครื่องใช้สอยตามธรรมดา และส่วนใหญ่วัตถุเหล่านี้ก็มีรูปร่างเป็นเครื่องใช้สอยตามธรรมดาทั้งสิ้น

ฐานสัมฤทธิ์ ได้ค้นพบฐานสัมฤทธิ์เป็นจำนวนมากซึ่งแสดงให้เห็นว่าจำลองแบบมาจากฐานขนาดใหญ่ ฐานเหล่านี้อาจใช้สำหรับรองรับศิวลึงค์ เทวรูปองค์เดียวหรือหลายองค์ เช่น เทวรูป ๓ องค์ในศิลปะแบบบายน แต่ก็เป็นการศึกษาที่จะกล่าวได้ว่าฐานสัมฤทธิ์เหล่านี้อยู่ในศิลปะขอมแบบโค โดยเฉพาะถ้าไม่ได้ค้นพบประติมากรรมปรากฏอยู่ด้วย

ฐานสัมฤทธิ์บางฐานก็อาจมีอายุเก่าขึ้นไปจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ฐานที่น่าสนใจก็คือฐานที่ย่งยาก ประดิษฐานขึ้นสำหรับเป็นฐานสัมฤทธิ์โดยเฉพาะ ได้ค้นพบฐานสัมฤทธิ์แบบนี้ซึ่งหล่อขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ มักมีสัญลักษณ์ประกอบอย่างละเอียดประณีตเป็นต้นว่าฐานกลมในพิพิธภัณฑ์กรุงพนมเปญ มีรูปเทวคา ๔ องค์กำลังคุกพระขงฆ์อยู่ล้อมรอบหรือฐานบางฐานซึ่งหล่อขึ้นเป็นรูปมณฑลของจักรวาลอย่างแท้จริง

จากหลักฐานที่ค้นพบในปัจจุบัน ก็คือในศิลปะลพบุรีภายในประเทศไทย และในอิทธิพลทางพุทธศาสนาที่ฐานสัมฤทธิ์ได้มีวิวัฒนาการไปอย่างมากมาย ทั้งนี้หมายถึงฐานที่มีภาพ

เล่าเรื่องประทับด้วย ฐานเหล่านี้มักประทับด้วยภาพที่เจาะโปร่ง ประกอบด้วยภาพบุคคล หรือ บางครั้งก็ประทับด้วยลายสี่เหลี่ยมมน มักมีลวดลายเป็นต้นว่าภาพสิงห์แบก ทำให้นึกไปถึงวิมาน หรือฐานเป็นชั้น ภาพสิงห์หรือครุฑแบกซึ่งมีอยู่แต่เฉพาะที่มุม รูปร่างของฐานเช่นนี้ย่อมก่อให้เกิดวิวัฒนาการต่อไปได้ คือ กลายเป็นฐาน ๒ ชั้นที่ซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป แต่ละชั้นต่างก็มีภาพประกอบของตนเอง และชั้นล่างยังมี خارองรับอีก

ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ก็มักมีแผ่นเบื้องหลังประติมากรรมเข้ามาประกอบอยู่กับฐาน โดยใช้เคียวหรือหมุ่คียัก แผ่นเบื้องหลังนี้มักเลียนแบบสถาปัตยกรรม เหตุนี้จึงมีเสา ธรรมคาหรือเสาย่อมุมเข้ามาประกอบ วงโค้งข้างบนก็เลียนแบบหน้าบันของสถาปัตยกรรมขอม ในสมัยเดียวกัน สำหรับพระพุทธรูปในพุทธศาสนาเถรวาท แผ่นเบื้องหลังก็มักเป็นแผ่นที่แบนนอยด แม้จะเป็นวงโค้งแต่ก็มีลายใบไม้เข้ามาประกอบอันหมายถึงต้นพระศรีมหาโพธิ์ และยังมีพระพุทธรูปเล็ก ๆ แสดงปางเดียวกันประทับอยู่บนกรอบของแผ่นเบื้องหลังอีกด้วย ประติมากรรมสัมฤทธิ์ที่มีแผ่นหลังเหล่านี้ก็คล้ายกับประติมากรรมหินสูง และมักแสดงถึงอิทธิพลของ ศิลปอินเดียแบบปาละปะปนอยู่ด้วย

ในศิลปพบุรี เจดีย์สัมฤทธิ์สำหรับบรรจุพระธาตุก็มีรูปร่างต่าง ๆ กัน และมักเลียนแบบมาจากสถาปัตยกรรมจริง ๆ เราอาจแบ่งเจดีย์ดังกล่าวออกได้เป็น ๒ แบบคือ

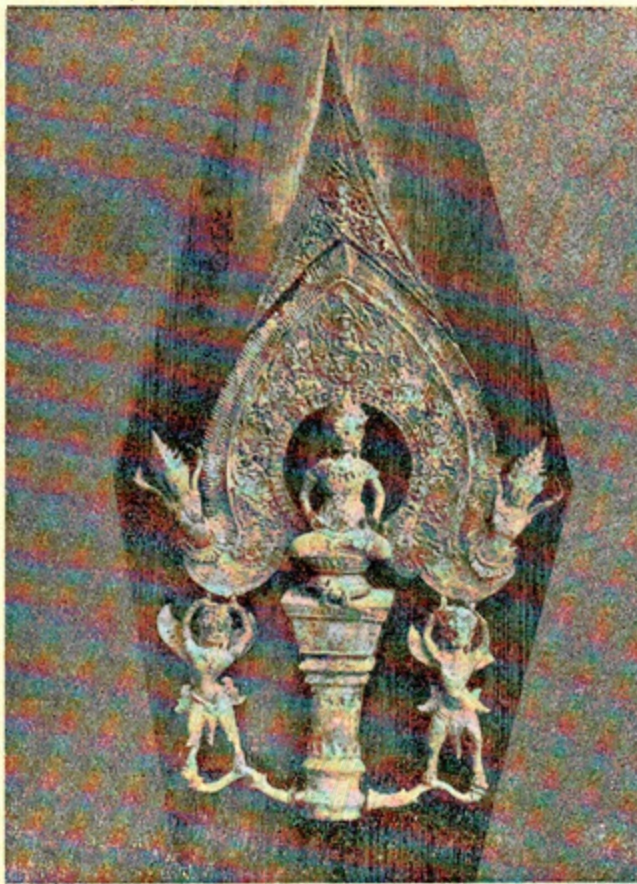
๑. ฐานของเจดีย์ทำรูปเหมือนปราสาทย่อมุม มีพระพุทธรูปประทับยืนอยู่ในซุ้ม ประกอบทั้งสี่ทิศแทนที่ประตูและประตูปลอม องค์เจดีย์เองก็คือยอดของรูปปราสาทจำลองนี้

๒. องค์ระฆังของเจดีย์ทรงกลมได้วิวัฒนาการไปมาก คือประกอบไปด้วยซุ้ม ๘ ซุ้ม มีพระพุทธรูปปางเดียวกันอยู่ภายใน

แม้ว่าเจดีย์แบบที่ ๑ จะเกี่ยวข้องกับศิลปขอมยิ่งกว่าแบบที่ ๒ ก็จริง แต่ทั้งสองแบบก็มีวิวัฒนาการรุ่งเรืองอยู่อย่างมากมายภายในประเทศไทย

นอกจากนี้ยังมีวัตถุสัมฤทธิ์ที่มีรูปร่างยุ่งยาก (รูปที่ ๑๕๑) ซึ่งประกอบด้วยการรวมกันของลวดลายเครื่องประดับและประติมากรรมขนาดเล็ก วัตถุสัมฤทธิ์ดังกล่าวมีองค์ประกอบคล้ายพระพิมพ์ และคงสร้างขึ้นในพุทธศาสนาเถรวาทนิกายตันตระ มีตัวอย่างบางชิ้นในพิพิธภัณฑ์ศิลป เมืองบอสตัน สหรัฐอเมริกา ที่แสดงว่าหล่อขึ้นในศิลปขอมแบบบายน

แม่พิมพ์สัมฤทธิ์ แม่พิมพ์เหล่านี้บางครั้งก็มีขนาดใหญ่มาก เป็นแม่พิมพ์ที่กลวงเข้าไปภายในสำหรับกดลงบนพระพิมพ์ซึ่งทำด้วยดิน แม่พิมพ์ทั้งหมดที่ค้นพบอยู่ในศิลปขอมแบบบายนและในพุทธศาสนาเถรวาทนิกายตันตระ สำหรับพระพิมพ์ที่อยู่ในศิลปแบบนครวัดนั้น ยังไม่เคยค้นพบแม่พิมพ์เลย

รูปที่ ๑๕๑

ประติมากรรมทางพุทธศาสนาที่หิมาลัยจาก
กำแพงสลัก สัมฤทธิ์ (ข้าวสุก) พิพิธภัณฑสถาน
กรุงพนมเปญ ศิลปะขอมแบบบาเยน

ทางคันเทคนิค แม่พิมพ์เหล่านี้ประกอบ
ด้วยแผ่นสัมฤทธิ์ขนาดค่อนข้างบาง มีรูปภาพ
ที่กลวงอยู่ทางด้านหน้า และด้านหลังมีค้ำ
สำหรับจับอย่างง่าย ๆ แก่แม่พิมพ์ขนาดเล็ก แต่
ถ้าเป็นแม่พิมพ์ขนาดใหญ่แล้ว ค้ำที่ถือก็จะ
สำคัญยิ่งขึ้นและบางครั้งก็ทำเป็นลวดลายเครื่อง
ประดับที่แสดงสัญลักษณ์ เช่นแม่พิมพ์สัมฤทธิ์
ในพิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญมีค้ำจับหล่อเป็นรูป
สิงห์หรือเป็นรูปดอกและใบบัว สำหรับพระพิมพ์
นั้นพิมพ์ขึ้นอย่างละเอียดมาก แม้สำหรับภาพ
ที่ไม่สูงไปกว่า ๑.๕ เซนติเมตร ณ ที่นี้เราจะไม่
ศึกษาถึงลักษณะรูปภาพในพระพิมพ์ขอม ซึ่ง
อาจกล่าวได้ว่าเรายังไม่ได้ค้นพบแม่พิมพ์ครบทุก
แบบ อย่างไรก็ตาม เราอาจกล่าวได้ว่าแม่พิมพ์
สัมฤทธิ์ในศิลปะขอมแบบบาเยนนั้น อาจแบ่งออก
ได้เป็น ๓ แบบคือ

๑. แบบประติมากรรม ๓ รูปภายในซุ้ม
ซึ่งมักมีพระพุทธรูปนาคปรกอยู่กลาง เป็นแบบที่รู้จักกันดีในประติมากรรมลอยตัว
๒. แบบประติมากรรม ๗ รูปภายในซุ้ม ซุ้มเหล่านี้มีเสาด้าน ๆ ๒ เสารองรับ มี
พระพุทธรูปนาคปรกอยู่เป็นส่วนใหญ่
๓. แบบยุ่งยาก ทำเป็นรูปปราสาท มีประติมากรรม ๕ รูปยืนอยู่ในซุ้มบนฐาน บนองค์
ปราสาทเป็นรูปมณฑลประกอบด้วยหวัชระอยู่ท่ามกลางนางโยคีนี้ ๘ องค์ บนหลังคาปราสาท
มีแถวบุคคลหนึ่ง ๕ แถวซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป และบนยอดมีพระพุทธรูปนาคปรกอยู่ระหว่าง
บุคคลกำลังเคารพบูชา ๒ คน

ได้ค้นพบพระพิมพ์สัมฤทธิ์ ๒-๓ ชิ้นแสดงถึงแบบที่ ๑ และแบบที่ ๒

สังขัสัมฤทธิ์ สังขเหล่านี้หล่อขึ้นเลียนแบบสังขจริงแต่เพียงคร่าว ๆ มีลวดลายเครื่อง
ประดับประกอบ ลวดลายเหล่านี้มักหล่อขึ้นอย่างประณีตบรรจง อาจเป็นลายทึบหรือลายเจาะโปร่ง
ก็ได้ ลวดลายเหล่านี้ประกอบด้วยภาพบุคคลหนึ่งหรือหลายภาพ แล้วแต่กิจพิธีที่ใช้ ภาพบุคคล

รูปที่ ๑๕๑

ประติมากรรมทางพุทธศาสนาที่ริมหาซานจาก
กำแพงสลั สัมฤทธิ์ (ขำรด) พิพิธภัณฑ์สถาน
กรุงพนมเปญ ศิลปะขอมแบบบาเยน

ทางคันเทคนิค แม่พิมพ์เหล่านี้ประกอบ
ด้วยแผ่นสัมฤทธิ์ขนาดค่อนข้างบาง มีรูปภาพ
ที่กลวงอยู่ทางคันหน้า และคันหลังมีค้ำ
สำหรับจับอย่างง่าย ๆ แก่แม่พิมพ์ขนาดเล็ก แต่
ถ้าเป็นแม่พิมพ์ขนาดใหญ่แล้ว ค้ำที่ถือก็จะ
สำคัญยิ่งขึ้นและบางครั้งก็ทำเป็นลวดลายเครื่อง
ประดับที่แสดงสัญลักษณ์ เช่นแม่พิมพ์สัมฤทธิ์
ในพิพิธภัณฑ์กรุงพนมเปญมีค้ำจับหล่อเป็นรูป
สิงห์หรือเป็นรูปดอกและใบบัว สำหรับพระพิมพ์
นั้นพิมพ์ขึ้นอย่างละเอียดมาก แม้สำหรับภาพ
ที่ไม่สูงไปกว่า ๑.๕ เซนติเมตร ณ ที่นี้เราจะไม่
ศึกษาถึงลักษณะรูปภาพในพระพิมพ์ขอม ซึ่ง
อาจกล่าวได้ว่าเรายังไม่ได้ค้นพบแม่พิมพ์ครบทุก
แบบ อย่างไรก็ตาม เราอาจกล่าวได้ว่าแม่พิมพ์
สัมฤทธิ์ในศิลปะขอมแบบบาเยนนั้น อาจแบ่งออก
ได้เป็น ๓ แบบคือ

๑. แบบประติมากรรม ๓ รูปภายในซุ้ม
ซึ่งมักมีพระพุทธรูปนาคปรกอยู่กลาง เป็นแบบที่รู้จักกันดีในประติมากรรมลอยตัว
๒. แบบประติมากรรม ๗ รูปภายในซุ้ม ซุ้มเหล่านี้มีเสาด้าน ๆ ๒ เสารองรับ มี
พระพุทธรูปนาคปรกอยู่เป็นส่วนใหญ่
๓. แบบยุ่งยาก ทำเป็นรูปปราสาท มีประติมากรรม ๕ รูปยืนอยู่ในซุ้มบนฐาน บนองค์
ปราสาทเป็นรูปมณฑลประกอบด้วยหวัชระอยู่ท่ามกลางนางโยคีนี้ ๘ องค์ บนหลังคาปราสาท
มีแถวบุคคลนั่ง ๕ แถวซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป และบนยอดมีพระพุทธรูปนาคปรกอยู่ระหว่าง
บุคคลกำลังเคารพบูชา ๒ คน

ได้ค้นพบพระพิมพ์สัมฤทธิ์ ๒-๓ ชิ้นแสดงถึงแบบที่ ๑ และแบบที่ ๒

สังขัสัมฤทธิ์ สังขเหล่านี้หล่อขึ้นเลียนแบบสังขจริงแต่เพียงคร่าว ๆ มีลวดลายเครื่อง
ประดับประกอบ ลวดลายเหล่านี้มักหล่อขึ้นอย่างประณีตบรรจง อาจเป็นลายทึบหรือลายเจาะโปร่ง
ก็ได้ ลวดลายเหล่านี้ประกอบด้วยภาพบุคคลหนึ่งหรือหลายภาพ แล้วแต่กิจพิธีที่ใช้ ภาพบุคคล

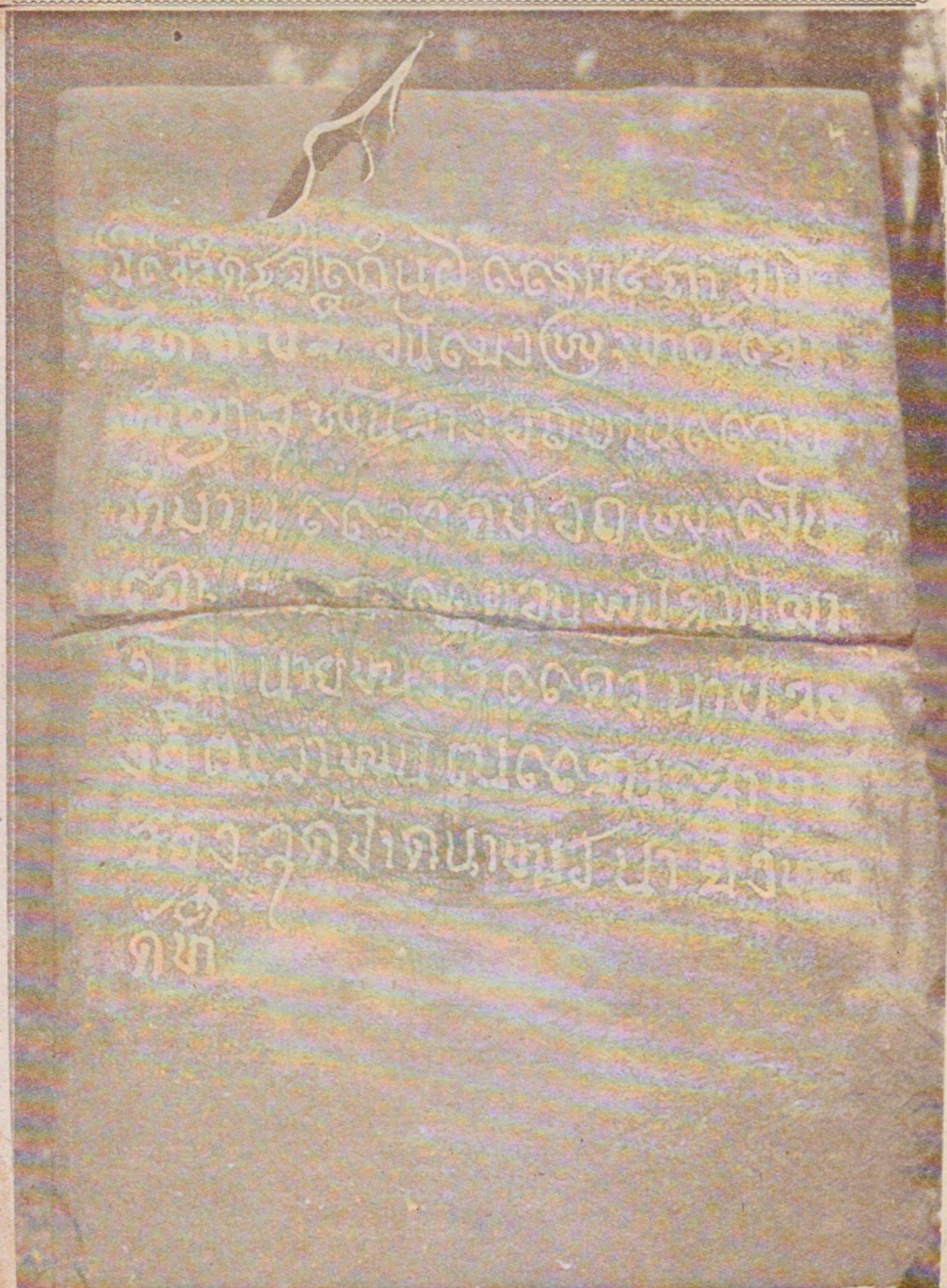
เหล่านี้มีเป็นต้นว่าพระศิวนาฏราช พระรัตนตรัยมหายานมีพระพุทธรูปนาคปรกอยู่กลางและอยู่ภายในคอกบัว นอกจากนี้ก็มีรูปเทพีระกำลังพ้อนรำอยู่เหนือซากศพแต่เพียงองค์เดียว หรืออยู่ในมณฑลล้อมรอบไปด้วยนางโยคินี ๖ องค์ตามแบบในคัมภีร์เทพีระรัตนตระ ลวดลายเครื่องประดับตกไปซึ่งบางครั้งก็มากบางครั้งก็น้อย ใช้ประดับขอบของสังข์และโดยเฉพาะอย่างยิ่งจงอยสำหรับรินน้ำมนต์ คันทองขี้ผึ้งประดับด้วยลวดลายสายดอกไม้ (รูปที่ ๑๓๑ ในนิตยสารศิลปากร ปีที่ ๑๓ เล่ม ๑ หน้า ๙๖)

สังข์สัมฤทธิ์เท่าที่ค้นพบไม่มีอายุเก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ ๑๗ แต่จารึกก็ได้กล่าวถึงสังข์ไว้ก่อนหน้านั้นนานมาก ส่วนใหญ่ได้ค้นพบแต่เพียงชิ้นส่วนของสังข์สัมฤทธิ์ และที่ยังคงอยู่ดีก็มักไม่มีการตีพิมพ์กล่าวอ้างถึง การที่ยังคงใช้สังข์รดน้ำมนต์อยู่ในพิธีในปัจจุบัน ย่อมทำให้สังข์สัมฤทธิ์เหล่านี้กระจัดกระจายไปหลายทาง

สังข์เหล่านี้มีลักษณะ ๓ ขาสำหรับรองรับเป็นพิเศษ และมักใช้สำหรับวางสังข์เป็นแนวนอน ได้ค้นพบลักษณะ ๓ ขาเหล่านี้หลายชิ้น แต่ก็ไม่มีชิ้นใดที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นของสังข์ที่ได้พรรณามาแล้วโดยเฉพาะ ลักษณะ ๓ ขาเหล่านี้ทั้งหมดล้วนมีขาเป็นรูปนาคทั้งสี่

วัชระ ๗ ที่นี่เราจะกล่าวเฉพาะวัชระคู่ คือวัชระที่มีปลายเป็นรูปวัชระอยู่ทั้งสองด้าน จะกล่าวถึงคำของวัชระเดียวต่อไปในที่อื่นต่างหาก วัชระคู่ทั้งหมดที่ค้นพบในประเทศกัมพูชามีความยาวไม่เกิน ๑๕ เซนติเมตร มีคำมธือเป็นปุ่มอยู่ตรงกลางมีลวดลายประดับ และมีลายเส้นนูน ๒ เส้นใช้เป็นฐานของโคนวัชระแต่ละข้าง วัชระทำเป็นแผ่นยาวมีภาพตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน มีอยู่ ๕ แฉกด้วยกัน (วิศวะวัชระ) แฉกกลางเป็นเส้นแหลมตรง (ซึ่งมักหักหายไป) ล้อมรอบด้วยอีก ๔ แฉก ซึ่งโค้งเล็กน้อยและอยู่ห่างออกไปมาก ทั้งห้าแฉกมักไม่มีลวดลายเครื่องประดับ แต่ที่ฐานของ ๔ แฉกข้างนอกมักมีลายเล็ก ๆ ประดับเช่น ลายหน้าสัตว์ นอกจากนี้ก็มีลายหน้าครุฑซึ่งอาจสลักอยู่อย่างคร่าว ๆ บนส่วนที่โค้งออกของวัชระ ๔ แฉกข้างนอกเป็นสัญลักษณ์หลักหมายถึง วัชระหรือครุฑ คู่กับฝนหรือนาค วัชระเท่าที่ค้นพบจะเป็นวัชระที่ใช้ในกิจพิธียิ่งกว่าเป็นอาวุธที่ถอดออกได้ของประติมากรรมรูปเคารพ วัชระเหล่านี้ล้วนมีอายุไม่เก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ทั้งสิ้น

(ยังมีต่อ)

ศิลาจารึก อักษรไทยที่ใช้ในลานนาไทย วัดบ้านแลง จังหวัดลำปาง

คำอ่านศิลาจารึก

อักษรไทยที่ใช้ในลานนาไทย ภาษาไทย

ได้มาจากวัดบ้านแลง (ปัจจุบันเรียกว่าวัดคุ้มแลง) ตำบลร่องเคาะ อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง
ปัจจุบันอยู่ที่หน่วยศิลปากรที่ ๔ อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย

เนื้อวัตถุที่จารึกเป็นหินทราย สีเทา

วัดส่วนกว้าง ๓๙ ซม. ส่วนสูง ๕๗ ซม. ส่วนหนา ๔.๐๕ ซม. มีอักษร ๔ บรรทัด

นายประสาร บุญประคอง อ่าน

คำจารึก

๑. ปี่เปลึกใจเคิน ๖ แรม ๕ คำวัน
๒. ไทกาสีวันเมงพระหัดเจ้า
๓. พญาสุพนัสางวัดบ้านแลง
๔. หีบานแลงกบักวัดพระเป็น
๕. เจ้า (ตนเจ้า) ญาทวนพนัชนันญา
๖. งน้อยนายหนังสือแก้วนายชย
๗. งยี่ตนลำพันคนแสนเขาทั้ง
๘. สองลูกจากนาหมวันยังหล
๙. กัท

คำอ่านปัจจุบัน

- (๑) (๒)
ปี่เปลึกใจ เคือน ๖ แรม ๕ คำ วัน
- (๓) (๔)
ไทยกาสี วันเม็งพฤหัดสบดี เจ้า
พระยาสุพรรณสร้างวัดบ้านแลง
- (๕)
หื้อ บ้านแลงกบักวัดพระเป็น
- (๖)
เจ้า ตนเจ้า ญาทวน พันชลัน ญา—
งน้อย นายหนังสือแก้ว นายเชีย—
งยี่ ตนลำพัน คนแสน เขาทั้ง
- (๗)
สองลูกจากนาหมวันยังหล—
กัท

อธิบายคำ

(๑) ปี่เปลึกใจ

คือ เปลึก = เบญจศกทางเหนือ ใจ = ปี่ชวค

คือปี่ชวคเบญจศกทางเหนือ ตรงกับปี่ชวคสัมฤทธิ์
ศกทางใต้ (ไม่ทราบว่า พ.ศ. อะไร เพราะ
ไม่มีปฏิทินสอบ)

(๒) เดือน ๖

คือ เดือน ๖ ของไทยฝ่ายเหนือ ตรงกับเดือน ๔
ของไทยฝ่ายใต้

(๓) กาบสี่

= เป็นชื่อวันของไทยชนิดหนึ่ง

(๔) เมือง

= เป็นชื่อของชาติ คือชาติเมือง

(๕) หื้อ

= ให้

(๖) ญา

= คุณ

(๗) ลูกจาก

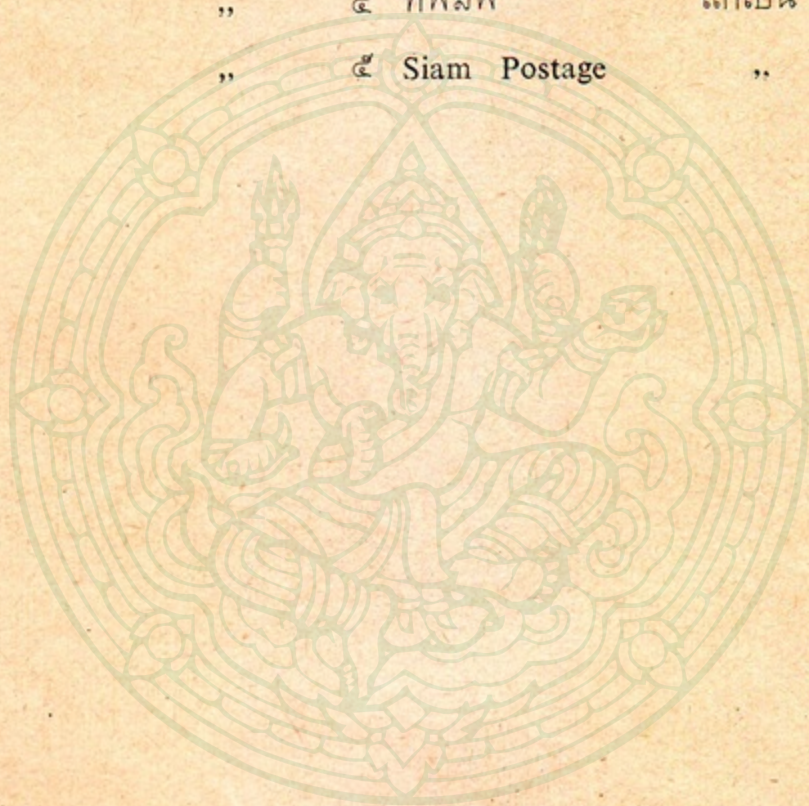
= มาจาก

โปรดแก้คำผิด

ในนิตยสารศิลปากร ปีที่ ๑๓ เล่ม ๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๒

หน้า	CONTENTS	บรรทัดที่	๙ Chaiyasut	แก้ไขเป็น	Jayasuta
„	๕๔	„	๒๖ ตำบลสีปตน	„	ตำบลสีปตน
„	๕๕	„	๑๑ หน้าที่กว้าง	„	หน้า
„	๕๖	„	๒๑ วังหลวง	„	วังหลวง
„	๕๘	„	๑๘ (ตกท้ายคำว่า อุทัยธานี) ร้อยเอ็จ หรือ		
„	๖๐	„	๔ ที่พิมพ์	แก้ไขเป็น	มีพิมพ์
„	๖๐	„	๕ Siam Postage	„	Siam. Postage

— ศิลปากร —

เป็นนิตยสารราย ๒ เดือน ของ กรมศิลปากร

เจ้าของ

กรมศิลปากร

ผู้จัดการ

นายเสริม วรสรวง

เจริญญิก

นางสมใจ ศิลกวัฒนสุนทร

บรรณาธิการ
ผู้พิมพ์ - โฆษณา }

นายประพัฒน์ ตรีณรงค์

สถานที่พิมพ์

โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี
สี่แยกราชวิถี ถนนสามเสน พระนคร

สำนักงานตั้งอยู่ที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ (หอสมุดแห่งชาติเดิม) กรมศิลปากร
ถนนหน้าพระธาตุ โทรศัพท์ ๒๖๑๔๑